

TAMPEREEN YLIOPISTO

Reeta Nykänen

ELÄMÄ TAUTISESSA KAUPUNGISSA

Mustan surman vaikutus toscanalaiskaupunkien arkeen

Historian Pro Gradu -tutkielma

Tampere 2010

Tampereen yliopisto

Historiatieteen ja filosofian laitos

NYKÄNEN REETA: Elämä tautisessa kaupungissa – Mustan surman vaikutus toscanalaiskaupunkien arkeen

Pro gradu-tutkielma 81 sivua, 2 liitesivua.

Historia

Toukokuu 2010.

Graduni aihe on arki keskiaikaisissa kaupungeissa mustan surman aikana. Kaupungit, joihin tutkimukseni keskittyy, ovat Firenze, Siena ja Pistoia. Lähteinäni käytän toscanalaisia kronikkatekstejä: Firenzestä kertovat Giovanni ja Matteo Villanin *Istorie*, sekä Marcionne di Coppo di Stefanon *Cronaca Fiorentina*, Sienasta Agnolo di Tura del Grasson *Cronaca Senese* ja Pistoiaista Anonyymien *Storie Pistoiesi*. Kaikki tekstit ovat italiaksi kirjoitettuja, ja editoituja. En seuraile mitään tiettyä teoriaa, vaan yhdistelen elementtejä eri historiagenrejen tutkimusaiheista pyrkien jonkinlaiseen, vaikkakin suppeaan, yleiskuvaan keskiaikaisesta arjesta kriisin aikana.

Tutkin aihetta neljästä eri näkökulmasta. Aloitan käsittelemällä kaupunkeja elinympäristöinä taudin aikana, jolloin huomio kiinnittyy siihen, kuinka kulkutauti näkyi eri tavoin kaupunkien katukuvassa, ja minkä takia. Taudin aikana ihmiset halusivat vältellä toistensa seuraa, sillä rutto tiedettiin hyvin hanakasti tarttuvaksi. Siihen sairastuneiden oli hyvin vaikeaa saada apua ja hoivaa edes perheenjäseniltään, ja monesti heidät jätettiin oman onnensa nojaan kuolemaan. Ruumiita syntyi niin paljon, että ne muodostuivat pian kaupungeissa ongelmaksi: ne oli kuitenkin saatava johonkin, mutta haudankaivajat eivät ehtineet kaivaa jokaiselle omaa kuoppaa ja pian maa-alakin alkoi loppua. Ihmisten toisaalta välttellessä toisiaan ja toisaalta niin suuren joukon kuoltua kaupungit vaikuttivat tautien aikana autioilta.

Seuraavaksi käsittelen kaupunkien hallintoa tässä kriisitilanteessa. Ihmiset pakenivat maaseudulle jos suinkin kykenivät, minkä seurauksena juuri kukaan niistä, jotka kaupunkia normaalisti hallitsivat, ei ollut tehtäviään hoitamassa. Kaupunkien hallinnoissa keskeytettiinkin muutamiksi kuukausiksi kaikki ne toimet, jotka eivät suoraan liittyneet puhtaanapitoon tai hautaamiseen. Järjestettiin erityisiä komiteoita, joiden tehtäviin kuului ruumiiden hautaaminen ja järjestyksenpito. Komiteoilla oli melko laajat valtuudet. Taudin leviämisen estämiseksi asetettiin myös rajoituksia tavarantoiminnan ja ihmisten liikenteelle. Lisäksi joitakin toimia tehtiin sen ajatuksen perusteella, että musta surma oli Jumalan lähettämä rangaistus ihmiskunnalle, ja tätä vihaa haluttiin lepyttää estämällä moraalittomaksi katsottu toiminta. Tämänäyttöiset toimet olivat kuitenkin sivuosassa.

Tämän jälkeen aiheena on työ ja talous taudin aikana. Ensiksi käsittelen työnteon lakkaamista tai hidastumista pahimpien ruttokuukausien aikana, joka johtui toisaalta siitä, että työvoima oli sairaana, kuollut tai vältteli ihmiskontakteja taudin pelossa, ja toisaalta taas edellisessä luvussa käsitellyistä tuonnin ja viennin rajoituksista. Näistä asioista seurasi, että lähes kaikesta oli pulaa ja monen asian hinta nousi huomattavasti. Viimeinen kappale käsittelee erityisesti työvoimapulaa ja työntekijöiden huomattavasti itselleen edullisen tilanteen, heidän kasvaneita palkkavaatimuksiaan.

Viimeinen kappale koskee vapaa-aikaa taudin aikana. Aihetta on hieman hankalaa tutkia, sillä lähteeni eivät aihetta juuri käsittele. Ensiksi kuvaan sitä, kuinka lähinnä alempien luokkien ihmisten tavat viettää vapaa-aikaa muuttuivat taudin takia joko heidän rikastuessaan tai muutoin vain todetessaan, että elämä on lyhyt ja siitä on nautittava hetkessä. Lopuksi käsittelen erilaisia kutsuja ja juhlia, joita kaupungeissa pidettiin taudin aikana.

Mustaa surmaa on tutkittu paljon, samoin kuin keskiaikaista arkea, mutta jostakin syystä näitä kahta aihetta ei ole juuri yhdistelty. Aihetta sivutaan joissakin mm. talous- ja sosiaalhistorian tutkimuksissa, mutta ei kattavaksi kokonaisuudeksi saakka. Aiheen tutkiminen olisi kuitenkin mielekästä, sillä se voisi kertoa paitsi mustan surman aikaisesta elämästä, myös muiden kriisien aikaisesta arjesta keskiajalla.

SISÄLTÖ

1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuksen esittely	1
1.2 Keskiajan kertojat.....	3
1.4 Rutto ja musta surma.....	13
1.4 Aiempi tutkimus ja lisätutkimuksen tarve.....	19
2. Elämä tautisessa kaupungissa.....	24
2.1 Kaupunki elinympäristönä	24
2.1.1 Toscana, sen kaupungit ja asukkaat	25
2.1.2 Veli hylkäsi veljensä	27
2.1.3 Ja kaupunki oli kuolleita täynnä.....	31
2.1.4 Kaupungit tyhjinä rakkaista.....	35
2.2 Hallinto kriisin aikana	40
2.2.1 Kuinka Toscanaa hallittiin.....	41
2.2.2 Vailla lakien vartijoita?	43
2.2.3 Kiellettiin tuomasta kaupunkiin	46
2.2.3 Jumalan sallima tauti	49
2.3 Työ ja talous	51
2.3.1 Työ, talous ja raha Toscanassa	52
2.3.2 Yksikään kiltta ei työskennellyt	54
2.3.3 Ennenkuulumaton kalleus	56
2.3.4 Ja paljon kallistuivat työntekijät.....	59
2.4 Elämä kaikesta huolimatta.....	62
2.4.1 Tilaisuus elää mielensä mukaan.....	63
2.4.2 Kokoontuivat joukoissa.....	65
3. Loppusanat	68
4. Lähteet ja kirjallisuus	73
4.1 Painetut lähteet	73
4.2 Kirjallisuus	73
4.3 Kirjallisuus internetissä	77

Liite: Giovanni Boccaccio: *Decamerone*. Katkelmia esipuheesta.

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen esittely

Mustan surman nimellä tunnettu epidemia pyyhki yli Euroopan 1300-luvun puolivälissä, ja se on edelleen ihmiskunnan kokemista väestökatastrofeista suurin. Se onkin kaikessa valtavuudessaan herättänyt paljon kiinnostusta niin keskiajan kuin lääketieteenkin tutkijoissa. Mustan surman voidaan katsoa vaikuttaneen hyvin laajalti muihinkin asioihin kuin suoraan ihmisten lukumäärään, kuten esimerkiksi taiteisiin, politiikkaan, tieteisiin ja uskontoon ja monesti sitä kutsutaankin historian käännekohtaksi. Rohkeimmat esittävät sitä jos ei syyksi, niin ainakin yhdeksi taustavoimaksi renessanssin alkamiselle.

Mustan surman vaikutukset väestöön, talouteen, uskontoon, taiteeseen ja muihin yhteiskunnan osa-alueisiin ovat mielenkiintoisia ja paljon tutkittuja asioita. Tarkoitukseni on kuitenkin selvittää mustan surman konkreettisempia vaikutuksia aikalaistensa elämään ja arkipäivään. Tauti viipyi kaupungissa aina useita kuukausia, ja tällöinkin elämän oli mentävä eteenpäin niiden kohdalla, jotka eivät tautiin kuolleet. Millaista oli elämä kaupungissa, jota rutto piteli otteessaan?

Vastatakseni tähän kysymykseen nostan tässä työssä esiin neljä erilaista teemaa. Ensimmäisessä näistä tutkin sitä, millainen elinympäristö kaupunki oli taudin vallitessa. Käsittely tarkentuu erityisesti kolmeen seikkaan: sairauden ja kuoleman näkymiseen katukuvassa, taudin tappaneiden ihmisten ruumiiden aiheuttamiin ongelmiin ja lopuksi kaupunkien tunnelmiin yleisemmin. Seuraavaksi tutkin mustaa surmaa hallinnon ja järjestyksenpidon kannalta. Tämäkin teema jakautuu kolmeen osaan: ensiksi tutkin puhtaanapitokomissioiden asemaa ja toimintaa kriisin aikana, seuraavaksi selvitän niitä rajoituksia, joita tavaroiden ja ihmisten liikenteelle asetettiin ja lopuksi vielä käsittelen sitä, mitä muita rajoituksia hallinnon puolesta asetettiin kaupungeissa taudin aikana, ja minkälaisin perustein. Kolmantena teemana on mustan surman vaikutus työhön ja talouteen, joka niin ikään jakautuu kolmeen osaan. Näistä ensimmäisenä tutkin työelämää taudin aikana, toiseksi erinäisistä seikoista johtunutta hintojen nousua ja yleistä pulaa, ja lopuksi vielä erikseen pian ilmennyttä työvoimapulaa ja sen välittömästi havaittavia seurauksia. Viimeinen teema on muita suppeampi. Tässä kappaleessa käsittelen vapaa-ajan viettoa mustan surman aikana siltä osin, kuin lähteeni siitä kertovat. Tämä kysymys jakautuu kahteen osaan: ensiksi tutkin sitä, miten mustan surman mukanaan tuomat yhteiskunnan mullistukset, joita olen aiemmissa kappaleissa käsitellyt,

vaikuttivat ihmisten vapaa-ajan viettoon ja lopuksi käsittelen sosiaalista kanssakäymistä mustan surman aikana.

Näiden teemojen toivon antavan monipuolisen kuvan elämän eri osa-alueista ja muutoksista, joita musta surma niihin toi. Jokainen näistä teemoista on luonteeltaan sellainen, että sen olisi voinut laajentaa tämän työn ainoaksi aiheeksi. Tämä olisi kuitenkin mielestäni johtanut siihen, että tämä työ ei olisikaan tavoitellut ihmisten arkitodellisuutta edes siinä määrin kuin nyt, vaan keskittynyt käsittelemään vain hyvin pientä yksittäistä seikkaa. Jättämällä käsittelemäni asiat kuitenkin selkeästi rajatuiksi toivon korostavani sitä puolta tästä työstä, että se todella pureutuu vain joihinkin ihmiselämän osa-alueisiin, eikä edes pyri kattavaan yleisesitykseen mustan surman ajan arjesta. Voisi ehkä sanoa, että tämä tutkimus jättää huomiotta yksityiselämän ja keskittyy ihmisten arjen julkisempaan puoleen. Suurimpia käsittelyn ulkopuolelle jääviä aihepiirejä ovat esimerkiksi perhesuhteet tai uskonto, jotka tietenkin ansaitsisivat tulla tutkituiksi, mutta kenties toisenlaisella metodilla tai muita lähteitä käyttäen. Näistä muista mahdollisuuksista tutkia aihepiiriä kerron tarkemmin aiempaa tutkimusta koskevassa kappaleessa.

Vastauksia näihin asettamiini kysymyksiin etsin kronikkateksteistä, jotka esittelen tarkemmin hieman myöhemmin, samoin kuin sen, kuinka näitä tekstejä lähestyn. Tutkimukseni kohteena on kolme toscanalaista kaupunkia: Firenze, Siena ja Pistoia. Nämä päätyivät tutkimukseeni lähinnä käytännöllisistä syistä: lähdemateriaalia ylipäänsä on Suomesta käsin saatavilla ja se on siinä määrin yhtenäistä, että se kannattaa ottaa samaan tutkimukseen. Lisäksi halusin luoda laajemman kuvan kuin vain yhden kaupungin kautta saatavan: kaikki ilmiöt eivät varmastikaan olleet universaaleja, etenkin kun jotkut kaupungit kärsivät mittavia väestötuhoja toisten säästyessä lähes kokonaan. Kaikkien Toscanan, saati sitten Italian kaupunkien huomioiminen olisi taas tehnyt tutkimuksesta aivan liian laajan, joskin olisin tällöin saattanut keskittyä jonkin suppeamman yksityiskohdan tarkasteluun. Nämä kolme kaupunkia ovat myös mielestäni hyvä tutkimuskohde, sillä ne edustavat erilaisia kaupunkityyppejä: Firenze oli aikansa valtava suurkaupunki, Siena jokseenkin keskikokoinen suuri kaupunki ja Pistoia taas ennemmin pieni kaupunki, ja lisäksi se oli Firenzen alaisuudessa. Kaikissa kolmessa musta surma myös teki suunnilleen saman verran tuhojaan. Esittelen näiden kaupunkien ja niissä eletyn elämän pääpiirteitä tarkemmin käsittelylukujen yhteydessä sitä mukaa, kuin se tulee tarpeelliseksi.

Aikarajaus on melko tarkka: musta surma alkoi levitä toden teolla Toscanassa maaliskuussa vuonna 1348 ja kesti suurin piirtein syys – lokakuuhun saakka.¹ Käsittelen siis kuvauksia näiden kuukausien ajalta.

1.2 Keskiajan kertojat

Keskiaikaisesta Italiasta on jäänyt huomattavasti enemmän kirjallista lähdeaineistoa kuin monesta muusta maasta, sillä se oli erittäin legalistinen ja byrokraattinen yhteiskunta, jossa kirjoitettiin paljon. Hallinnollisia dokumentteja on säilynyt runsaasti, samoin talouteen liittyviä. Vähemmän virallisesta elämästä kertovat kauppiaiden pitämät päiväkirjat ja enemmän tai vähemmän yksityiset kirjeet. Yleensä paikallisiin tapahtumiin keskittyviä kronikoita on paljon, joskin epätasaisesti eri alueilta. Kirkon tuottamaa aineistoa ovat muun muassa pyhimysten elämäkerrat, saarnat ja tutkimukset. Lisäksi on lakimiesten kirjoittamia tekstejä, kuten sanakirjat, kaupunkikuvaukset, matkakertomukset, tieteitä ja taiteita koskevat opukset ja niin edelleen. Kirsikkana kakussa ovat vielä proosa ja runous.² Tässä työssä käyttämäni lähteet ovat luonteeltaan lähinnä kronikkoja tai tarkemmin kaupunkihistorioita, joka lajityyppinä syntyi 1100-luvulla juuri Italiassa. Näiden tekstien laatijoina toimivat yleensä kaupunkien notaarit. Aluksi ne olivat latinankielisiä, mutta keskiajan kuluessa niitä alkoi ilmestyä myös kansankielellä.³ Käyttämäni tekstit ovat nimenomaan kansankielisiä, eli italiaksi kirjoitettuja. Kronikka on luonteeltaan julkinen teksti, vaikka onkin kirjoitettu päiväkirjan muotoon. Se, että teksti on julkinen, tekee siitä lähteenä toisenlaisen kuin yksityiskäyttöön tarkoitettut päiväkirjat: sillä on jokin oletettu yleisö, ja sen kirjoittamisella on jokin motiivi. Monesti kronikat ovat erikseen tilattuja töitä, mikä suoraan vaikuttaa siihen, mistä asioista ja miten ne kertovat. Yleensä niiden tietoa käyttivät hallinnon tai kirkon päättävissä asemassa olleet.

Näitä lähteitä on kerätty keskitetysti valtionarkistoihin (*Archivi di Stato*) maantieteellisten alueiden mukaan. Näiden lisäksi on olemassa noin 800 kunnallista arkistoa, Vatikaanin arkistot, hiippakuntien omat kokoelmat sekä yksityiskirjastot ja –kokoelmat. Alkuperäislähteitä löytyy 1250-luvulta eteenpäin runsaasti, ja 1340-luvulta lähtien huomattavan paljon.⁴ 1600- ja 1700-luvuilla eurooppalaiset tutkijat intoutuivat editoimaan näitä lähteitä ja kokoamaan niistä hyvin käyttökelpoisia kokoelmia. Näiden joukossa on Lodovico Antonio Muratorin (1672–1750) valtava *Rerum Italicarum Scriptores ab anno aerae christianae 500 ad 1500* (painettu Milanossa 1723–51). Tämä kokoelma pitää sisällään italialaisia kronikoita peräti 28 osan verran. Muratori, kuten muutkin

¹ Benedictow 2004, 71–73, 91–95.

² Larner 1980, 10–11.

³ Lamberg, Lahtinen, Niiranen 2009, 46.

⁴ Larner 1980, 9.

tuon ajan tutkijat, saivat työssään apuna käyttää lukuisien aiempien paikallishistorioitsijoiden töitä, jotka auttoivat näiden tekstien selittämisessä.⁵ Italian keskiaika on siinä määrin kiehtova aihepiiri ja kirjallisia lähteitä on niin runsaasti, että editointityö jatkuu edelleen, jo editoitujen tekstien tarkempina versioina tai esimerkiksi hallinnon dokumenttien tutkimuksena.

Suomessa on saatavilla jonkin verran keskiaikaista lähdemateriaalia Italiasta. Kansalliskirjastosta löytyy Muratorin kokoelmasta tehty vuoden 1907 uusi editio sekä joitakin muita lyhyempiä editioita. Omista lähteistäni suurin osa onkin juuri tästä Muratorin editiokokoelmasta.⁶ Vaikka aineistoa ainakin teoriassa on melko paljon, rajaus tähän työhön käytettävän materiaalin suhteen oli sikäli helppoa, että mustaa surmaa enemmän kuin maininnalla käsiteltyä kronikoita on esimerkiksi tässä Muratorin kokoelmassa melko rajallisesti. Muita mahdollisia lähteitä tämän aihepiirin tutkimiseen samalla metodilla olisivat esimerkiksi Boccaccion tai Petrarcan kirjeet tai kirjallisuus laajemmassa mittakaavassa.

Musta surma mainitaan toki jokaisessa toscanalaisessa kronikassa jonka olen lukenut, mutta monissa vain ohimennen tai muutamalla lauseella, jotka toistuvat tekstistä toiseen. Usein tapahtumista mainitaan taudin mahdollinen alkuperä (epämääräinen ”itä”), kaupunkiin tuloaika ja kesto, sekä lukuisat uhrit. Benedictown mukaan kronikoitsijat jättivät epidemiat herkästi vähemmälle käsittelylle teksteissään, koska moiset arkipäiväisyydet olivat kaukainen aihe klassisen koulutuksen saaneille henkilöille. He keskittyivät mieluummin ylevämpiin aiheisiin.⁷ Valitsemisani teksteissä tapahtumia kuitenkin kuvataan tarkemmin. Olen ottanut myös muutaman lainauksen muista lähteistä, jos niissä on ollut erityisen osuvia tai tyypillisiä kertomuksia, jotka ovat samassa linjassa pääasiallisten lähteideni kanssa mutta ilmaisevat asiansa jollakin tavoin ylivertaisesti, mutta pääosassa ovat seuraavaksi esittelemäni viisi kronikkaa. Kaikki pääosassa olevat tekstit ovat vernakulaarilla kirjoitettuja, mutta sivuosaa esittävistä muutamit ovat myös latinaksi. Kaikki tässä tutkimuksessa esiintyvät suorat lainaukset ovat omia käännöksiäni italiasta tai latinasta, ellei toisin mainita.

Anonimo: *Storie Pistoiesi*⁸

Tämän Pistoiaa käsittelevän tekstin osalta on valitettavan vähän tietoa saatavilla. Teksti on suhteellisen pitkä; ilmeisesti koko *Rerum Italicarum Scriptores* –kokoelman osa XV:VI on saman

⁵ Lerner 1980, 11–12; Waley 1988, 173–174.

⁶ Tämän työn alaviitteissä kyseinen kokoelma esiintyy lyhenteenä RIS; kirja- ja sivunumerot viittaavat tähän vuoden 1907 kokoelmaan.

⁷ Benedictow 2004, xii.

⁸ Alaviitteissä lyhenteellä SP, *Storie Pistoiesi*.

kirjoittajan tekstiä. Tämän kronikan kirjoittaja ei kuitenkaan ole tiedossa. On kuitenkin erittäin todennäköistä, että kirjoittaja on muiden tavoin ollut jonkinlaisessa hallinnollisessa työssä, ja edustaa hyvin toimeentulevaa kauppiasluokkaa. Teksti käsittelee vuosia 1300–1348, ja on melko lyhytsanainen. Koska kertomus päättyy juuri vuoteen 1348, on nähdäkseni melko todennäköistä, että kirjoittaja itse kuoli mustaan surmaan. Tekstin on editoinut S.A. Barbi.

Agnolo di Tura del Grasso: *Cronaca Senese*⁹

Agnolo di Tura on yksi pääasiallisista lähteistä, jotka kertovat 1300-luvun Sienasta ja sen hallinnosta. Agnolo di Tura, lisänimeltä del Grasso (lihava), oli suutari ja virkamies. Tämän kronikan 1930-luvulla editoinut A. Lisini on huomannut Agnolon käyttäneen omassa tekstissään otteita Giovanni Villanin Firenzestä kertovasta kronikasta, ja päättelee hänen käyttäneen muutakin, identifioimattomaksi jäävää, muiden kirjoittamaa materiaalia tekstiään luodessaan. Lisini kuitenkin toteaa hänen kertomuksensa käyvän monissa kohdin yhteen niiden tietojen kanssa, joita voidaan saada sienalaisista hallinnon dokumenteista. Osan tiedoistaan Agnolo di Tura lienee saanut suoraan juuri näistä papereista, ja hän onkin ilmeisesti ollut töissä jossakin virastossa, mikä on mahdollistanut hänen pääsytensä helposti kiinni näihin dokumentteihin. Joissakin kohdin eroavaisuuksiakin on, mutta ne ovat saattaneet syntyä myöhemmin, 1400-luvulla, kun Agnolon tekstiä on kopioitu huolimattomasti.¹⁰

Marcionne di Coppo di Stefano: *Cronaca Fiorentina*¹¹

Marchionne di Coppo di Stefano¹² (1336-1385, oikealta nimeltään Baldassarre de' Bonaiuti) aloitti firenzeläiskronikkansa kirjoittamisen 1370-luvulla poliittisen uransa lähestyessä loppuaan. Hän oli ollut pienmaanomistaja, luultavasti pankkiiri, ja toiminut *podestàna* monissa läheisissä kaupungeissa. Kertomuksensa alkuosassa hän myötäilee Villanin tarinaa, siirtyen sitten oman muistinsa varaan. Mustan surman osalta vaikutteita hän lienee ottanut myös Boccaccion *Decameronesta*, joka oli kronikan kirjoitushetkellä jo julkaistu. Tekstin on editoinut Niccolò Rodolico.¹³

⁹ Alaviitteissä lyhenteellä CS, *Cronaca Senese*.

¹⁰ Bowsky 1964, 3–5.

¹¹ Alaviitteissä lyhenteellä CF, *Cronaca Fiorentina*.

¹² Kirjoitetaan myös Marchionne di Coppo Stefani.

¹³ http://www.brown.edu/Departments/Italian_Studies/dweb/plague/perspectives/marchionne.shtml.

Tämä myös *Nuova Cronican* nimellä tunnettu teksti on lähteistäni ehdottomasti laajin. Työn aloitti Giovanni Villani (n. 1280–1348), joka oli firenzeläinen kauppias, pankkiiri ja viranomainen, ja jota pidetään yhtenä luotettavimmista ja informatiivisimmista keskiajan kronikoitsijoista. Hänen kronikkansa alkaa raamatullisista ajoista, jolloin se pohjautuu legendoihin, mutta tarkentuu päästessään Giovanniin omiin aikoihin.¹⁵ Giovanni kuoli itsekin Mustaan surmaan vuonna 1348, jolloin hänen veljensä Matteo (n. 1285–1363) jatkoi kronikan kirjoittamista. Hänestä tiedetään vähemmän, mutta hän lienee ollut veljensä lailla tekemisissä kaupankäynnin kanssa.¹⁶ Kronikoiden todenmukaisuus vaihtelee: osaa kuvauksista, etenkin väestö- ja muita laskelmia, pidetään melko tarkkoina, kun taas osassa on esimerkiksi kuulopuheiden aiheuttamia epätarkkuuksia. Giovanniilla on taipumusta hakea selityksiä yliluonnollisesta, etenkin astrologiasta, ja Matteo harhautuu välillä moralisoimaan aikalaisiaan ankarastikin. Matteon kuoltua niin ikään ruttoon vuonna 1363, hänen poikansa Filippo jatkoi kronikan kirjoittamista. Tätä teosta on pidetty jo myöhäiskeskiajalla tärkeänä historiallisena tietokokoelmana, ja 1500-luvulla siitä oli jo liikkeellä useita painettuja kappaleita, sekä joukko kuvitettuja käsikirjoituksia. Tästä tekstistä käytän myöhemmin selittämäni poikkeusta lukuun ottamatta Giovanni Battista Recanatin vuosien 1721–1729 editiota.

Kaikki tunnetut kirjoittajat ovat siis saman, kauppiaita ja virkamiehiä käsittäneen luokan edustajia. Se varmasti vaikuttaa siihen, miten ja mistä tekstit kertovat: kirjoittajat eivät ehkä olleet näkemässä köyhimpien kaupunginosien suurinta kurjuutta, ja maaseudun tapahtumat kuitataan muutamalla lauseella, jos niilläkään. Koska kirjoittajat muodostavat niin yhtenäisen ryhmän, voisi kuvitella heidän maailmankuvansakin olleen melko yhtenäiset. Tämä taas johtanee osaltaan samankaltaisiin näkemyksiin siitä, mitä mustan surman aikana kaupungeissa tapahtui, ja mistä mikin asia johtui.

Tämän työn kannalta melko suuri ongelma on se, että kronikat kertovat elämästä vain hyvin rajoittuneesti. Naiset ja lapset jäävät vain mainintojen tasolle, ja nämäkin maininnat ovat yleensä lähinnä sellaisia, joissa kerrotaan kuolleisuuden olleen samalla tasolla miesten ja naisten keskuudessa. Samalla tavalla sivuutetaan vanhukset ja köyhät, mutta yllättävää kyllä myös kaikkein rikkaimmat – toki tämä saattaa johtua siitä, että heistä suurin osa oli taudin aikana poissa kaupungeista. Kirjoittajat eivät varmaankaan eläneet ahtaimmissa kaupunginosissa, joissa ruton ongelmat kärjistyivät ja kuvaukset näistä jäävät kuulopuheiden tai pikaisten vierailujen varaan.

¹⁴ Alaviitteissä lyhenteillä IGV, *Istoria di Giovanni Villani* tai IMV, *Istoria di Matteo Villani*. Viitteissä Giovanniin tekstit ovat aina kirjasta 22 ja Matteon tekstit kirjasta yksi. Palstanumerot viittaavat tähän Recanatin editioon.

¹⁵ http://www.dssg.unifi.it/SDF/dizionario/Villani_G.htm, Benedictow 2004, 69.

¹⁶ http://www.storia.unifi.it/SDF/dizionario/Villani_M.htm.

Naisia, lapsia tai muita vähäisiä ei vain katsottu niin tärkeiksi, että heistä olisi kannattanut kirjoittaa. Heidän elämäänsä mustan surman aikana voisi tutkia paremmin toisenlaisen lähdeaineiston avulla. Lisäksi jotkin sellaiset ilmiöt, jotka tutkimuskirjallisuuden mukaan selviävät muunlaisen lähteiden perusteella, jäävät kokonaan huomioitta kronikoissa. Esimerkkinä tällaisesta voidaan mainita vaikkapa taudin aikana ilmenneet väkivaltaisuudet: kuten myöhemmin asiaa tarkemmin käsittelen, tutkimuskirjallisuudessa esiintyvää laajaa väkivaltaa ei juuri mainita kronikoissa.

Sen lisäksi että osa kaupunkilaisista jätetään kokonaan huomiotta, toiset, jotka kuvauksen kohteeksi ovat kuitenkin päässeet, esitetään värityneessä valossa. Kirjoittajat ovat todennäköisesti taipuvaisia esittämään huonossa valossa ainakin kaupunkien köyhää työväestöä, jotka mustan surman aikana alkoivat röyhkeästi vaatia suurempia palkkoja – hehän vaativat näitä korotuksia juuri siltä luokalta, joka tekstit on laatinut. Esittämällä nämä vaatimukset kohtuuttomina kirjoittajat voivat saada puolelleen lakeja säättäviä ihmisiä, jotka sitten voivat asettaa rajoitteita palkoille. Toisaalta kirjoittajat kyllä huomioivat, että köyhimmät olivat taudin aikana kurjimmassa asemassa. Tämä värityneisyys on ehdottomasti pidettävä mielessä luettaessa etenkin hurjimmilta tuntuvia kuvauksia ”toisista” – niissä on varmasti mukana hieman suurentelua. Toisaalta varmasti myös ”oman” ryhmän käytöksen kuvaamisessa saatetaan totuutta muunnella; vedetään välillä kotiinpäin ja tekemisiä esitetään kauniimpina kuin totuudenmukaista olisi ollut. Oman edun tavoittelu on varmasti takana monissa muissakin yksityiskohdissa, joita voi löytää tekstien kuvauksista. Tällaisten asenteiden erottelu teksteistä voisi olla hyvinkin hedelmällinen tutkimuskysymys etenkin italian kieltä paremmin osaavalle.

Kronikoissani ei ilmene juuri keskinäisiä ristiriitaisuuksia. Tämä kertonee siitä, että kirjoittajat olivat keskenään samaa ryhmää: he kokivat samoja asioita, samoilla tavoin, ja heillä oli yhteisiä etuja ajettavanaan. Ennen kaikkea tähän ristiriidattomuuteen on kuitenkin vaikuttanut se, että kuten edellä olleessa kronikoiden esittelyssä on mainittu, nämä tekstit ovat täynnä lainauksia toinen toisistaan. Osa teksteistä on kirjoitettu jo taudin aikana, osa taas jopa muutaman kymmentä vuotta sen päättymisen jälkeen, mikä mahdollistaa tällaisen laajan kuvausten lainailun. Myöhempänä esittelen joitakin esimerkkejä tästä, mutta myös siitä, että kronikat lainaavat paitsi toisiltaan kertoessaan samasta asiasta, myös vanhemmista teksteistä, jotka kertovat aivan toisista, vaikkakin samantyyppisistä tapahtumista. Tämä on ehkä todennäköisintä sellaisissa tapahtumakuvauksissa, jotka toistuvat kaikkein samankaltaisimpina tekstistä toiseen.

Kronikkateksteille on tyypillistä, että kuvauksilla ei aina pyritä täsmällisimpään totuuteen. Kronikoitsijat esimerkiksi antavat monesti hyvin korkeita uhrilukuja mustalle surmalle, mutta nämä

ovat myös melko lailla liioiteltuja, eikä niitä ole edes tarkoitettu täsmällisiksi tiedoiksi. Ne ovat ennemminkin retorisia keinoja kuvata tapahtumien aiheuttamaa shokkia ja järkytystä, tai voivatpa ne olla myös silkkoja arvauksia, liioittelua, symboliikkaa tai viitteitä Raamattuun tai muuhun vanhempaan kirjallisuuteen.¹⁷ Niiden tarkoituksena saattoi ennemminkin olla niiden kauhun ja epäuskon tunteiden ilmaiseminen, joita Mustan surman läpi elänyt kirjoittaja oli joutunut kokemaan.¹⁸ Luettavuus ja viihdyttävyys katsottiin arvoiksi siinä missä totuuskin, ja menneiden tapahtumien lisäksi kronikoiden tehtävänä oli kertoa myös siitä, mikä oli oikein tai väärin vallitsevien moraalinäkemysten mukaisesti – siis antaa tietoa paitsi tapahtumista, myös levittää ja vahvistaa tietynlaisia moraalikäsitteitä. Monesti tekstistä ilmenee selvästi, että jonkinlainen käytös on kirjoittajan mielestä väärin. Osa kirjoittajista on myös selkeästi moraalisen narkästyksen vallassa kertoessaan vaikkapa ihmisten juhlinnasta tai hienostelevasta käytöksestä. Moraalisen opetuksen aikaansaamiseksi voidaan joitakin asioita korostaa, tai jopa keksiä teksteihin. Tällaisesta esimerkkinä voisi olla se, että monen kirjoittajan mielestä musta surma iski vakavimmin niihin, jotka olivat vääräuskoisia tai muuten vain erityisen syntisiä. ”Tieteellisemmän” historiankirjoituksen aika tuli vasta 1400-luvulla.¹⁹ Palaan kysymykseen lähteideni totuudenmukaista vielä pitkin tutkimusta silloin, kun johonkin erityiseen seikkaan on syytä kiinnittää tarkempaa huomiota.

Sikäli kronikat ovat helppo tapa lähestyä jotakin asiaa tai ilmiötä, että niistä löytää kohtuullisen pienellä vaivalla etsimänsä, joko kuvaavien väliotsikoiden avulla tai vain päiväyksien kronologiaa seuraamalla. Toisaalta näennäinen helppous saattaa houkuttaa ansaan: itse huomasin tämän Giovanni Villanin tekstiä lukiessani. Tekstissä on kohta, jossa kerrotaan maanjäristyksistä muualla Italiassa ”Rooman kirkon mukaan Herramme vuoden 1348 kuluessa [...] mutta meidän laskumme mukaan Marian ilmestyksestä vuonna 1347 [...]”.²⁰ Päiväyksiä tai muutakaan yksityiskohtaista tietoa ei siis voi niellä purematta, etenkin jos ne vaikuttavat olevan ristiriidassa jonkin toisen lähteen tai tutkimuskirjallisuuden kanssa.

Tätä työtä tehdessäni yhdeksi ongelmaksi tekstien tulkitsemisessa on noussut kielimuuri. Latinan- ja italiankielen sanakirjojen ja kielioppien kanssa pääsee toki pitkälle, mutta kun kyseessä on näinkin vapaat ja kuvailevat tekstit, saattaa kielen huonommin hallitseva hukata sen rajan, jossa konkreettinen muuttuu kuvainnolliseksi ja taas toisin päin. Etenkin niiden kirjoittajien kohdalla,

¹⁷ Benedictow 2004, 245.

¹⁸ Byrne 2004, 58–59, 74.

¹⁹ Lamberg, Lahtinen, Niiranen 2009, 48, 54.

²⁰ IGV, CAP. CXXII, 1001 C. ”Correndo gli anni del nostro Signore secondo il corso della Chiesa di Roma MCCCXLVIII. [...], ma secondo il nostro corso della Anunziazione della nostra Donna MCCCXLVII [...]”.

jotka ovat erityisen mieltyneitä käyttämään raamatullisia kielikuvia, on hankalaa erottaa todellisuus ja tyylielmät toisistaan. Joskus teksti ei ole selvästi kumpaakaan, vaan tapahtumat, joista kerrotaan ovat aivan tosia, mutta niiden laajuutta on dramatiikan vuoksi rankasti liioiteltu. Joskus taas todellisiin tapahtumiin on liitetty epätosia, kuten ennustuksia.

Vaikka nämä kirjoittajat tulevatkin melko pieneltä maantieteelliseltä alueelta, on heidän tavoissaan kirjoittaa välillä suuriakin murre-eroja. Tätä asiaa on helppo tarkastella esimerkkisanan avulla. Otetaan vaikkapa juuri ruttoa tai epidemiaa tarkoittava sana: Pistoian Anonyymi kirjoittaa *pistilenza*, Marchionne di Coppo di Stefano *pistilenzia*, Agnolo di Tura taas *pestilentia*, ja Giovanni ja Matteo Villani *pestilenzia*. Erot ovat pieniä, mutta joskus ne tekevät sanan etsimisen hakuteoksista mahdottomaksi, kun ei tiedä mikä kirjain on milloinkin kirjoitettu toisin kuin sanakirjoihin. Tämän sanan kohdalla merkitys on kaikissa muodoissa selvä, mutta se ei tietenkään ole ainoa, jonka kirjoitusasu tekstissä vaihtelee. Joidenkin sanojen merkityksen saattaa arvata asiayhteydestä, toiset ovat tuttuja muista kielistä, muutaman merkitys avautui, sanaa ”kuuntelemalla” ja miettimällä, kuinka muuten sen voisi kirjoittaa, mutta kuitenkin moni sana jäi kääntämättä kokonaan. Kaikkia sanoja tai niiden kirjoitusmuotoja ei myöskään löydy nykyitalian sanakirjoista, mutta ainakin melko suuri osa löytyy erittäin käyttökelpoisesta, italialaisen Consiglio Nazionale delle Ricerchen ylläpitämästä historiallisen italian web-sanakirjasta.²¹ Kaikkea ei kuitenkaan ole tännekään voitu laittaa, ja sivuilla ilmoitetaankin työn olevan edelleen kesken. Jos käännettävässä lauseessa on hyvin monta sanaa, joiden merkitystä ei löydy tai joilla voi olla useampi merkitys, voi lauseen asiasisältö jäädä tavoittamatta. Tämä tuntuu olevan ongelma etenkin kuvailevassa tekstissä, jossa kirjoittaja innostuu korulauseisiin ja osaamaton lukija taas kadottaa toden ja kuvaelman välisen rajan. Jos suorissa lainauksissa on joitakin kohtia, joiden käännös on epävarma, selitän ratkaisuni alaviitteessä.

Editoiduissa lähteissä on usein mukana jonkinlainen selittävä teksti, joka laajimmillaan kertoo kuvattavien tapahtumien taustoja, mutta vähimmilläänkin saattaa huomauttaa esimerkiksi alkuperäistekstissä olevista kirjoitusvirheistä ja antaa sanalle oikean kirjoitusmuodon, tai kertoa vääristä kieliopillisista muodoista, omituisista kirjoitusasuista tai muista kurioositeeteista, joiden huomioiminen on oiva apu, kun alkuperäistekstiä ei ole saatavilla. Editiot eivät kuitenkaan ole sinä suhteessa luotettavia kuin kallio, että ne toistaisivat täsmällisesti juuri sen tekstin, jonka joku on alun perin keskiajalla kirjoittanut. Keskiajan suosituimmista teksteistä oli jo pian niiden kirjoittamisen jälkeen liikkeellä yhtäaikaaisesti useita käsikirjoitusversioita, joista jokainen eli omaa

²¹ <http://tlio.ovl.cnr.it/TLIO/>.

elämäänsä. Teoksia muokattiin kopioitaessa niiden tarkoituksen, kopioijan maun tai kohdeyleisön mukaan, tai pelkästään inhimillisen virheen sattuessa. Tämän seurauksena yhdestä alkuperäistekstistä on mahdollista löytää kaksi toisistaan hyvinkin poikkeavaa editiota, joista kumpaakaan ei ole editointivaiheessa vääristelty; niissä on vain käytetty eri lähteitä. Itselläni kun on teksteistä käytössäni vain yksi versio, tämä olisi saattanut jäädä huomaamatta, ellei eräs tällainen poikkeama olisi ollut hyvin helposti huomattava. Monessa tutkimuskirjassa, jota olen tässä työssä käyttänyt, on mainittu, että Giovanni Villani kuoli mustaan surmaan, ja tämän takia hänen kronikkaansakin jäi aukko.²² Hän oli kirjoittanut kappaleensa, joka käsitteli mustaa surmaa muutoin valmiiksi, mutta oli jättänyt viimeistelemättä lauseen, jossa kerrottiin koska tauti loppui. Alkuperäistekstissä lause siis on ilmeisesti muotoa ”E durò questa pestilenzia fino a ...”²³ (”Ja tämä tauti jatkui vuoteen ... saakka”), mutta käyttämässäni Recanatin editiossa kyseinen lause päättyy vuosilukuun 1348.²⁴ Tämän ristiriidan kanssa puntaroidessani löysin internetistä ladattavissa olevan Maria Agostinellin tekemän edition samasta Giovanni Villanin tekstistä, jota olenkin käyttänyt tutkimuksessani Recanatin version rinnalla. Tässä Agostinellin versiossa kyseinen lause tosiaan päättyy ilman tuota vuosilukua. Näiden kahden edition kappaleiden numerot eivät myöskään jostain syystä ole identtiset: esimerkiksi kappale, joka on molemmissa otsikoitu ”*Di certe novità e ordini che si feciono in Firenze per lo caro ch'era, e per la mortalità*” on Agostinellilla merkitty numerolla LXXXIII, mutta Recanatilla taas LXXXII. Näissä kahdessa tekstissä on löydettävissä muitakin pieniä eroja, lähinnä yksittäisten sanojen kirjoitusmuodoissa. Sellaisia eroja ei kuitenkaan käsittelemässäni kappaleissa ole, jotka olisivat muuttaneet sanojen tai lauseiden varsinaista sisältöä. Lainaukset ja viitteet olen merkinnyt Recanatin edition mukaan. Matteo Villanin osuudesta en valitettavasti onnistunut löytämään toista versiota tuekseni.

Brownin yliopiston Italian tutkimuksen laitoksen ylläpitämällä sivustolla²⁵ on käännettynä kohtuullinen pätkä Marchionne di Coppo di Stefanon tekstiä, josta olen tarkistanut joidenkin sanojen käännöksiä. Täälläkään ei kuitenkaan ole koko sitä katkelmaa, jota omassa työssäni olen käyttänyt. Muista teksteistä en ole valitettavasti löytänyt sellaisia editioita tai käännöksiä Englantiin tai Suomeen, joista olisi ollut tämän työn tekemisessä apua.

Osittain kielellinen, osittain tekstien konventioihin liittyvä ongelma on myös se jo edellä mainitsemani asia, että jotkut kirjoittajat, etenkin Giovanni Villani, yltyy välistä puhumaan

²² esim. Benedictow 2004, 69.

²³ Maria Agostinellin editoitu versio tekstistä on ladattavissa .pdf-muodossa osoitteessa http://www.liberliber.it/biblioteca/v/villani/nuova_cronica/pdf/nuova__p.pdf.

²⁴ IGV, CAP. LXXXVIII, 965 C.

²⁵ http://www.brown.edu/Departments/Italian_Studies/dweb/dweb.shtml.

vertauskuvin, jolloin kieltä huonosti osaava ei aina erota milloin hän puhuu todellisista tapahtumista, milloin raamatullisista ja milloin taas ehkä ennustuksista. Molempien Villanien ja Pistoian Anonyymien teksteissä puhutaan esimerkiksi jonkinlaisten matojen tai käärmeiden satamisesta juuri mustan surman yhteydessä ”[...] satoi mitä suurin määrä matoja²⁶ yhdestä laskettiin kahdeksan jalkaa, kaikki mustia ja kaatuneita [...]”²⁷ tai ”[...]kolme päivää, ja kolme yötä satoi tuolla alueella tarhakäärmeitä ja verta, joka eritti hajua joka turmeli kaikki seudut [...]”²⁸ Samassa yhteydessä Giovanni myös kertoo eräällä seudulla kaikkien ihmisten ja eläinten muuttuneen kuollessaan marmoripatsaiden kaltaisiksi.²⁹ On tietenkin ilmiselvää, että näin dramaattisia asioita ei todella tapahtunut ja kuvaus voidaan tuomita olemaan vain keino saada katastrofiin raamatullisia piirteitä, mutta kaikki tapaukset eivät tietenkään ole näin selkeitä liioitteluja. Oman aikani kasvattina minulla ei ole samaa tietopohjaa kuin tekstien kirjoittajilla, jolloin on herkästi se uhka, että kirjoittajan käyttäessä itselleni tuntemattomia analogioita, ne jäävät minulta huomaamatta ja saatan tulkita ne todeksi.

Etenkin sellaiset asiat, joita raamatussa on ennustettu, haluttiin mielellään saada osaksi omaa tekstiä. Giovanni Villani etsi merkityksiä Raamatun ohella mielellään myös astrologiasta, ja on hyvin mahdollista, että hän ujutti tekstiinsä myös suoraan tähdistä, eikä niinkään todellisuudesta saatuja tietoja. Nämä ovat keskiajan asiategsteille tyypillisiä piirteitä, vaikka se nykyiseen faktapohjaiseen historiatekstiin tottuneelle vaikuttaakin omituiselta. Tapahtumien liioittelu, poisjättäminen, lisääily, muuntelu, toiseen aikaan sijoittaminen, pois jättäminen tai keksiminen ei ollut epätavallista, vaan osa genreä.³⁰

Kun näkemykset mustasta surmasta olivat niinkin vaihtelevia kuin myöhemmin mustasta surmasta kertovassa kappaleessa esitän, ei ole mikään ihme, että päällimmäiset tunteet joita keskiajan ihmisellä oli hänen ajatellessaan tätä tautia, olivat pelko ja epävarmuus. Taudista haluttiin tietoa, mutta sitä ei ollut, joten ihmisten oli käytettävä heille uusien ilmiöiden tulkitsemiseen ja selittämiseen totuttuja ymmärtämisen tapoja. Tyypillisiä selitysmalleja saatiin antiikista, esimerkiksi Thukydideen kertomuksesta Ateenassa vallinneesta erittäin tuhoisasta rutosta, tai Ilmestyskirjasta, jossa rutto edelsi viimeistä tuomiota. Silminnäkijäkertomuksiin sekoitettiin osia näistä vanhemmista

²⁶ Sana, jota käytetään on vermini, mutten valitettavasti ole löytänyt sitä sellaisenaan mistään sanakirjasta. Il verme ja sen johdannaiset viittaavat nykykielessä matoihin.

²⁷ IGV, CAP. LXXXIII, 964 E. “[...] piovrano grandissima quantità di vermini grandi uno somnesso con VIII gambe, tutti neri e coduti [...]”.

²⁸ IMV, CAP. II, 14 D.

²⁹ IGV, CAP. LXXXIII, 965 A.

³⁰ Lamberg, Lahtinen, Niiranen 2009, 59.

kuvauksista osin muunnellen niiden sisältöä tai ainakin ottaen se alkuperäisestä kontekstistaan.³¹ Tämän huomion valossa ei ole mikään ihme, että käyttämässäni lähteissä esiintyy hyvin mielikuvitukselliselta vaikuttavia piirteitä niiden kuvatessa tätä tautia.

Teksteissä toistuvat konventionaalisesti myös kuvaukset mustasta surmasta, jotka eivät ole yhtä dramaattisia tai raamatullisia kuin edellä kuvatut. Nämä mustan surman kuvaukset toistuvat hyvin samantyyppisinä tekstistä toiseen, mikä ensiksi saa ne tuntumaan hyvin luotettavilta, kun niin monet kertovat samoista asioista, mutta toistuessaan niin monesti niin samanlaisin sanoin herättävätkin lopulta enemmän epäilyksiä kuin luottamusta. Yleisin näistä on Decameroneenkin päässyt katkelma:

[...] veli hylkäsi veljensä, setä veljentyttärensä, sisar veljensä ja vaimo miehensä. Ja vielä pahempaa ja uskomattomampaa oli, että isät ja äidit kieltäytyivät katsomasta ja hoitamasta omia lapsiaan, ikään kuin nämä eivät olisi heille kuuluneetkaan.³²

Tämä kuvaus esiintyy hyvin monessa kronikassa, myös joissakin lukemissani latinankielisissä kuvauksissa, joissa ei yleensä lähdetä tällä tavoin maalailemaan kuvaelmia, vaan jotka ovat tyyppillisesti lyhytsanaisempia ja asiaan keskittyviä. Niissä lähteissä, jotka lopulta valitsin tähän työhön, kyseinen katkelma on jokaisessa paitsi Giovanni Villanilla; Agnolo di Tura toistaa sen peräti kahdesti.³³ Pienenä poikkeamana mainittakoon, että Matteo Villanin tekstissä nämä tapahtumat liitetään vääräuskoisiin (*tra gli infideli*), ja hän sanoo myös tämänlaisen julmuuden aiheuttaneen kauhua kristityissä. Muilla kirjoittajilla nämä tapahtumat kuvaavat ”kaikkia”, eikä mitään eroteltua ihmisryhmää. Katkelma kuvaakin varmasti monen mielestä sitä inhimillistä kauhua, jonka rutto toi mukanaan, mutta teksti itse on vanhempaa perua. Filologi Vittore Branca on jäljittänyt katkelman olemaan peräisin ainakin 700-luvulta, jolloin munkki Paulus Diaconus kuvaili lombardien historiaa käsittelevässä teoksessaan 500-luvulla levinnyttä tautia. Hänenkään omaa tuotantoaan lause tuskin on, sillä se esiintyy monissa muissakin sen aikaisissa kronikoissa myös Italian ulkopuolella.³⁴

Samalla tavoin kiertävät kuvaukset itse taudista, sen leviämisestä ja seuraamuksista tekstistä toiseen. Toisaalta, monet kronikoiden kuvaukset esimerkiksi taudin oireista tai leviämisestä sopivat yhteen nykytiedon kanssa, ja monelta osin niitä voidaan pitää suhteellisen luotettavina lähteinä, kunhan niitä vain osataan lukea oikeanlaista kritiikkiä käyttäen. Vaikka kronikka onkin hyvin

³¹ Søndergaard 2009, 208–210.

³² Boccaccio, Decamerone. Johdanto s. 17. Kääntänyt Ilmari Lahti ja Vilho Hokkanen.

³³ SP, RIS XI:V s. 235 r. 13–16; CF, RIS XXX:I s. 230, r. 26–28; CS, XV:VI s. 552 r. 49–50 ja s. 555 r. 11–12; IMV, CAP II, 13 D.

³⁴ Wray 2004.

perinteitä vaaliva medium, uskon, etteivät kirjoittajat ainoastaan totunnaisten tapojen takia kirjoittaneet edellä kuvattujen konventioiden mukaisesti. Ehkä he etsivät edeltäjiltään apua sellaisten asioiden kuvauksiin, joihin heillä ei itsellään aina sanat riittäneet, tai ehkä he hätäänsä ilmentääkseen käyttivät liioittelua keinonaan, mutta silti uskon kuvausten arkipäivästä pohjautuvan jonkinlaiseen totuuteen. Ilman tätä uskoa ei ruton arkipäivää oikein voikaan tutkia muutoin kuin hallinnollisten papereiden pohjalta, joita niitäkin on kriisien ajalta valitettavan vähän.

Tutkimuskirjallisuutta lukiessani olen huomannut, että näitä samoja kronikkatekstejä on käytetty lähteinä käyttämissäni tutkimuksissa. Nämä lähteet ovat hyvin helposti saatavilla kokoelmana jokaisesta suuremmasta kirjastosta, joten on vain luonnollista että muutkin ovat niitä käyttäneet. Toki tutkimuskirjallisuudessa on käytetty lähteitä hyvin paljon laajemmin kuin tässä työssäni ja niiden tulkintaa tekevät harjaantuneemmat ammattilaiset, mutta kuitenkin on hyvä muistaa, että jos tekstien ja tutkimuksen antama kuva on hyvin ristiriidaton, niin se ei tarkoita perimmäisen totuuden löytymistä, vaan selitys löytyy todennäköisemmin yhtenevästä lähdemateriaalista.

1.4 Rutto ja musta surma

Musta surma on laajin ja tuhoisin ruttoepidemia, jonka maailmaa tiedetään koetelleen, mutta ei suinkaan ensimmäinen saati viimeinen. Varhaisimmat tunnetut ruttokuvaukset ovat Raamatussa (1. Sam. 5: 9, 11–12) ja ainakin tätä kautta se oli keskiajan kristityille tuttu, vaikkeivät he olisi varsinaisesti sairastuneita nähneetkään. Tauti esitellään myös Hippokrateen korpuksessa, joka on kolmannella vuosisadalla ennen ajanlaskun alkua kirjoitettu lääketieteellinen kokoelma. Ensimmäinen kirjattu ruttopandemia on Egyptistä Eurooppaan ja Vähä-Aasiaan vuonna 541 jaa. levinnyt niin sanottu Justinianuksen rutto, joka jatkui Euroopassa peräti viidentoista aallon voimalla aina vuoteen 767 saakka. Samoin tämä vuonna 1346 alkanut tauti oli pandemia, josta musta surma edusti ensimmäistä aaltoa. Sen seuraavat aallot tulivat jokseenkin säännönmukaisesti, niin että esimerkiksi 1300-luvun aikana Pohjois-Italian yli kulki viisi suurta ruttoa, joiden lisäksi muut tartuntataudit kulkivat omia aikojaan. Rutto ei jätä mitään jälkiä ihmisen luurankoon, joten tutkimus sen liikkeistä ja alkuperästä perustuu kirjallisiin lähteisiin.³⁵

³⁵ Benedictow 2004, 35–39; Carmichael 1986, 10–11.

Ruton aiheuttanut bakteeri, *Yersinia pestis* (vanhemmissa tutkimuksissa saattaa esiintyä nimellä *Pasteurella pestis*)³⁶, löytyi vuonna 1894, jälleen yhden epidemian kiusatessa Aasiaa.³⁷ Ruttoa aiheuttavaa bakteeria on löydetävissä edelleen joissakin osissa maailmaa, ja viimeksi se on aiheuttanut epidemian Intiassa vuonna 1993.³⁸ Tautia onkin voitu tutkia historiallisten lähteiden lisäksi myös modernin lääketieteen keinoin, vaikka tartuntataudeilla onkin tapana muuttua ajan myötä, usein lievemmiksi. Tällöin onkin otettava huomioon, että keskiajalla tauti on saattanut saada erilaisia muotoja kuin meidän aikanamme. Periaatteessa taudista on olemassa kolme erilaista muotoa: keuhko-, veri- ja paiserutto, jotka ovat kaikki saman bakteerin aiheuttamia ja saattavat esiintyä joko toisistaan erillisinä tai samanaikaisesti.³⁹

Vuonna 1905 tehty selvitys löysi yhteyden ruton leviämisen ja ihmisasutuksen läheisyydestä kuolleina löydettyjen rottien välillä. Ilmeni, että mustarottaa (*Rattus rattus*) yleisesti isäntänään pitävä kirppu *Xenopsylla cheopis* levitti bakteeria. Kirppu itse on bakteerille immuuni, mutta bakteeri saa kirpun käyttäytymään tavallista hyökkäävämmiin. Kirppu elää rottien lisäksi muissakin pienissä nisäkkäissä, mutta mustan surman ollessa kyseessä juuri mustarotta lienee yleisin levittäjä. Nämä jrsijät eivät kärsi *Yersinia pestiksestä* samalla tavoin kuin ihminen; ne yleensä altistuvat bakteerille jo poikasina eikä se juuri koskaan tapa niitä. Rottien syystä tai toisesta kuollessa sankoin joukoin kirpun oli etsittävä itselleen uusi isäntä, ja jollei parempaa ollut tarjolla, isännäksi sitten päätyi ihminen, jolla taas ei rotan lailla ole immuniteettia. Jotkut tutkijat pitävät mahdollisena myös sitä, että myös tavallinen ihmistä saattaa kantaa *Yersinia pestistä* ja tartuttaa sitä ihmisestä toiseen.⁴⁰

Bakteerin siirryttyä kirpusta ihmiseen se kehittää taudin 2-8 päivässä, ja tauti itse kestää muodosta riippuen noin 3-10 päivää. Paiseiden lisäksi potilailla esiintyy jopa 40 celsiusasteen kuumetta, monesti myös kouristuksia, sekavuutta, oksentelua, huimausta, valonarkuutta ja voimakasta kipua raajoissa. Ummetus on tavallista, ja ripulia pidetään lähestyvän kuoleman merkinä.⁴¹

Ruttoon sairastuneilla ilmenee lähes aina yksi tai kaksi paisetta, jotka useimmiten ilmenevät nivusissa tai reidessä, mutta monesti myös kainalossa tai muissa paikoissa. Ne ovat imusolmukkeita, jotka ovat turvonneet elimistön kamppaillessa *Yersinia pestistä* vastaan. Niiden

³⁶ Hays 1998, 37.

³⁷ Benedictow 2004, 10; Herlihy 1997, 20–21.

³⁸ Benedictow 2004, 8.

³⁹ Marjomaa, Nurmiainen, Weiss 2000, 211.

⁴⁰ Benedictow 2004, 11–13; Herlihy 1997, 21; Marjomaa, Nurmiainen, Weiss 2000, 210–211.

⁴¹ Benedictow 2004, 18; Herlihy 1997, 22; Marjomaa, Nurmiainen, Weiss 2000, 212. Benedictow ja Herlihy antavat melko erilaiset kestot sekä taudille että sen itämiselle; ensimmäisen mukaan itäminen vie 3–5 päivää samoin kuin tauti, jälkimmäisen mukaan taas tauti itää 2–8 päivää ja toipuminen alkaa, jos on alkaakseen, 8–10 sairaspäivän jälkeen.

koko vaihtelee herneen ja kananmunan välillä, ja ne ovat hyvin arkoja. Tämän takia taudin yleistä muotoa (noin kolme neljästä ruttotapauksesta)⁴² kutsutaankin paiserutoksi. Veriruttotapauksissa bakteeri joko voittaa imujärjestelmän ja pääsee imusolmukkeesta verenkiertoon, tai päätyy verenkiertoon suoraan kirpun pureman kautta. Verenkiertoon päästyään bakteeri monistuu ja potilaan kunto huononee nopeasti. Lähes kaikki potilaat, jotka saavat veriruton, kuolevat. Joskus bakteeri pääsee kirpun puremasta suoraan verenkiertoon ja alkaa monistua niin nopeasti, että ihmisuhri menehtyy tautiin ennen kuin paiseita ehtii edes ilmestyä. Joissakin veriruton tapauksissa bakteeri pääsee ääreisverenkiertoon, missä se saattaa aiheuttaa pieniä verenpurkauksia ihon alle, jotka ovat keskiaikaisissa ruttokertomuksissa usein esiintyviä tummia tai violetteja pilkkuja. Monesti veriruton tapauksissa verenkierto kuljettaa bakteeria myös keuhkoihin, missä se voi aiheuttaa paiseita. Tätä kutsutaan keuhkorutoksi, ja sitä esiintyy noin 10–25 % paiseruttotapauksia. Nämä potilaat saavat usein yskän ja veristä ysköstä, joka sisältää ruttobakteeria. Tällöin tauti voi levitä myös pisaratartunnalla.⁴³

Mustan surman takana olleesta taudista on jonkin verran erimielisyyksiä, joita käsitellen aiempaa tutkimusta koskevassa kappaleessa tarkemmin. Osa tutkijoista uskoo kyseessä olleen jokin näistä ruton muodoista, toisten mielestä kyseessä oli taas aivan muut taudit. Jotkut taas hyväksyvät molemmat vastaukset. Tässä työssä olennaista ei kuitenkaan ole se, mikä tai mitkä taudit todella olivat kyseessä. Keskiajalla joka tapauksessa kaikki taudin uhrin laskettiin nimenomaan ruttoon kuolleiksi. Kaiken yksinkertaisuuden takia käytän jatkossa termiä ”musta surma” tarkoittamaan tätä vuosien 1346–1353 epidemiaa, ja termiä ”rutto” tarkoittamaan tautia, johon ihminen kuoli mustan surman aikana.

Musta surma kulki vuosien 1346 ja 1353 välillä läpi koko Länsi-Aasian, Lähi-idän, Pohjois-Afrikan ja Euroopan. Huhut idässä vellovasta taudista olivat jo kulkeneet edellä, kun 1347 italialaiset kauppalaivat toivat mustan surman Mustaltamereltä Konstantinopoliin ja edelleen Välimeren satamiin. Tämä aloitti taudin leviämisen Vähä-Aasiassa, Lähi-idässä, Pohjois-Afrikassa ja Euroopassa.⁴⁴ Rutto levisi pääasiassa kauppareittejä pitkin suuriin kaupunkeihin. Keskiajalla meritiet olivat tehokkain ja nopein kuljetusväylä tavaroille – ja taudeille –, minkä takia epidemiat valloittivatkin ensimmäisenä satamat, kaupungit ja kauppakeskukset Välimeren ja Länsi-Euroopan rannikoilla tai suurten jokien varsilla. Niistä epidemiat jatkoivat paikallisiin kyliin ja niistä edelleen maaseudulle hevoskyydillä tai vaunuissa. Satamista tavarat ja taudit saattoivat myös jatkaa

⁴² Herlihy 1997, 22; Marjomaa, Nurmiainen, Weiss 2000, 212.

⁴³ Benedictow 2004, 25–27, 233–235; Herlihy 1997, 22, 26–27.

⁴⁴ Benedictow 2004, 44; Nohl 1971, 7; Marjomaa, Nurmiainen, Weiss 2000, 225; Ziegler 1970, 15.

matkaansa toisen laivan kyydillä seuraavaan ja taas seuraavaan satamaan.⁴⁵ 1347 tauti valtasi suuren osan Etelä- ja Keski-Kreikkaa, ja vuoden viimeisinä kuukausina rutto rantautui jo Manner-Italiaankin sekä sitä pakenevien ihmisten, että kauppalaivojen mukana leviten tiiviisti asutussa maassa tehokkaasti. Suurin osa Pohjois- ja Keski-Italiasta oli valloitettu kesäkuuhun 1348 mennessä. Kesäkuukausien aikana se eteni edelleen Alpeille. Venetsialaiset veivät tautia yhä edelleen kauppasatamiinsa nykyisiin Splitiin ja Dubrovniin. Samanaikaisesti se levisi myös lännempää; Marseillessa se oli huomattu marraskuun ensimmäisenä päivänä 1347, mistä se jatkoi pian muihin osiin Ranskaa, vallaten koko maan vuosien 1348 ja 49 aikana. Iberian niemimaa monine kuningaskuntineen tuli ruton valloittamaksi Marseillesta ja Mallorcaltä tulleilla tautiaalloilla, pohjoisosa vuoden 1348 ja eteläisempi vuoden 1349 aikana. 1349–1451 tauti levisi Brittein saarille, nykyiseen Saksaan, Sveitsiin, Itävaltaan, Belgiaan, Alankomaihin, Tanskaan, Ruotsiin ja Norjaan ja Baltian maihin. Islanti säästyi, koska sinne ei seilannut yhtäkään laivaa Norjasta vuonna 1349. Musta surma ei ilmeisesti ylettänyt myöskään Suomeen saakka, myöhemmät ruttoaallot kylläkin. Tämä johtunee kahdesta syystä: Suomen eristyneestä maantieteellisestä asemasta ja vähäisestä väestöstä ja vielä vähäisemmästä kaupungistumisesta ja kaupasta.⁴⁶

Hankalampaa on merkitä tarkalleen, koska musta surma päättyi missäkin, koska kronikoitsijat kertovat usein tarkemmin sen alkamis- kuin päättymispäivän. Usein he kuitenkin kertovat, että tauti kesti kaupungissa esimerkiksi viiden tai kuuden kuukauden ajan. Monissa Italian syrjäisemmissä kylissä sitä tavattiin vielä 1349 tai jopa 1350. Muutamat alueet, säästyivät suuremmilta väestötuhoilta. Esimerkiksi Milanoon tauti kyllä tuli, mutta se saatiin pian kuriin reippailla toimenpiteillä; kaupunkiin päästettiin vain muutamia valikoituja matkustajia, ja sairastuneet teljettiin koteihinsa ja näin vain kolme perhettä kuoli kaupungissa.⁴⁷

Köyhimmät väestönosat kärsivät mustasta surmasta ankarimmin. Tämä voidaan selittää joko aliravitsemuksesta johtuneesta heikenneestä yleiskunnosta tai sillä, että köyhemmät väestönluokat asuivat lähempänä sekä toisiaan että rottia, ja heillä oli vähäisemmät mahdollisuudet paeta maaseudulle pahimmiksi kuukausiksi.⁴⁸

Aikalaisnäkemys

⁴⁵ Benedictow 2004, 227.

⁴⁶ Benedictow 2004, 68–73, 77–90, 216–218.

⁴⁷ Benedictow 2004, 91–95.

⁴⁸ Benedictow 2004, 264–266; Hays 1998, 41.

Keskiaikainen käsitys taudeista ja terveydestä perustui ainakin osittain antiikista lähtöisin olevaan käsitykseen elementeistä (engl. *humours*). Elementtejä oli neljä: veri, lima, musta sappi ja keltainen sappi. Jokaisella yksilöllä näiden elementtien keskinäiset suhteet olivat omanlaisensa, mutta jonkin elementin puuttuminen kokonaan tai hallinta yli muiden johti sairastumiseen. Näiden elementtien vastineet esiintyivät kaikkialla luonnossa. Ihmisen elimistö ei tämän teorian mukaan ole mitenkään suljettu yksikkö, vaan ympäristön elementit vaikuttavat sen sisäisten elementtien suhteisiin. Kosteassa oleskeleminen saattoi siis tuottaa elimistöön liikaa märkiä elementtejä, ja toisaalta epätasapainoon päätyneitä elementtejä saattoi tasapainottaa esimerkiksi syömällä jotain, joka edusti vastakkaista elementtiä, tai oleskelemalla toisenlaisessa ympäristössä. Näihin ajatuksiin toi lisänsä kristinusko, jonka sairaus- ja terveystäkemykset taas periytyivät juutalaisuudesta ja Mesopotamiasta. Kristinusko lisäsi tautiin ajatuksen epäpuhtaudesta, ja osittain myös mahdollisuuden, että tauti oli Jumalan lähettämä kosto. Epäpuhtaudesta saattoi puhdistautua oikeilla rituaaleilla, oli se sitten konkreettista tai henkistä laatua.⁴⁹

Mustan surman perimmäisenä syynä pidettiin yleisesti Jumalan vihaa; olihan hän aiemminkin rankaissut Egyptiä ”rutoilla” (2 Sam. 24). Se ei kohdistunut ainoastaan erityisen syntisiin yksilöihin, kuten lepran katsottiin kohdistuvan, vaan oli rangaistus koko ihmiskunnalle.⁵⁰ Myös astrologiasta etsittiin selityksiä tälle katastrofille, ja ilmeisesti planeettojen asennot olivatkin hyvin otollisia epidemian syntymiselle. Taudin alkuperän tulkitsemista jumalalliseksi saattoivat myös edistää 1347 Pohjois-Italiassa esiintyneet voimakkaat maanjäristykset.⁵¹

Keskiajalla tautien aiheuttajiksi ei tiedetty viruksia ja bakteereja. Tauti tiedettiin tarttuvaksi, mutta siitä, miten tauti käytännössä tarttui, oli tarjolla erilaisia näkemyksiä. Se saattoi ilmeisesti levitä saastuneen ilman välityksellä: tämän myös antiikin kreikkalaisten lääkärien suosiman miasmateorian mukaan ilmassa katsottiin olevan myrkyllisiä elementtejä, jotka syntyivät mätänemisessä, tulivuorien purkauksissa tai maanjäristyksissä, tai mahdollisesti auringon ja meren välisessä sodassa jossakin Intianmerellä. Jotkut uskoivat myrkyjen olevan yliluonnollista alkuperää: he uskoivat nähneensä enkelin, demonin, tai esimerkiksi sinisen liekin. Saastuneen ilman pelko sai monet pakenemaan maaseudulle missä ilman uskottiin olevan puhtaampaa. Tauti saattoi tarttua ihmisestä toiseen siten, että kun myrkylliset kaasut olivat ensin menneet ihmisen keuhkoihin ja mädättänyt sydämen, ne saattoivat tulla hengitystien mukana takaisin ulos ja näin levitä edelleen.

⁴⁹ Hays 1998, 10–14.

⁵⁰ Benedictow 2004, 42; Hays 1998, 3; Marjomaa, Nurmiainen, Weiss 2000, 210.

⁵¹ Benedictow 2004, 4; Nohl 1971, 34–38; Marjomaa, Nurmiainen, Weiss 2000, 228.

Paiseet saattoivat omalta osaltaan tuottaa lisää myrkykaasuja. Joskus taudin epäiltiin tarttuvan pelkän sairastuneen katseen välityksellä.⁵²

Aikalaislääkärit olivat keinottomia mustan surman edessä ainakin sen ensimmäisen aallon aikana; myöhempien tulemisten aikana heillä alkoi olla jo jonkinlaisia keinoja taistella kuolemaa vastaan.⁵³ Nykytiedon valossa lääketieteen edustajien neuvot vaikuttavat hyvin satunnaisilta, mikä heijastelee juuri tätä suurta hämmennystä ruton aiheuttajista ja mekanismeista. Paavillinen lääkäri Guy de Chauliac on todennut seuraavaa:

Tauti oli mitä nöyryyttävin lääkäreille, jotka olivat kykenemättömiä antamaan minkäänlaista apua, etenkin kun, tartunnan pelossa, he eivät menneet tapaamaan potilaita, ja jos menivät niin he eivät voineet tehdä mitään eivätkä näin ansainneet palkkioitaan, koska kaikki tartunnan saaneet, muutamain poikkeuksin epidemian loppupuolella, kuolivat kun paiseet kypsyivät.⁵⁴

Lääkärit yhdessä kirkon edustajien kanssa totesivat, että parhain tapa välttää taudilta tai parantua siitä, oli Jumalan pelko.⁵⁵

Koska taudille ei tiedetty parannusta, todettiin tärkeämmäksi etsiä keinoja välttää tartunnalta. Kun ei tiedetty, tarttuiko tauti ilman, katseen vai minkä voimalla, moni katsoi varmimmaksi paeta konkreettisesti paikasta, jossa rutto oli. Joitakin muitakin keinoja taudin välttämiseksi esitettiin. Pariisin yliopiston lääketieteen tiedekunnasta ehdotettiin vuonna 1348 muun muassa, että siipikarjan lihaa, vesilintuja, maitoporsasta, vanhaa naudanlihaa tai ylipäänsä rasvaista lihaa tai oliiviöljyä, vetisiä ruokia tai kalaa ei tulisi syödä. Päiväsaikaan tai ylipäänsä pitkälle aamunsarastuksen jälkeen oli vahingollista nukkua, yöllä oli vaarallista mennä ulos ennen kello kolmea kasteen takia, liiallinen liikunta olisi pahasta, samoin kuin naisiin yhtyminen tai heidän kanssaan samassa vuoteessa nukkuminen, ja niin edelleen. Italialaiset lääkärit suosivat epikurolaisia keinoja: kuoleman ajattelemista oli välteltävä, samoin kuin intohimoja yleensä. Ajatukset olisi suunnattava miellyttäviin ja hurmaaviin asioihin. Sosiaalista kanssakäyntiä olisi vältettävä, sen sijaan olisi hyvä oleskella, mutta ei liioitellun pitkään, kauniissa maisemissa, puutarhoissa, erityisesti hyväntuoksuisten kasvien kukkiessa. Kohtuullisuudesta olisi pidettävä kiinni. Olisi hyväksi kuunnella kauniita, melodisia lauluja ja oleskella sopuisien ihmisten seurassa. Kullan, hopean ja arvokivien tarkastelu olisi sydämelle rauhoittavaa.⁵⁶ Joidenkin mielestä tautiin auttoi

⁵² Benedictow 2004, 3–4; Byrne 2004, 43–45; Hays 1998, 42–43; Nohl 1971, 47–48; Ziegler 1970, 14, 20–23.

⁵³ Cohn 2002, 10–17.

⁵⁴ Sitaatti Nohlin (1971) mukaan, oma käännös englannista.

⁵⁵ Nohl 1971, 45–46, 84–85, 92.

⁵⁶ Nohl 1971, 60–63, 66–67, 69–70; Wray 2004.

ruumiin muuttaminen epäsuotuisammaksi taudille muuttamalla sen elementtikoostumusta esimerkiksi laksatiiveilla, diureeteilla, peräpuikoilla tai peräruiskeilla. Monet uskoivat verenpäästön auttavan.⁵⁷

Pariisin yliopiston lääketieteen laitoksen esittämiä keinoja pidettiin ilmeisesti hyvin pätevinä, sillä ne käännettiin erilaisille kielille, mukaan lukien italian, ja niillä oli pitkäikäinen vaikutus ruton välttelemiskeinoin. Kaupunkien konsiilit ympäri Euroopan pyrkivät toteuttamaan näitä neuvoja taistellessaan tautia vastaan.⁵⁸ Lääkäreitä kritisoitiin ankarasti, ensinnäkin koska he eivät voineet parantaa tautia, ja lisäksi, koska monet heistä pakenivat kaupungista jos suinkin pystyivät, asettaen oman eloonjäämisensä ammatillisen velvollisuutensa edelle. Esimerkiksi Petrarca on vuodattanut hyvin katkeria sanoja tästä ammattikunnasta, ehkäpä petyttyään, kun hänen rakastamansa Laura kuoli Mustan surman aikana. Hänen mielestään potilas paranee paremmin ilman lääkäriä kuin hänen avullaan, ja uskoo heidän toimivan luonnon vastaisesti.⁵⁹ Osa kritiikistä taas on kohdistunut siihen, että lääkärit asettuvat Jumalan tahdon toteutumisen esteeksi. Wray on halunnut puolustaa lääkäreitä, osoittaen, että moni lääkäri kuoli itsekin mustan surman aikana yrittäessään auttaa potilaita, ja että parhaiten taudista selvisivät ne, jotka tottelivat lääkäreiltä saamiaan ohjeita.⁶⁰ Kritiikistä huolimatta heidän neuvojaan, *consilia*, toivottiin edelleen, ja ammattikunnan palveluksia ostettiin jatkuvasti. Kysyntä oli ilmeisesti niin suurta, että kaikenkarvaiset puoskaritkin pääsivät ansaitsemaan elantonsa esiintyen lääkäreinä. Lääkärien neuvot myös tarkentuivat vuosisadan loppua kohti, ja ilmeisesti he myöhemmin kykenivät myös pelastamaan potilaita.⁶¹

1.4 Aiempi tutkimus ja lisätutkimuksen tarve

Mustan surman tutkimus, kuten keskiajan tutkimus yleisemminkin, painottuu täysin ymmärrettävistä syistä helposti ilmiöiden, tilastojen tai pidempiaikaisten trendien tutkimiseen, ja ihmiset jäävät vaille huomiota. Toisaalta tutkimuksen kuvatessa jotakin tiettyä yksilöä tämä on usein jokin jollakin tapaa erikoinen, poikkeava hahmo, jo senkin takia, että juuri muista ei ole säilynyt paljoakaan lähteitä. Näiden ilmiöiden ja poikkeavien ihmisten tutkimusten väliin jää aukko, jossa on itse elämä. Arjen historia ja mikrohistoria pyrkivät tilkitsemään tätä aukkoa, ja tämän tutkimuksen näkisin osuvan suurelta osin juuri arjen historian alle.

⁵⁷ Byrne 2004, 47–49.

⁵⁸ Byrne 2004, 112.

⁵⁹ Byrne 2004, 51–52; Moriarty 1990, 305–308.

⁶⁰ Wray 2004. Käyttämäni teksti on julkaistu sähköisesti, joten siinä ei ole sivunumeroita.

⁶¹ Byrne 2004, 51–52.

Tässä työssä käyttämäni tutkimuskirjallisuus on luokiteltavissa karkeasti kahteen luokkaan: toisaalta käytän paikallishistorioita, jotka keskittyvät joko kaupunkien tai alueiden historiaan sivuten tietenkin myös mustan surman aikoja, ja toisaalta käytän teoksia, jotka käsittelevät yleisesti mustaa surmaa. Arjen historian saralta en ole saanut käsiini sellaisia tutkimuksia, joista olisi ollut tämän työn toteuttamisessa suuremmin hyötyä.

Varhaisempi mustan surman tutkimus on keskittynyt käsittelemään lähinnä mustan surman vaikutuksia yhteiskuntaan, esimerkiksi kulttuuriin, uskontoon tai talouteen. 1960-luvulta eteenpäin tutkimusta on tehty myös koskien taudin vaikutuksia väestöön, tai sen leviämismekanismeista. Suuri osa mustan surman tutkimuksesta painottuu johonkin maantieteelliseen alueeseen, tosin nämä tutkimukset sisältävät usein yleisemminkin käytettävissä olevaa tietoa.

Lukuisat talous- ja väestöhistorioitsijat ovat tuoneet oman osuutensa mustan surman tutkimukseen nimenomaan sosiaalisemmasta näkökulmasta, joka itseäni kiinnostaa. Mustan surman vaikutuksesta esimerkiksi talouteen on esitetty paljon teorioita, mutta näissäkään ei ole päästy yksimielisyyteen siitä, että mikä on todella vaikuttanut mihin ja millä tavoin. Monesti esimerkiksi esitetään, että mustan surman tuoma väestöpula johti työvoimapulaan etenkin maataloudessa mutta myös muilla työvoimaintensiivisillä aloilla, ja tämä taas olisi johtanut palkkojen nousuun ja palkansaajien rikastumiseen, ja toisaalta taas palkanmaksajien eli suurmaanomistajien, valtioiden ja kirkon köyhtymiseen.⁶² Tämä malli on kuitenkin melko yksinkertaistettu. Väestön määrä oli ensinnäkin lähtenyt laskuun jo ennen mustaa surmaa 1300-luvun alussa.⁶³ Tietenkin musta surma kiihdytti tätä kehitystä valtavasti, mutta vuosi 1348 ei ollut mikään väestöllinen kulminaatiopiste, jonka jälkeen kaikki äkisti muuttui. Myöskään väestömäärän laskun vaikutuksesta palkkoihin ei olla aivan yhtä mieltä tutkijoiden keskuudessa.⁶⁴ Samalla tavoin tutkijoiden näkemykset mustan surman vaikutuksista muihinkin ilmiöihin vaihtelevat. Yleisesti vaikkapa flagellantiliikettä tai juutalaisvainoja on pidetty mustaa surmaa seuranneina ilmiöinä, mutta jo 1800-luvulla on esitetty, että kronologia olisikin ollut käännteinen: ensin juutalaisia tapettiin, sitten kaupunkiin tulivat flagellantit ja vasta sitten itse rutto.⁶⁵ Lisäksi jonkin verran on tutkittu myös sitä, kuinka aikalaiset mielsivät mustan surman ja heidän reaktioistaan siihen. Näihin asioihin ovat ottaneet kantaa esimerkiksi Philip Ziegler (1969) ja David Herlihy (1997).

⁶² Benedictow 2004, 388–389; Cipolla 1980, 218–219; ; Hays 1998, 47, 4–50; Herlihy 1965, 239; Herlihy 1997, 46–49, 57.

⁶³ Del Panta 1980, s. 108. Lainattu Vasoldin (2009) mukaan, s. 57.

⁶⁴ Tämän keskustelun käännteet on tiivistänyt ymmärrettävästi Robert Braid (2009), 136–144.

⁶⁵ Vasold 2009, 58.

Monessa mustaa surmaa käsittelevässä teoksessa on etenkin viime vuosikymmeninä paneuduttu kysymykseen taudin todellisesta laadusta. Suuri osa näistäkin tutkimuksista on lähtenyt siitä olettamuksesta, että kyseessä oli jokin ruton muoto, mutta keskittyy pohtimaan oliko kyseessä keuhko-, veri- vai paiserutto. Keuhkoruton ei uskota esittäneen kovinkaan suurta osaa mustassa surmassa, koska mustan surman leviäminen hidastui tai pysähtyi kokonaan talvikuukausina. Esimerkiksi Ole J. Benedictow selittää tämän ilmiön nimenomaan sillä, että kirput rottien kuljettamana levittivät tautia, eivätkä niinkään ihmiset itse.⁶⁶ Toisaalta, David Herlihy on huomauttanut, että kirppu siirtyy ihmiseen vain rotan kuoltua, mutta yhdessäkään mustan surman aikaisessa kronikassa ei mainita rottien joukkokuolemia.⁶⁷ Viime aikoina on esitetty epäilyjä siitä, oliko 1300-luvun musta surma todella sama tauti, kuin rottien avulla levinnyt, *Yersinia pestiksen* aiheuttama paiserutto jota nykyisin tavataan. Samuel K. Cohnin mukaan nämä kaksi tautia eroavat selvästi toisistaan merkkiensä, oireidensa ja leviämistapojensa suhteen. Päätodisteinaan hän pitää sitä, että ihmisillä ei ole luontaista immunitteettia modernia paiseruttoa vastaan, kun taas Länsi-Euroopan kansat sopeutuivat keskiajalla nopeasti mustan surman patogeeneihin ainakin ensimmäisen sadan vuoden ajaksi taudin vierailun jälkeen, minkä takia tauti oli niin tuhoisa vain ensimmäisen aaltonsa aikana. Hänen mielestään pelkkä paise ei riitä siihen, että tauti tuomitaan rutoksi, sillä muutkin taudit voivat aiheuttaa niitä; esimerkkeinä hän mainitsee muiden muassa, vakavat malariatapaukset, lavantaudin, pilkkukuumeen, rauhaskuumeen, ja monet muut mahdollisuudet.⁶⁸

On myös erittäin mahdollista, että taudinaiheuttaja on saanut erilaisia muotoja. Nykyään tutkijat tuntevat ainakin kaksi varianttia, mutta on vaikea arvioida, olivatko nämä muodot olemassa jo keskiajalla, tai levisivätkö silloin jotkin toiset muodot samasta bakteerista.⁶⁹ Lisäksi ainakin Joseph P. Byrnen mukaan on olemassa mahdollisuus, että mustan surman takana oli useampi tauti, jotka levisivät samanaikaisesti. Yleisimpiä epäiltyjä ovat paise- ja keuhkoruton lisäksi pilkkukuume, isorokko tai hengitysteiden infektiot. Mahdollisena pidetään sekä sitä, että paikkakunnalla olisi ollut samanaikaisesti useampi tauti, että sitä, että jokin rutto olisi vallinnut lähinnä Välimeren rannikoilla ja pohjoisemmassa kyse olisi ollut esimerkiksi jostakin kuumetaudista.⁷⁰

Se tutkimuskirjallisuus, joka käsittelee toscanalaisia kaupunkeja tai yhteiskuntaa on vähemmän keskittynyttä paradigmojen ja teorioiden ympärille ja pyrkii enemmän luomaan totuuksien

⁶⁶ Benedictow 2004, 27, 233–235; Herlihy 1997, 22, 26–27.

⁶⁷ Herlihy 1997, 26.

⁶⁸ Cohn 2002, 1, 18–21 ja laajemmin monografiassa Cohn: *The Black Death Transformed*, 2002.

⁶⁹ Herlihy 1997, 30.

⁷⁰ Byrne 2004, 27–28.

tilkkutäkkiä kuin kumoamaan aikaisempaa tutkimusta. Toki niiden käsittelemien aiheiden kirjokin on suurempi kuin mustaan surmaan keskittyneillä teoksilla yleensä. Esittelen kuitenkin näistä muutaman mielestäni tärkeimmän tutkijan pintapuolisesti. Yleisteoksena Italian kaupunkivaltioista toimii laajalti edelleen siteerattu Daniel Waleyn *The Italian City-Republics*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi jo 1969. Toinen hyvin käyttökelpoinen italialaista yhteiskuntaa selittävä työ on J.K. Hyden *Society and Politics in Medieval Italy*. David Herlihy on tutkinut paljon keskiajan ja renessanssin arkielämän erilaisia piirteitä nimenomaan Firenzessä ja Pistoiasa, mutta näiden lisäksi hän on kirjoittanut jonkin verran myös juuri mustasta surmasta. William Bowsky on taas keskittynyt Sienaan ja sen hallintoon ja järjestyksenpitoon. Ann Carmichael on kirjoittanut ruton vaikutuksesta Firenzen köyhimpiin väestönosiin ja Marvin M. Becker on tutkinut laajasti Firenzen kehitystä kaupunkivaltiona. Paikallishistorioita on ilmestynyt paljon italiaksi, mutta tässä työssä en ole niitä käyttänyt.

Käyttämäni tutkimuskirjallisuus on muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta englanninkielistä. Tämän tutkimuksen osalta olisi ollut mahdollista käyttää enemmänkin italiankielistä tutkimuskirjallisuutta, joka olisi varmasti tuonut erilaisia näkökulmia kuin englanninkielinen. Etenkin paikallishistorioista olisi varmasti löytynyt enemmän huomioita mustan surman arkipäivästä kuin mitä käyttämistäni tutkimuksista löytyi, eikä keskiajan tutkija, etenkin kiinnostuessaan arkipäivän ilmiöistä, oikein voi kiertää sitä totuutta, että moni perusteos on kirjoitettu ranskaksi. Osa käyttämästäni kirjallisuudesta on kuitenkin käännetty ranskan- tai italiankielisestä alkuperäistekstistä ja toisaalta moni englanninkielisistä tutkijoista kirjoittaa myös muilla kielillä ja näin osallistuu eri kielialueilla käytävään keskusteluun, antaen siitä edes vihjeitä lukijalleenkin. Hyvin monet kirjoittajat viittaavatkin tiheästi juuri italian- ja ranskankielisiin tutkimuksiin, joten täysin nurkkakuntaisen tietopohjan varassa en nähdäkseni ole.

Arjen historiaa voisi toki tutkia monien muidenkin lähdeyyppien kuin kronikoiden kautta, ja musta surma oli ilmiönä niin laaja ja monimuotoinen, että sitä voisi lähestyä mielekkäästi melkein minkä tahansa historiallisen jäänteen kautta. Arjen historiaa tutkitaan monenlaisin keinoin, mutta harvemmin samalla tavalla suoraan kertovan lähdemateriaalin kautta kuin tässä työssä. Usein arjen historian tutkimuksen lähteet ovat jotakin ”vahingossa” syntyneitä: hallinnon asiakirjoja, lakeja tai käyttöesineitä, joita ei ollut tarkoitettu antamaan tietoa tavallisesta elämästä. Tämän takia se onkin lähdeaineistona hyvin rehellistä – sillä ei ole tarvetta antaa totuudesta poikkeavaa kuvaa. Myös käytetyt menetelmät ovat monenlaisia, esimerkiksi tilastollisia tai mikrohistoriallisia: mahdollisuuksia sekä lähteiden että metodien suhteen on lukemattomia, joista kaikki olisivat varmasti hedelmällisiä.

Sikäli kun olisin käyttänyt toisenlaista lähdemateriaalia tässä työssä, olisi se avannut mahdollisuudet erilaisten tutkimuskysymysten asettamiseen, ja lisännyt myös mahdollisuuksia tutkia laajempia ihmisryhmiä kuin tässä työssä olen tutkinut.

Tämän tyyppistä materiaalia on kuitenkin Suomesta saatavilla hyvin vähän, ja näin ollen olen päätyneet ajastaan suoraan kertoviin kronikkateksteihin – silläkin uhalla, että niiden tietoisesti tuotettu informaatio on tavoitteellisuudessaan vääristynyttä. Sikäli kun arjen historiaa tutkitaan tämänkaltaisen kertovan materiaalin kautta kuin tässä työssä, on metodi usein tekstianalyttinen: kysymyksenasettelu on ehkä teoreettisempi kuin omani ja merkityksiä ja asenteita etsitään rivien välistä. Kuten kuitenkin sanottu, itse en tee tätä tutkimusta niin tulkitsevin keinoin kuin arjen historiaa yleensä kirjoitetaan, vaan tutkin elämän kuvauksia sellaisina kuin ne ovat. Metodiksi voisi siis mainita melko perinteisen historiallis-kriittisen lähestymistavan.

Pidän keskiajan arkipäivän tutkimusta hyvin tarpeellisena, sillä tämä ajanjakso tuntuu esiintyvän monesti suurelle yleisölle lähinnä karkeiden stereotyyppien kautta. Arjen tutkimuksella, etenkin laajemmalle yleisölle tarkoitettuna, voidaan tuoda todelliset ihmiset lähemmäs lukijoitaan ja näin tuoda esiin sitä, että keskiaika oli muutakin kuin ritareita, kerjäläismunkkeja ja kulkutauteja – vaikka tässä lähestynkin arkea nimenomaan kulkutaudin kautta. Positiivisetkin stereotyyppitypistävät kohteensa latteaksi ja estävät sen näkemisen monimuotoisena ilmiönä. Olisi hyvä tuoda enemmän esiin sitä, että maailma oli silloinkin suurimmaksi osaksi ”tavallisten” ihmisten moniulotteinen maailma, ja nämä ihmiset elivät arkeaan nykyisin eksoottisilta tuntuvien ilmiöiden keskellä, tai niistä huolimatta.

Ne historioitsijat, jotka ovat töissään keskittyneet mustaan surmaan, eivät juuri ole tutkineet arkea tämän ilmiön ympärillä, ja toisaalta arjen historian tutkijat pyrkivät enemmän yleisesityksiin kuin tämän tyyppisten erityistilanteiden tutkimiseen. Näiden tutkimussuuntausten väliin jää siis paikka, jossa nämä kaksi suuntausta yhdistyisivät mielenkiintoiseksi kokonaisuudeksi, jos joku ne vain lomittaisi yhteen. Osittain tällä kentällä on liikkunut moni talous- tai sosiaalhistorian tutkija ja toisaalta paikallishistorioitsijat, mutta näissä tutkimuksissa pääpaino on ollut muissa asioissa. Työni tavoitteena ei siis ole tuottaa tuloksia, jotka poikkeaisivat radikaalisti tässä esittelemistäni aiemmista tutkimuksista, vaan ennemmin olla yhdistävä tekijä eri historiagenrejen tutkimusten välillä. Tämä työni on tietenkin aivan liian suppea täyttääkseen tämän kolon, mutta uskon tutkimukseni tuovan ainakin uusia näkökulmia sekä mustan surman, että arjen historian tutkimukseen.

2. Elämä tautisessa kaupungissa

Keskiaikaisen toscanalaiskaupungin kadut olivat täynnä elämää. Tavaraa tuotiin kaupunkiin kaukaisista kauppasatamista ja toista laatua vietiin eteenpäin myytäväksi. Kaupungin oma tuotanto kaivoksissa tai käsityöläisten pajoissa toi oman osansa kauppatavaran virtaan. Kauppiaat myivät tavaraa myös kaupungissa, sillä muurien sisällä ollut maa-ala ei riittänyt kaupunkilaisten ruokkimiseen vaan elintarvikkeita piti tuoda kaukaakin maaseudulta. Ihmiset kävivät töissä, kokoontuivat kirkkoon kuuntelemaan messua, vapaa-aikanaan he saattoivat mennä tavernaan juhlimaan, seurata turnajaisia tai liittyä yleiseen juhlintaan juhlapäivinä. Työtätekevien seassa vähäosaiset kerjäsivät kaduilla, satunnaiset kaupungista toiseen kulkevat katutaiteilijat esiintyivät kadunkulmissa, saarnaajat pitivät palopuheitaan. Välillä kaupunginosien välillä järjestettiin erilaisia kilpailuja.⁷¹

Sitten kaukaa tullut tauti alkoi levitä ihmisten keskuudessa. Kaupunkien katukuvan on täytynyt muuttua radikaalisti mustan surman saavuttua kaupunkiin. Mustaa surmaa käsittelevässä kappaleessa olen käynyt pääpiirteittäin läpi taudin kulkua läpi Euroopan, ja tämä kulku oli myös aikalaisten tiedossa. Toscanaankaan tauti ei tullut yllätyksenä, vaan huhut siitä kulkivat taudin edellä. Sitä tiedettiin odottaa ja pelätä. Pelkojen ja kauhutarinoiden osoittauduttua todellisuutta vastaaviksi elämä niiden kohdalla, jotka eloon olivat jääneet, muutti muotoaan. Seuraavissa kappaleissa esittelen joitakin tämän elämisen piirteitä.

2.1 Kaupunki elinympäristönä

Tämän luvun tavoitteena on muodostaa kuva siitä, minkälainen mustan surman aikainen kaupunki oli elinympäristönä. Kronikoiden kaupunkikuvauksia dominoivat voimakkaasti sairaisiin ja kuolleisiin liittyvät piirteet, joten aloitan kertomalla, kuinka ja minkä takia sairast, kuolleet ja sairastaminen näkyivät kronikoiden mukaan katukuvassa ja kaupungin elämässä yleensä. Tämän jälkeen käsittelen kuvauksia siitä, miten kaupungeissa huolehdittiin siitä, että lukuisat ruumiit saatiin hoidetuksi pois elävien keskuudesta, sillä nämä massiiviset operaatiot ovat kiinnittäneet kaikkien kirjoittajien huomion. Lopuksi tutkin sitä, millaisia kaupungeissa vallinneita tunnelmia on kronikoissa kuvattu. Aivan ensimmäiseksi kuvaan kuitenkin pintapuolisesti Toscanaa ja erityisesti Firenzeä, Pistoiaa ja Siena, joita tämä tutkimus koskee.

⁷¹ Larner 1980, 203–204.

2.1.1 Toscana, sen kaupungit ja asukkaat

Pohjois-Italia oli 1300-luvun puolivälissä huomattavasti etelää kehittyneempi taloudellisesti, ja itse asiassa se oli Euroopan teollisesti ja kaupallisesti kehittynein alue. Toscana oli Euroopan kaupungistuneimpia ja tiheimmin asuttuja alueita; yleensä eurooppalaisista noin 10–12 % asui kaupungeissa, kun taas toscanalaisista kaupungeissa asui 25–30 %.⁷² 1300-luvulle tultaessa Italiassa oli neljä noin 100 000 asukkaan kaupunkia, mikä oli keskiajan standardien mukaan valtava asuinkeskittymä: Milano, Venetsia, Genova ja Firenze. 20–50 000 asukkaan kaupunkeja oli noin 20, joista vain kolme oli Etelä-Italiassa.⁷³

Juuri ennen mustan surman puhkeamista Toscanassa on ollut noin kaksi miljoonaa asukasta, joista Firenzessä asui 92 – 120 000.⁷⁴ Sienan kaupungin muurin sisäpuolella asui ehkä noin 50 000 ihmistä, ja vielä tuplaten sen ympärillä.⁷⁵ Pistoian kaupunkialueella oli noin 11 000 asukasta. Kaupunkien ympärillä oli sen kanssa läheisessä suhteessa olevaa maaseutua, *contado*, jonka väkiluku oli yleensä suurin piirtein sama kuin kaupunkien. Toscanan väkiluku oli kääntynyt hienoiseen laskuun jo ennen mustan surman saapumista; sitä edelsivät nälänhätä ja sitä seurannut tautien ajanjakso.⁷⁶

Kotitalouden ydin niin maaseudulla kuin kaupungissakin koostui yleensä miehestä, vaimosta ja heidän lapsistaan, mutta hyvin monessa taloudessa oli myös isovanhempia tai muita kaukaisempia sukulaisia. Maaomaisuudet, oikeudet ja tittelit periytyivät yleensä yksittäisinä, jakamattomina kokonaisuuksina kaikille perijöille yhteisiksi, heidän yhdessä käytettäväkseen. Oman osuutensa saattoi toki myydä. Miesten naidessa usein itseään huomattavasti nuorempia naisia, naiset olivat usein leskiä. 50 vuotta täytettyään puolet firenzeläisistä naisista oli leskiä, jotka yleensä asuivat aikuisten poikiensa kanssa. Naisen taloudellinen asema pyrittiin turvaamaan myötäjäisillä, jotka hän sai omakseen jäätyään leskeksi riippumatta siitä, oliko pariskunnalla lapsia vai ei. Naisen kuollessa ennen miestään useimmissa paikoissa myötäjäiset olisi palautettava naisen suvulle. Joillakin alueilla naiset saattoivat sijoittaa perimäänsä omaisuutta, toisaalla heillä oli täysi toimivalta talouden saralla. Toisaalta, oikeudessa heidän todistustaan ei voitu pitää täysin luotettavana, he eivät saaneet olla julkisissa viroissa ja pienimpien lasten opettajia lukuun ottamatta he eivät myöskään päässeet koulutuksen maailmaan. He saattoivat ansaita rahaa esimerkiksi palvelijattarina, pesijöinä,

⁷² Benedictow 2004, 92.

⁷³ Hyde 1973, 153; Larner 1980, 183–184.

⁷⁴ Benedictow 2004, 286.

⁷⁵ Bowsky 1964, 11.

⁷⁶ Herlihy 1967, 71, 74, 76.

torimyyjinä, leipureina, tarjoilijoina tai kerjääjinä. Maaseudulla he toki hoitivat osuutensa tilan töistä, ja kaupungissa usein avustivat miestään tämän ammatissa.⁷⁷

Läheskään kaikki eivät menneet naimisiin, ja keskiajan loppupuolella myös keskimääräinen avioitumisikä oli nousemassa. Etenkin kaupungeissa ja varsinkin ylempien luokkien miehet lykkäsivät avioitumista jopa kolmenkymmenen ikävuoden korville. Naiset, joita ei saatu naitettua, lähetettiin usein luostariin. Suhteessa miehiin naimattomia naisia oli kuitenkin vähän; 20-vuotiaista naisista jo noin 85 % oli naimisissa. Pariskuntien ikäero oli tyypillisesti suuri: aviomies oli keskimäärin 13 vuotta vaimoaan vanhempi, ja ylemmissä kansanryhmissä ero oli vielä suurempi. Kaupungeissa oli siis suuri joukko nuoria tai nuorehkoja miehiä ilman naisseuraa. He saattoivat keskittyä muihin asioihin kun perhe-elämä ei heitä kahlinnut, mutta toisaalta niin sanotun eroottisen jännitteen voisi kuvitella olleen kaupungeissa melko korkea. Prostituutio ja homoseksuaalisuus olivat yleisiä ilmiöitä.⁷⁸

Firenze oli aikansa valtava suurkaupunki. Se oli hoitanut omia asioitaan 1200-luvun alusta saakka ilman Rooman keisarin puuttumista niihin, ja 1300-luvulle tultaessa se oli kaikkien itseään hallinnoivien kaupunkivalttioiden keskus: se painoi omat rahansa, määräsi ja keräsi omat veronsa, ja harjoitti omaa ulkopolitiikkaansa. Se oli yksi Euroopan varakkaimmista kaupungeista, ja sen hyvinvointi perustui villavaatekauppaan ja pankkiiritoimintaan. Sen kultafloriini oli kansainvälisesti käytetty valuutta. Kansalaisuus riippui osallistumisesta kiltatoimintaan ja suurimpien kilttojen edustajat olivat kaupungin hallituksessa.⁷⁹ 1330-luvulla yli 70 % korkeista viroista oli kolmen suurimman killan jäsenten hallussa. Firenzen hallintojärjestelmä oli kokenut edellisten vuosisatojen kuluessa useita muutoksia, mutta 1340-luvulla se oli suhteellisen demokraattinen. Kaupungin tärkein tulonlähde oli tuonnin ja viennin verotus, toiseksi tärkein viinin myymisestä saatava verotulo.⁸⁰

Firenze oli yhdessä liittolaistensa kanssa alistanut Pistoian valtaansa, mikä näkyi muun muassa siinä, että Firenze vaikutti joidenkin Pistoian virkamiesten valintaan ja muihin sen sisäisiin asioihin mielenkiintonsa mukaisesti. Kaupungit olivat tariffiyhteisössä keskenään ja muutamien muiden niin ikään Firenzelle alisteisten kaupunkivalttioiden kanssa. Pistoian talous pyöri enemmän maatalouden kuin teollisuuden ympärillä. Maalaisväestö sai kannettavakseen kaupungin raskaan painon maanvuokrien ja verojen muodossa. Maatalouden ohella tärkeimpiä teollisuudenaloja olivat rauta ja

⁷⁷ Herlihy 1972, 149; Larner 1980, 60–61, 68–70.

⁷⁸ Herlihy 1972, 145–148.

⁷⁹ Byrne 2004, 109.

⁸⁰ Becker 1967 I, 177, 188, 191.

rautatuotteet sekä villa ja sen jalosteet. 1300-luvun alkupuoliskolla niin työvoima kuin raaka-aineetkin olivat edullisia. Kaupunki pyrki hallitsemaan arvokkaimpien aineiden, mukaan lukien työvoiman, kauppaa etenkin alueensa ulkopuolelle.⁸¹

Sienassa hallitsi *nove* (”yhdeksän”), kauppiaiden ja pankkiirien ryhmä. Suuri osa kaupunkivaltion tuloista tuli sienalaisille kauppiaille asetetuista veroista (*gabelle*) ja kaupungin ja *contadon* omaisuuksien vuokrista. Lisäksi talouteen toivat osuutensa vapaaehtoiset lainat, sakot, suolamonopoli ja erilaisten maksullisten lupien myöntäminen, ja tarvittaessa asetettiin matalia veroja kaupungin ja *contadon* aateliston omaisuudelle. Äärimmäisessä hädässä kaupunki saattoi ottaa myös pakotettua lainaa rikkaimmilta asukkailtaan.⁸²

Taudit ja kuolema olivat toscanalaisille tuttuja jo ennen mustan surman saapumista. 1300-luvun italialaisten elämän alkutaival oli epävarmaa: lapsikuolleisuus oli, kuten muuallakin Euroopassa, suurta: syntyneistä noin puolet saavutti lopulta 21 vuoden iän. Tyttöjen osalta lapsikuolleisuus oli hieman suurempaa kuin poikien. Koko väestön tasolla odotettavissa olevia elinikä on hankalaa arvioida, mutta suunnilleen näinä aikoina Firenzessä syntyneen naisen odotettavissa oleva elinikä oli noin 29,5 vuotta ja miehen 28,5.⁸³ Liika kylmyys, tai kylmyys väärään aikaan vuodesta saattoi aiheuttaa ihmisille hengenvaaran, ja sadetta piti olla sopivasti: ei liikaa eikä liian vähän. Vaarana oli nälänhätä, joita esiintyikin esimerkiksi vuosina 1339–40 ja 1346–47. Viljan ollessa vähissä sen hinta nousi, mikä ajoi köyhimmät kaikkein ahtaimmalle.⁸⁴ Nälän lisäksi erilaiset taudit vaivasivat ja verottivat väestöä aika-ajoin. Musta surma ei ollut ensimmäinen kulkutauti, joka Toscanaa vaivasi, eikä ainoa joka verotti väestöä 1300-luvulla. Kuitenkin sen mittakaava oli ennenkuulumaton, ja sen ärhäkkä tarttuminen herätti erityistä kauhua.

2.1.2 Veli hylkäsi veljensä

Se, että kaupungissa levisi tuhoisa kulkutauti, ei varmasti jäänyt keneltäkään siellä kulkevalta huomaamatta. Nykyisin sairastaminen tapahtuu yksityisesti, muilta piilossa, mutta seuraavassa esittelemistäni syistä sairastuneet olivat mustan surman aikana kaikille kaupunkilaisille näkyvissä.

Mustaa surmaa käsitelleessä kappaleessa olen esitellyt niitä hoitokeinoja, joita rutolle tiedettiin. Valitettavasti ne eivät olleet kovin tehokkaita, ja lisäksi sairastuneet eivät juuri koskaan saaneet

⁸¹ Herlihy 1967, 117–121, 143, 149–160.

⁸² Bowsky 1964, 11–12; Bowsky 1972, 236–237, 249–252.

⁸³ Herlihy 1975, 13–14.

⁸⁴ Larner 1980, 153–154, 256.

sitäkään vähää hoitoa, mitä osattiin antaa. Kaikki lääkkeet oli pian todettu tehottomiksi, jotkut epäilivät jopa niiden nopeuttavan kuolemaa.⁸⁵ Lääkäreitä oli vaikeaa löytää, koska he kuolivat muiden lailla jos eivät herkemmin. Vaikka lääkärin olisi löytänytkin, niin hän saattoi olla hyvin vastahakoinen: Marchionne di Coppo di Stefanon sanoin:

Lääkäreitä eivät löytäneet, koska he kuolivat kuten muutkin; ne [lääkärit] jotka löydettiin, tahtoivat suunnattomia summia maksetuiksi ennen kuin menivät taloon, ja sisällä, koskivat pulssia [potilaasta] pois käännettyinä katsein, ja kaikkea muuta kuin halusivat nähdä virtsan pitäen hajustettuja asioita nenänsä edessä.⁸⁶

Matteo Villanin mukaan jotkut lääkärit joutuivat potemaan omantunnontuskia veloitettuaan käynnistään ja hoidostaan paljon, ja kun heistä ei ollut potilaalle apua niin he häpeissään palauttivat sopimattomasti veloittamansa rahat.⁸⁷ Vaikka siis lääkkeiden ja lääkäreiden hoidon tehoa epäiltiin, kaikki keinot haluttiin kokeilla taudin hoitamiseksi – jopa lääketieteelliset.

Joillakin paikkakunnilla palkattiin julkisin varoin erityisiä ruttolääkäreitä tai –kirurgeja, joiden vastuulla oli ainoastaan ruttoon sairastuneiden hoito, ja joiden oli pidättäydyttävä kontaktista muun väestön kanssa. Näihin virkoihin hakeutuvat olivat usein huonosti aiemmin menestyneitä ns. toisen luokan lääkäreitä, tai nuoria lääkäreitä jotka halusivat vahvistaa asemaansa. Näin oli menetelty ilmeisesti jo 1100-luvun loppupuolelta saakka, ja tarkoituksena oli tarjota köyhille lääketieteellistä hoitoa.⁸⁸ Ruttosairaaloita ei kuitenkaan perustettu ennen kuin 1400-luvun lopulla.⁸⁹

Tartunnan pelossa perheenjäsenet, sukulaiset tai ystävät eivät tahtoneet jäädä sairastuneiden luokseen enempää kuin lääketieteen ammattilaisetkaan. Usein sairastuneet hylättiin selviämään omin voimiensa tai satunnaisilla almuilla, ja näin he heikkenivät entisestään ruuan ja juoman puutteesta. Tätä ilmiötä kuvaavat lähes kaikki kronikkani.⁹⁰ Tästä aiheesta lainaan jälleen on Marchionne di Coppo di Stefanoa:

[...]ja monet heistä kuolivat nälkään, koska jos yksi heistä [perheenjäsenistä] sairastui, nuo talosta pelotettuina hänelle sanoivat ”menen hakemaan lääkäriä” ja lukitsivat oven ulkopuolelta, eivätkä palanneet koskaan. Näin tältä [sairaalta]

⁸⁵ CF, RIS XXX:I s. 230 r.12-13; CS, RIS XV:VI (II), s. 555 r. 22-23; IMV, CAP II, 14 B.

⁸⁶ CF, RIS XXX:I s. 230 r. 23-26. “Medici non si trovavano, perocchè moriano come gli altri; quelli che si trovavano, voleano smisurato prezzo in mano innanzi che intrassero nella casa, ed entrovi, tocavano il polso col visovolto adrieto, e’ da lungi volevono vedere l’urina con cose odorifere al naso.”

⁸⁷ IMV, CAP II, 14 B.

⁸⁸ Cipolla 1977, 65, 68; Carmichael 1986, 98–99.

⁸⁹ Carmichael 1986, 103.

⁹⁰ SP, RIS XI:V s. 235 r. 14-150; CF, RIS XXX:I, s. 230–231, r.21–23, 29–38; IGV, CAP. LXXXIII, 965 C; IMV, CAP II, 13 C; CS, RIS XV:VI (II), s. 552 r. 48.

puuttuu ihmiset ja sitten ruoka, ja kuumeisena hän pyörtyy. Monet vannottivat perheitään, etteivät he hylkäisi häntä, kun ilta tulisi; ja he sanoivat sairaalle: ”Ettei sinun tarvitsisi herättää ihmisiä yöllä jokaisen asian takia mitä tarvitset, ja tämä vaiva kestää päivän ja yön, voit itse ottaa kakkuja ja viiniä tai vettä, ne ovat tässä hyllyllä pääsi vieressä, ja muitakin asioita”. Ja kun sairastunut nukahti, he lähtivät pois eivätkä palanneet.⁹¹

Tämän tyyppisiä kuvauksia teksteissä esiintyy paljon, joten niiden voitaisiin uskoa todella tapahtuneen yleisesti. Toisaalta ne olivat juuri osa kerronnan konventioita joita olen edellä kuvannut: rutosta oli tapana kirjoittaa niin, että taudin kauhistuttavuutta kuvattiin muun muassa sillä, että edes perheenjäsenet eivät halunneet hoitaa sairastunutta.

Muutamien kirjoittajien mielestä nämä hylätyt olisivat hyvin saattaneet selvitä hengissä, jos heitä vain olisi hoidettu: esimerkiksi Matteo Villanin mukaan:

[...]lukemattomia määriä heitä kuoli, joka olisivat säilyneet hengissä, jos läheiset olisivat auttaneet tarvittavissa asioissa.⁹²

Ruttoon sairastumista ei siis pidetty väistämättömästi kuolemaan johtavana asiana. Selviytymiseen olisi mahdollisuus, mutta vain yhteisön tuella.

Harva terve halusi olla sairastuneiden kanssa tekemisissä, olivat he sitten sukulaisia, ystäviä tai tuntemattomia, sillä joskus niitä, jotka vierailivat sairaiden luona ilman että itse saivat tartunnan, pidettiin huonon onnen tuojina tai vähintään taudin kantajina, eikä heidän kanssaan haluttu seurustella.⁹³ Jotkut kuitenkin uhmasivat tautia: Matteo Villanin sanoin:

Ja monet muut, jotka uhmasivat kuolemaa palvelivat heidän vanhempiaan, & sairastuneita ystäviään, säilyivät hengissä saatuaan taudin, muutenhan eivät olisi jatkaneet tätä palvelemistaan, minkä takia jokainen parantuisi, ja aloittivat, ilman epäilyä, auttaa, ja palvella, toinen toisiaan.⁹⁴

⁹¹ CF, RIS XXX:I, s. 230–231 r. 29–38. “[...] e moltissimi ne morirono che non fu chi li vedesse, e molti ne morironi di fame, imperocchè come uno si ponea in sul letto malato, quegli di casa sbigotti gli diceano: “Io vo per lo medico”, e serravano pianamente l’uscio da via, e non vi tornavano più. Costui abbandonato dalle persone e poi da cibo, ed accompagnato dalla febbre si venia meno. Molti erano, che sollicitavano li loro che non gli abbandonassero, quando venia alla sera; e’ diceano all’ammalato: “Acciochè la notte tu non abbi per ogni cosa a destare chi ti serve, e dura fatica lo di e la notte, t’otti tu stesso de’confetti a del vino o acqua, eccola qui in sullo soglio della lettiera sopra ‘l capo, e po’ t’orre della roba”. E quando s’addormentava l’ammalato, se n’andava via, e non tornava”.

⁹² IMV, CAP II C–D. “[...]innumerabile quantità ne morinoro, che sarebbono campati, se fossono stati ajutati delle cose bisognevoli.”

⁹³ CF, RIS XXX:I, s. 231 r. 6–9.

⁹⁴ IMV, CAP. II, 13 E – 14 A. ”E molti altri, i quali si dispuosono alla morte per servire i loro parenti, & amici malati, camparono havendo male, e assai non l’hebbono continovando quello servizio, per la quale cosa catuno si ravvide, e cominciare, senza sospetto, ad ajutare, e servire l’uno l’altro.”

Koska kerronnan konventioihin kuului se, että läheisten hylkääminen sairastuneille esitettiin yleisenä, on vain luontevaa, että vastaavasti teksteissä ei kerrota useinkaan niistä, jotka jäivät läheistensä avuksi. Toisaalta on mahdollista, että tästä ei kerrottu senkään takia, että läheisten hoitaminen oli niin jokapäiväistä, ettei siitä tarvinnut erikseen mainita. Vain poikkeava, eli sairaan hylkääminen, olisi päässyt teksteihin.

Mahdollinen potilaiden sairastuneisiin hylkääminen oli vaikea päätös sukulaisille, mutta tuntemattomankin selkäpiitä varmasti karmii kuulla tyhjän näköisistä taloista valitusta ja heikkoja avunpyyntöjä. Kronikoitsijat kertovat, että terveiden hylkäämistä taloista saattoi ohikulkija kuulla päiväkausien ajan hylättyjen sairaiden kutsuvan ohikulkijoita apuun. Hyvin harva tahtoi kuitenkin edes lähestyä tuollaista taloa, jolloin sisällä olijat jäivät jälleen ilman apua. Vahvimmat sairastuneista saattoivat raahautua ikkunalle ja anella apua keneltä tahansa, joka sattui kulkemaan ohi.⁹⁵ Miten saattaisi kukaan empatiakyvyllä varustettu kulkea tällaisen näyn ohi järkkymättä, vaikka tietäisikin, että avun antaminen saattaisi oman elämän vaaraan? Ehkä ihmiset välttelivätkin kadulla liikkumista kuten myöhemmin kuvaan, etteivät joutuisi sellaisten avunpyyntöjen kohteiksi, joihin eivät uskaltaisi vastata.

Samoin kuin hoitoa, sairastuneiden oli vaikeaa saada rippiä ja viimeistä voittoa. Lääkäreiden tavoin papit eivät halunneet mennä hankkimaan itselleen tartuntaa heidän luokseen, mikä herätti närkästystä monissa kronikoitsijoissa.⁹⁶ Tästä huolestuneena paavi Klemens VI antoi yleisen synninpäästön niille jotka suostuivat hoitamaan sairastuneiden sieluja ja ottamaan heiltä ripin vastaan.⁹⁷

Yleensä, elämän kulkiessa normaalimpaan tapaan perheensä keskellä kuollut vainaja asetettiin esille talon eteen, jossa hänen läheisensä saattoivat hänet hyvästellä ja sitten hänet vietiin saattueessa hautuumaalle.⁹⁸ Nyt kuitenkin tilanne oli toinen ja hylätyt potilaat myös kuolivat yksin. Joskus kuolema saatiin selville vasta, kun naapurit aistivat talosta tulevan mätänevän ruumiin löyhkän, ja tällöin lähettivät ruumiin haudattavaksi.⁹⁹ Kun terveet hylkäsivät talon toisensa perään jättäen niihin vain sairastuneet, ja näissä taloissa sitten kuoli ihminen toisensa jälkeen, oli tästä syntynyt tuoksu varmasti mieleenpainuva, etenkin kun rutto tyypillisesti oli kaupungeissa voimallisimmillaan kuumina kesäkuukausina. Ruton jo jonkin aikaa oltua kaupungissa, saattoi kaupungilla kävelijä

⁹⁵ CF, RIS XXX:I s. 231 r. 2–6.

⁹⁶ CF, RIS XXX:I s. 230 r. 28–29; IGV, CAP. LXXXIII, 965 C; CS, RIS s. 553 r.1–2.

⁹⁷ Herlihy 1997, 60–61; IGV, CAP. LXXXIII, 965 C; IMV, CAP III, 14 E.

⁹⁸ Herlihy 1997, 60–61.

⁹⁹ CF, RIS XXX:I s. 231 r. 10–11.

tuskin olla huomaamatta, että ruumiita alkoi olla joka paikassa. Hajun ollessa niin voimakkaasti läsnä ei ole mikään ihme, että ajateltiin sen tartuttavan tautia – rautahermoisempikin kokee varmasti heikotusta kulkiessaan kesähelteessä tuhansien ruumiiden levittäessä hajuaan kaupunkiin.

Sairastuneet, kuolevat ja kuolleet eivät siis olleet nykyiseen tapaan piilossa missään, vaan näkyvissä kaikille kaupunkilaisille. Jos heitä ei suoraan nähnyt, heidät saattoi kuulla tai ruumiit saattoi haistaa. Julma tilanne saattoi tuskin unohtua keltään. Toki sairaus ja kuolema olivat yleensäkin keskiajan ihmiselle tutumpia kuin ehkä nykyisin, mutta kronikoiden kauhistuneista kuvauksista saattaa lukea, että tautia pidettiin harvinaisen hirveänä ja pelättynä. Sairaita ja kuolleita säällitiin, mutta myös pelättiin. Vaikka tauti tiedettiin ärhäkästi tarttuvaksi, läheisensä hylänneitä arvosteltiin julmuudesta. Toisaalta juuri Matteo, joka itse menetti veljensä Giovannin taudille, kertoo myös niistä ihmisistä, jotka jäivät auttamaan sairastuneita. Liekö hän itse ollut Giovannin seurana viimeisiin hetkiin saakka?

Henkilö, joka on jättänyt oman sukulaisensa oman onnensa nojaan saa varmastikin muistutuksen teostaan aina nähdessään jonkun samalla tavoin hylätyn. Elämä on varmasti raskasta moisen taakan kanssa. Toisaalta emme voi olla varmoja siitä, kuinka yleistä hylkääminen todella oli – kirjoittajat ovat voineet liioitella ilmiötä esimerkiksi osoittaakseen paheksuntaansa yleisesti. Kirjoittajat eivät nimittäin juuri puutu siihen, mihin ne kaikki ihmiset, joiden mainitaan jättäneen sukulaisensa kuolemaan, menivät. Jos toscanalaisissa kaupungeissa yli puolet asukkaista kuoli mustan surman aikana ja vielä suurempi joukko sairastui siihen, olisi pakenijoita ollut jokaisesta taloudesta. Rikkaimmat lähtivät tietenkin maaseudulle, mutta entä ne, joilla ei ollut muuta paikkaa kuin kotinsa – mihin he oikein olisivat saattaneet paeta pitkiksikin ajoiksi? On vaikeaa kuvitella, että kuka tahansa olisi ottanut tuttavaansa luokseen asumaan hänen paetessaan sairautta kotonaan, kun taudin tiedettiin tarttuvan niin kovin herkästi.

2.1.3 Ja kaupunki oli kuolleita täynnä

Tässä kappaleessa tutkin ilmiöitä, jotka liittyvät siihen, että ruumiita oli kaupungeissa moninkertaisesti normaaliin verrattuna. Kaupunkiin kertyvät ruumiit muodostuivat nopeasti ongelmaksi, jota oli ratkottava niin julkisin kuin yksityisinkin voimin.

Normaalisti keskiajan toscanalainen saateltiin maailmasta monin riitein, joiden tarkoitus oli saattaa kuoleva elämästä eteenpäin, mutta samalla myös muistuttaa eloonjääviä kuoleman aiheuttaman eron hetkellisyydestä: viimeisenä päivänä kaikki kohtaisivat jälleen. Tällöin pappi tuli kuolinvuoteelle,

kuuli viimeisen synnintunnustuksen, antoi ehtoollisen ja suoritti viimeisen voitelun. Kuoleman jälkeen ruumis vietiin hautapaikalle. Vainajan ystävät, naapurit ja sukulaiset kokoontuivat hänen talonsa ulkopuolelle, ja pappi kynttilöineen ja messuamisineen, ruumiin kulkiessa kantajien harteilla kirkkoon. Kirkonkelloja soitettiin, ja joskus itkijä julisti kuolemaa naapurustossa. Kirkossa ruumis siunattiin ja joskus pidettiin hautajaismessu. Pappi suoritti siunauksia vielä haudallakin. Sitten ruumis pantiin maahan, yleensä sukulaisten tai ystävien joukkoon.¹⁰⁰

Taudin alkupuolella hautajaissaattueita kulki kaupungin kaduilla yksi toisensa perään. Hautajaisia jouduttiin järjestämään niin paljon, että

[...]pojat kuuluivat niin paljon [hauta]messujen toimituksia, että ilman kirjallisuutta ulkomuistista pitkin katuja kulkiessaan lauleskelivat toimituksia.¹⁰¹

Tämä nimenomainen lainaus on Toscanan ulkopuolelta, Riministä, mutta kuvaa erinomaisesti sitä, kuinka taajaan hautajaisia taudin ensimmäisinä kuukausina järjestettiin.

Pian jouduttiin kuitenkin luopumaan hautajaissaattueista ja messuamisesta. Tämä johtui kahdesta syystä: toisaalta kukaan ei ylipäänsä halunnut olla tekemisissä ruumiiden kanssa ja toisaalta kaupungin puolesta katsottiin tarpeelliseksi kieltää ylisuuret hautajaissaattueet ja jatkuva messuaminen.

Köyhimpiä varten kaupunkien puhtaanapitokomissiot, joita kuvaan tarkemmin seuraavassa kappaleessa, palkkasivat erityisiä henkilöitä huolehtimaan kuolleiden hautaamisesta. Agnolo di Tura kuvaa:

Signorit valitsivat kolme kaupunkilaista ja heillä oli Sienan *comunelta* 10 floriinia kultaa, joka heidän piti käyttää köyhiin sairaisiin ja hoitaa köyhien kuolleiden hautaaminen [...]¹⁰²

Kaupungit siis ottivat huolehtiakseen kaikkein hädänalaisimmista. Käsittelen hallintoa ja sen toimia käsittelevässä kappaleessa muita kaupungin toimenpiteitä taudin aikana ja tässä kappaleessa keskityn vain siihen puoleen, joka koskee hautaamiseen liittyviä asioita. Ainakin köyhimpien hautaaminen oli pakko ottaa julkisin varoin suoritettavaksi, sillä muuten kaupungit olisivat muuttuneet hyvin nopeasti asuinkelvottomiksi. Asuinalueilta määrättiin tietyt miehet viemään

¹⁰⁰ Herlihy 1997, 60–61.

¹⁰¹ Marco Battagli di Rimini: *Marcha*, RIS XVI:III s. 55 r.5–7. “Et in auribus puerorum tantum concussit officium defunctorum, quod pueri sine litteris pro consuetudine per plateas mentetenus officium decantabant.”

¹⁰² CS, RIS XV:VI (II), s. 555 r. 23–25. “E’ signori elessero 3 cittadini ed ebero dal comuno di Siena M fiorini d’oro, che li dovessero spendere ne li poveri infermi e fare sotterare e’poveri morti [...]”.

ruumiit kodeistaan kirkkoihin, ja heidän palkkionsa maksettiin julkisista varoista.¹⁰³ Maaseudulla, missä tällaista palvelua ei ollut, sudet ja muut eläimet söivät kuolleiden ruumiita. Agnolo di Tura kertoo *contadossa* olleen ruumiisiin liittyen ”muitakin julmuuksia”, muttei tahdo kertoa niistä sen enempää välttääkseen lukijoidensa järkyttämistä.¹⁰⁴

Kun kuolleita alkoi tulla enemmän kuin mitä ehdittiin haudata, etenkin köyhempiä alettiin laittaa valtaviin joukkohautoihin. Agnolo di Turan mukaan kuolemasta alkoi kadota viimeisetkin seremoniallisuuden rippeet:

[...]ja eivät löytäneet ketään joka hautaisi niitä [ruumiita] rahasta tai rakkaudesta, ja omasta talostaan kantoivat ne jotka parhaiten pystyvät hautaan ilman pappia, ja ilman mitään viranomaista, eivätkä kellot soineet; ja monissa paikoissa Sienassa oli suuria hautoja ja syviä kaikille niille kuolleille, ja he kuolivat sadoittain päivällä ja yöllä, ja jokainen heitettiin tuohon hautaan ja peitettiin maalla, ja niin paljon että täyttyivät nämä haudat, ja sitten tekivät lisää hautoja.¹⁰⁵

Näistä haudoista kertoo myös Marchionne di Coppo di Stefano:

Tehtiin jokaiseen kirkkoon, ja muuallekin, kuoppia jotka ylettyivät pohjaveteen saakka, leveitä ja syviä kuten kansa oli suuri; ja sinne se, joka ei ollut hyvin rikas, joka oli kuollut yön aikana, kannettiin niiden toimesta joilla se tehtävä oli [...] Seuraavana aamuna heitä oli jo paljon kuopassa, maata otettiin ja kaadettiin heidän päälleen, ja sitten laitettiin muita heidän päälleen ja jälleen päälle maata, kerroksittain, hyvin vähällä hiekalla, kuten laitettaessa lasagneen juustoa.¹⁰⁶

Näihin hautoihin sai kuka tahansa viedä omaistensa ruumiit ilman sen kummempia seremonioita, jos ei haluttu odottaa kaupungin palkkaamia miehiä:

[...]isä kantoi poikansa, aviomies vaimonsa hautaan ilman pappia tai ristiä, ja monet jäivät, joilla ei ollut ketään joka heidät olisi kantanut hautaan.¹⁰⁷

Yksilöllisestä hautaamisesta siis luovuttiin kun se ei kerta kaikkiaan ollut enää mahdollista. Kuoleman ongelmallisin piirre ei ollut enää ihmisten kuoleminen, vaan se, miten ruumiit saataisiin

¹⁰³ Henderson 1992, 144–145; Carmichael 1986, 98–99, 108–110.

¹⁰⁴ CS, RIS XV:VI (II), s. 555 r. 35–37.

¹⁰⁵ CS, RIS XV:VI (II), s. 555 r. 14–18. “[...]e non si trovava chi soppellisse nè per denaro nè per amicitia, e quelli de la casa propria li portava meglio che potea a la fossa senza prete, nè uffitio alcuno, nè si sonava canpana; e in molti luoghi in Siena si fe’ grandi fosse e cupe per la moltitudine de’ morti, e morivano a centinaia il dì e la notte, e ognuno [si] gittava in quelle fosse e cupivano a suolo a suolo, e così tanto che s’empivano le dette fosse, e poi facevano più fosse.”

¹⁰⁶ CF, RIS XXX:I s. 231 r. 14–19. ”Fecesi a ogni chiesa, o alle più, fosse infino all’acqua, larghe e cupe, secondo lo popolo era grande; e quivi chi non era molto ricco, la notte morto, quegli, a cui toccava, se lo metteva sopra la spalla, o gittavalo in questa fossa [...] La mattina se ne trovavano assai nella fossa, toglievasi della terra, e gittavasi laggiuso loro addosso; e poi veniano gli altri sopr’essi, e poi la terra addosso a suolo, a suolo, con poca terra, come si minestresse lasagne a fornire di formaggio.”

¹⁰⁷ CS, RIS XV:VI (II) s. 553 r. 2–4. “[...] el padre portava el figliuolo, el marito portava la moglie a la fossa senza preti o croce, e molti rimaneano, chè non v’era chi li portasse a la fossa.”

hävitettyä. Nämä joukkohaudat olivat siksikin tarpeellisia, että monien kaupunkien alueilta hautausmila uhkasi loppua. Uusia hautuumaita oli perustettava lähes joka kaupunkiin.¹⁰⁸ Hautauksia suoritettiin välillä hutiloiden, sillä Agnolo di Tura kuvaa, että joskus maata oli ruumiskasojen päällä niin ohuelti, että koirat kaivoivat ruumiita esiin ja raahasivat niitä ympäriinsä ja söivät niitä.¹⁰⁹ Ehkä juuri tämän takia määrättiin, että ruumiit oli haudattava aina vähintään 2,5 metrin syvyyteen.¹¹⁰ Hautausmaiden levitessä kuolleet valtasivat kaupunkitilaa eläviltä. Kun uusia hautuumaita perustettiin ja vanhoja laajennettiin jatkuvasti, kuolema muistutti itsestään lähes jokaisessa kadunkulmassa.

Edes kirkon kelloja ei enää soitettu hautajaisten yhteydessä. Marchionne di Coppo di Stephano kirjoittaa, että niitä olisi ollut soitettava aivan jatkuvasti, minkä takia annettiin määräys, että niitä ei enää soitettaisi lainkaan. Myös Giovanni Villani ehti kuvata tätä ennen omaa kuolemaansa:

[...]ja tehtiin määräys *comunelta*, ettei yhtäkään kuollutta täytyisi julistaa kirkossa kuolleeksi, eikä soittaa kirkon kelloja, missä kuolleet haudattiin, etteivät ihmiset pelästyisi kuullessaan monista kuolleista.¹¹¹

Kenenkään takia ei enää soitettaisi kelloja, kirkossa ei kuulutettu kuolleita, kellekään ei pystytettäisi muistopenkkiä, eikä itkijä julistaisi poismenoa jotteivät sairaat kuulisi tätä ja jotteivät viimeisetkin terveet pakenisi.¹¹² Agnolo di Tura tuntuu suhtautuvan asiaan, ymmärrettävästi, tunteella. Hän kirjoittaa:

Ja minä, Agnolo di Tura, lisänimeltä Lihava, hautasin viisi lastani omin käsineni [...] eikä ollut ketään, joka olisi soittanut kelloja kellekään kuolleelle, koska kaikki odottivat kuolemaa [...].¹¹³

Kaupungissa oli siis sairauden lisäksi alati läsnä kuolema. Päätös siitä, että kirkon kellojen soittaminen ja kuolleiden kuuluttaminen lopetettiin kokonaan saattoi perustua siihen, että kansan pelättiin vaipuvan niin suureen toivottomuuteen, että yhteiskunta olisi vaarassa romahtaa kokonaan. Toisaalta moni kirjoittaja tuntuu olevan pahoillaan siitä, etteivät heidän läheisensä saa sitä vähintään, joka vainajalle kuului – siunausta. Ruumiiden suuri määrä on varmasti ollut häkellyttävä, ja joukkohautoihin turvautuminen tuntuu olevan monen kirjoittajan mielestä pakollista, mutta silti

¹⁰⁸ Carmichael 1986, 109–110; Henderson 1992, 141–144.

¹⁰⁹ CS, RIS XV:VI (II), s. 555 r. 19–21.

¹¹⁰ Henderson 1992, 144–145.

¹¹¹ IGV, CAP. LXXXIII, 964 A-B. “[...]je fecesi comandamento per lo Comune, che niuno morto si doverre bandire, nè sonare campane alle Chiese, dove I morti si sotterravano, perchè la gente non sbigottisse d’udire di tanti morti.”

¹¹² CF, RIS XXX:I, s. 231 r. 25–28; CS, RIS XV:VI (II), s. 555 r. 15–16; IGV, CAP. LXXXIII, 964 A–B.

¹¹³ CS, RIS XV:VI (II), s. 555 r. 19–22. ”E io Agnolo di Tura, detto il Grasso, sotterai 5 miei figliuoli co’ le mie mani [...] e non era alcuno che piangesse alcuno morto, inperochè aspettava la morte [...]”.

kovin karua. Kaupunki oli täynnä kuolemaa ja ruumiita, mutta näiden asioiden totutut ulkoiset merkit – hautajaissaattueet ja kirkon kellojen pauhu – puuttuivat korvautuen kärryihin pinotuilla ruumiilla ja joukkohaudoilla. Kuolema ei ollut yksilöllinen, vaan yleinen.

2.1.4 Kaupungit tyhjinä rakkaista

Kaupunki itsessään oli siis vähintäänkin epämiellyttävä ja masentava ympäristö: tautia ei voinut paeta minnekään, se oli kaikkialla läsnä. Toisaalta terveet varmasti säälivät sairastuneita ja olisivat mielellään auttaneet heitä jos vain olisivat niin voineet tehdä ilman että vaarantaisivat itseään, toisaalta taas sairastuneet herättivät varmaankin kauhua ja inhoa, ja mätänevien ruumiiden löyhkä on omiaan ajamaan luotaan kenet tahansa jolla vain on pienikin mahdollisuus sitä paeta. Millainen oli tunnelma tällaisessa kaupungissa? Tässä kappaleessa tutkinkin kaupungeja asuinympäristönä juuri yleisen ilmapiirin kannalta. Oliko tunnelmassa päällimmäisenä suru ja toivottomuus, vai yhteiskunnan tukipilareiden puutteesta johtuva yleinen kaaos?

Monella kirjoittajalla on päällimmäisenä tunne tyhjyydestä. Normaalisti kaupunki on täynnä elämää ja tapahtumia, mutta nyt katujen tyhjennyttyä kontrasti oli valtava. Marchionne di Coppo di Stephanon mukaan Siena vaikutti tyhjältä: ”Joka tuli maahan, ei sieltä löytänyt yhtään ihmistä [...]”.¹¹⁴ Matteo Villanin mukaan ”Kaikkialla maailmassa ihmisten keskuudesta puuttui yksi sukupolvi”.¹¹⁵ Monet alueet ja kylät hylättiin kokonaan niin, ettei niihin jäänyt yhtäkään asukasta.¹¹⁶

Kaupunkien tyhjiys oli varmaankin omiaan korostamaan tunnetta siitä, että niin suuri joukko niistä joita oli tunnettu, olivat nyt kuolleita. Ne, jotka kaupungista puuttuivat, olivat kaikkien rakkaita, ystäviä ja sukulaisia. Tyhjiys on varmastikin vain lisännyt surun ja toivottomuuden tunteita, muistuttanut siitä, mitä ei enää ollut.

Ainakin Firenzessä tyhjiys koettiin niin vaikeaksi, että ihmiset alkoivat kokoontua yhteen aterioimaan piristääkseen itseään kaiken kuoleman keskellä. Tästä kerron kuitenkin tarkemmin viimeisessä luvussa, joka käsittelee laajemmin vapaa-ajan viettoä taudin aikana.

Niin monet kirjoittajat mainitsevat kirkkojen kellojen vaikenemisen, että sillä on täytynyt olla oma osansa synkän tunnelman luomisessa kaupungeihin. Ehkä oli, kuin kaupungit olisivat viettäneet

¹¹⁴ CF RIS XXX:I s. 232 r. 10–11. ”Per la Terra andavi, che non trovavi quasi person [...]”.

¹¹⁵ IMV, CAP II, 14, B. “E nel generale per tutto il mondo mancò la generazione humana per simigliamente numero e modo”.

¹¹⁶ CS, RIS XV:VI (II), s. 555 r.34–35.

pitkäksi venähtänyttä hiljaista hetkeä. Hiljaisuus on tarttuvaa; kuka edes uskaltaisi puhua, nauraa tai itkeä ääneen kun ympärillä on vain hiljaisuus?

Agnolo di Turan mukaan:

[...]kukaan ei surrut yhtään kuolemaa, sillä kaikki odottivat omaansa [...] ja kaikki uskoivat maailmanlopun tulevan.¹¹⁷

Hänen tekstistään välittyä monin kohdin voimakas toivottomuuden ja turhuuden tunne, jotka varmaankin olivat hyvin yleisiä kaupunkilaisten keskuudessa. Agnolo di Turan mukaan ne, jotka selvisivät hengissä, olivat epätoivoisia ja lähes tyhjiä kaikista tunteista.¹¹⁸ Agnolo di Turan tekstissä ei ole yhtä paljon lukuja ja tilastoja kuin esimerkiksi Villaneilla, mutta tragedian henkilökohtaisesta puolesta hänen onnistuu kertoa moninkertaisesti muihin nähden. Tunnelmia on satojen vuosien jälkeen vaikea tavoitella, mutta joidenkin yksilöiden kuvaukset ovat onneksemme säilyneet. Vaikka kaikki eivät olisikaan osanneet pukea sanoiksi niitä ristiriitaisia tuntemuksia jotka varmaankin vallitsivat, on runoilija Petrarca tallentanut joihinkin kirjeisiin sellaisia ajatuksia, jotka olisivat luultavimmin sopineet myös monen muun aikalaisen mieleen. Kirjeessään ”Sokrateelle” hän purkaa näitä tunnelmia seuraavasti:

”..kaikkialla on murhetta, kauhua kaikkialla [...]. Luulen, että valitukseni annetaan anteeksi, jos otetaan huomioon, että en valita jostakin pienestä murheesta, vaan tuosta kauheasta vuodesta 1348, joka ei ainoastaan riistänyt meiltä ystäviämme, vaan koko maailmalta sen kansat. Ja jos se ei olisi tarpeeksi, nyt tämä seuraava vuosi korjaa satoa eloonjääneissä, näyttää kuolettavalla viikatteellaan kaikkea joka selvisi tuosta myrskystä. Saattaako jälkimaailma tietää, että oli aika, jolloin ilman vedenpaisumusta taivaasta, ilman tulen roihua, ilman sotia tai muita näkyviä hävityksiä, ei ainoastaan tämä alue, vaan lähes koko maailma oli kansoittamaton? Koska oli sellainen tuho nähty, tai sellaisesta edes kuultu? Mistä kirjoista saatamme lukea että talot olivat tyhjenneet, kaupungit hylätty, maaseudut viljelemättä, niityt täynnä ruumiita ja laaja, kauhea yksinäisyys koko maailmassa? [...] Haluaisimme ajatella, että uneksimme, ellei meillä olisi todisteita avatessamme silmämme, nähdessämme kaupunkimme kaduilla vain hautajaissaattueita, ja palatessamme kotiin huomattessamme sen tyhjäksi rakkaistamme. Näin opimme, että vastoinkäymisemme ovat todellisia ja totta. [...] En kiistä että ansaitsemme tämä pahuudet ja paljon muuta. Mutta esisämme ansaitsivat ne myös; ansaitkoon jälkeläisemme ne samoin! Miksi sitten, oikeamielisin tuomareista, olisi rangaistuksesi kostavan miekan pudottava juuri meidän aikanamme? Miksi, aikana jona syyllisyys oli runsasta, rangaistus jäi

¹¹⁷ CS, RIS XV:VI (II), s. 555 r. 21–22.” [...] non era alcuno che piangesse alcuno morto, inperochè ognuno aspettava la morte [...] che ognuno credea che fusse finemondo [...]”.

¹¹⁸ CS, RIS XV:VI (II), s. 555 r. 31–32.

suorittamatta? Kun kaikki tekivät yhtäläillä syntiä, nyt me yksin koemme rangaistuksen.. *Voisiko olla, että Jumala ei välitä kuolevaisista? [...]*”¹¹⁹

Musta surma asetti siis kaiken muun kauhun ja surun uusiin mittasuhteisiin, sillä mikään ole voisi olla yhtä hirveää kuin nyt koetut asiat.

Mikään yllätys ei varmastikaan ole se, että kaupunkien tunnelmasta välittyy hyvin ankea ja lannistunut kuva. Mikä merkitys oli elämällä kun se saattoi näin arvaamatta katketa? Mitä hyötyä olisi yrittää mitään, käydä töissä, oppia uusia asioita, kun seuraavana päivänä saattaisi itse olla niiden joukossa, jotka kasataan joukkohautaan? Etenkin pitkän aikavälin suunnitelmien tekeminen saattaa tuntia turhalta, kun elämä kokonaisuutena on näin hataralla pohjalla. Vaikuttaa siltä, että kaikessa karuudessaan hallintojen päätökset lakkauttaa kirkkojen kellojen soittaminen ja muut kuoleamisen ulkoiset merkit olivat viisaita – tällaisessa tilanteessa tuskin on tarpeen, saati hyväksi enää erikseen surra julkisin menoin jokaista vainajaa.

Kaupungeista siis pakenivat kaikki kynnelle kykenevät, ja nämä yleensä olivat samoja henkilöitä, jotka normaalitilanteessa hallitsivat kaupunkia. Jäljelle jäivät pääasiassa ne, joilla ei ollut muuta mahdollisuutta. Tällaisessa tilanteessa saattaa helposti syntyä levottomuuksia: nälissään tai katkerina ihmiset saattavat murtautua toisten taloihin etsimään omaisuutta, altavastaavat saattavat kokea hetkensä tulleen ja ryhtyä vaatimaan itselleen osaa hyvinvoinnista. Jos kukaan ei ole vastuussa muista, joutuvat kaikki pitämään itse huolen itsestään, eikä kukaan ole velvoitettu huolehtimaan heikoimmista. Kaikista näistä mahdollisuuksista huolimatta juuri missään ei vaivuttu totaaliseen pimentoon.¹²⁰ Monissa kaupungeissa todettiin kuitenkin parhaaksi lakkauttaa kaupunginhallinnon toiminta, oikeudenkäynnit ja muut vähemmän välttämättömät toiminnot pahimpien kuukausien ajaksi, lukuun ottamatta niitä toimintoja jotka huolehtivat kaupungin siisteydestä.¹²¹

Myöhemmin Italian ja Toscanan hallintoa yleisesti koskevassa kappaleessa tulen käymään läpi lyhyesti erilaisten valtaryhmittymien välisiä taisteluita, jotka olivat jatkuneet mustan surman aikaan tultaessa jo vuosisadan ajan. Nämä poliittiset ja muut kiistat vaikuttaisivat jääneen syrjään ainakin pahimpien ruttokuukausien ajaksi: Marchionne di Coppo di Stephano kirjoittaa, että ”Tehtiin rauha monista suurista kysymyksistä ja haavoittamisista ja kuolemista”.¹²² Ja kuka olisikaan enää halunnut lisätä kuolemista ja surua tässä ennestään kylläisessä ympäristössä? Samoin ne pienemmät

¹¹⁹ Petrarca touko- tai kesäkuussa 1349. Lainattu Moriartyn (1990) mukaan, s. 322–324. Käännös englannista oma.

¹²⁰ Byrne 2004, 113–114.

¹²¹ Bowsky 1964, 14–16.

¹²² CF, RIS XXX:I, s.232 r. 3–4. ”Vi si renderono paci di gran questionie di ferite e di morte d’uomini.”

ja suuremmat sotatoimet ja kahnaukset, joita toscanalaisilla kaupunkivaltioilla oli toistensa kanssa, tuntuivat pysähtyneen hetkeksi, tosin vain jatkuakseen pian ruton väistyttyä.

Joissakin paikoissa sosiaalinen järjestys oli taudista huolimatta sitkeässä: muutaman kuukauden tauon jälkeen kaupungin hallinto palasi tehtäviinsä, ammattilaiset palasivat pajoilleen ja järjestys ei missään vaiheessa lakannut kokonaan olemasta. Toisaalla taas etsittiin kiivaasti syntipukkeja tapahtumille ja vallitsi vallankumouksen uhka. Lähes kaikkialla yhteiskunta kuitenkin ainakin hidastui huomattavasti ainakin muutamaksi kuukaudeksi. Näiltä ajoilta säilyneet dokumentit ovat lähinnä testamentteja, kun yleensä hallinto tuottaa asiakirjoja kaikilta elämäniloilta. Pian yhteiskunnan pyörät lähtivät kuitenkin taas pyörimään ja monesti kaupunkien hallinnot pyrkivät auttamaan asukkaita selviämään katastrofin jälkeen. Jotkut kirjoittajat ovat huolissaan yleisen moraalien hälventymisestä, mutta tämä ei ilmeisesti ole ollut mellakointia tai laajaa ryöstelyä, vaan toisenlaista sääntöjen rikkomista: uhrina ovat olleet lähinnä yhteiskunnan sosiaaliset raja-aidat ja totutut tavat. Toisaalta on mahdollista, että nämäkin kuvaukset johtuvat enemmän siitä, että pelätessään Jumalan kostoja, kirjoittaja näkee syntiä kaikkialla, kaikissa teoissa, selittääkseen tätä katastrofia.¹²³

Nykypäivänä jonkin katastrofin iskiessä kaupunkiin, on usein tarpeen hankkia paikalle jonkinlainen järjestystä ylläpitävä elementti: poliisivoimat, armeija tai jotakin muuta, ellei tapahtunutta onnettomuutta saada heti oikaistua. Keskiajalla tällä lailla järjestäytyntä voimaa ei ollut käytettävissä. Tiedämme kaupungeissa olleen pulaa ruuasta ja muista välttämättömyyksistä, ja monien uskoneen viimeisten päivien olevan käsillä. Tästä huolimatta kronikat kertovat hyvin vähän minkäänlaisista järjestyshäiriöistä. Mustan surman aikana tyhjenneitä taloja ei ilmeisesti juuri ryöstelty, sillä niitä pidettiin saastuneina. Kukaan ei halunnut koskea sairastuneiden tavaroihin:

Talot pysyivät aukinaisina, kukaan ei ollut niin rohkea että olisi ottanut jotakin, mikä näytti olevan [taudin] myrkyttämä, sillä se joka niitä käyttäisi, saisi itsekin taudin.¹²⁴

Joitakin laajempia levottomuuksia kerrotaan kuitenkin olleen. Matteo Villanin mukaan:

[...]ongelmat, ristiriidat, ja mellakat olivat kaikkialla kaupunkilaisten keskuudessa jokaisessa maassa, perimyksen [liittyvien syiden] takia, ja perinnöistä [itsestään]. Ja Firenzen kaupunkimme ajan myötä täytyi niistä [...]. Sodat, ja erilaiset

¹²³ Hays 1998, 44–45, 51.

¹²⁴ CF, RIS XXX:I, s.231 r. 11–13. “Le case rimaneano aperte, e non era ardito persona di toccare nulla, che pare ache le cose rimanessero avvalenate, che chi le usava gli s’appiccava il male.”

skandaalit myrskysivät koko universumissa, vastoin kaikkia yleisiä ihmisten mielipiteitä.¹²⁵

Maininnat siitä, että jonkinlaista normaalista poikkeavaa väkivaltaa olisi esiintynyt kaupungeissa, ovat kuitenkin lähteissäni harvinaisia. Kaikesta kaaoksen mahdollisuudesta huolimatta kronikkani kuvaukset arkipäivästä ovat hyvin rauhallisia. Muutama maininta levottomuuksista löytyy, mutta suurempaa huomiota ne eivät ole kirjoittajilta saaneet.

Tutkimuskirjallisuudesta sen sijaan on opittavissa, että ainakin oikeudenkäyntien taas alettua on varastetun omaisuuden laillista omistajaa jouduttu useinkin setvimään, ja muutenkin oikeudessa on täytynyt selvitellä mustan surman aikana tapahtuneita rikoksia. Esimerkiksi Sienassa musta surma oli tuonut mukanaan laajaa sosiaalista ja taloudellista sekaannusta, ja lisäksi Sienalla ei ollut tarpeeksi poliiseja ylläpitämään järjestystä. Monien taudin aikana kuolleiden sienalaisten omaisuutta, oikeuksia ja tuloja oli väkivalloin kaapattu. Muitakin omaisuuksia anastettiin laittomasti, mikä ajoi monet lesket ja orvot anomaan kaupunginhallitukselta niiden palauttamista tai hyvitystä. Näitä vaatimuksia esitettiin niin paljon, että erityisiä oikeusistuimia ja tuomareita oli nimitettävä hoitamaan asioita.¹²⁶ Miksi kronikoiden ja tutkimuskirjallisuuden välillä on tässä asiassa ristiriita? Ehkä kirjoittajat eivät tahtoneet vaikuttaa pikkumaisilta kertomalla maallisen omaisuuden ryöstämisestä, kun paljon pahempiakin asioita tapahtui. Toisaalta jos kirjoittajat olivat paenneet kaupungeista, he eivät ehkä ole tienneet sellaisesta rikollisuudesta, joka ei ole koskettanut suoraan heitä, tai he eivät ole ottaneet kuulemiaan puheita vaikkapa väkivaltaisuuksista tosissaan.

Kaiken kaikkiaan kaupungeissa oli siis taudin aikana päällisin puolin rauhallista – ainakin kronikkatekstien mukaan. Tunnelma oli ymmärrettävästi ennen kaikkea surumielinen ja lannistunutkin, ja leimallista kaupungeissa oli tyhjyyden tunne ja hiljaisuus. Tutkimuskirjallisuudessa esiintyvistä levottomuuksista kronikkani eivät juuri kerro, ehkä siksi, että tämän tyyppiset ilmiöt esiintyivät enemmän köyhemmillä alueilla, joiden elämästä ylempiin luokkiin kuuluneet kirjoittajat eivät yksinkertaisesti tienneet niin paljoa. Saattaa myös olla, jos nämä väkivaltaisuudet tapahtuivat alempien kansankerrosten parissa, niin kronikoitsijat eivät pitäneet niitä mainitsemisen arvoisina merkitykseltään.

* * *

¹²⁵ IMV, CAP V, 16 A. “[...] quistioni, controversie, e riotte fursono d’ogni patre tra cittadini di catuna terra, per cagioni delle ereditadi, e delle successioni. E la nostra città di Firenze lungamente ne riempì [...]. Guerre, e diversi scandali si mossono per tutto l’universo, contro alla comune oppenione de gli huomini.”

¹²⁶ Bowsky 1964, 27–28; Bowsky 1967, 15–16.

Tästä näkökulmasta tarkasteltuna vaikuttaa siis siltä, että sairaat, kuolevat ja kuolleet olivat näkyvissä kaikilla kaduilla – taloista kantautui avunpyyntöjä, ihmiset välttelivät toisiaan etenkin havaitessaan toisissaan sairauden merkkejä. Ihmisiä kuoli niin hurjaa tahtia, että ruumiit kerättiin kaduilta kaupungin voimin ja lastattiin vaunuihin kasoiksi. Joka paikassa ammottaviin joukkohautoihin kantoivat loputtomasti ruumiita näiden miesten lisäksi myös tavalliset ihmiset yksi toisensa perään. Kaiken tämän yllä oli jäätävä hiljaisuus.

Uskon kaupunkilaisten vältellen kaduilla kulkemista muistakin syistä kuin siitä, että he halusivat vältellä tartuntaa. Kaupungissa varmasti haisi sanoinkuvaamattoman hirvittävältä, mikä jo sinänsä riittää monelle syyksi vältellä julkisia paikkoja jos se vain suinkin on mahdollista. Kuolevien avunpyyntöjä haluttiin varmaankin vältellä, etenkin jos ne muistuttivat kadulla kulkijaa niistä ihmisistä, jotka hän itse oli jättänyt taakseen selviämään taudista omin avuin. Tyhjillä kaduilla ei ole myöskään julkisuuden tuomaa turvaa – vaikka yleisesti kirjoittajat kertoisivatkin kaupungeissa olleen rauhallista, voin uskoa autoilla kaduilla päivystäneen ryöstäjiä odottamassa uhria. Ryöstön uhrin olisi turha huutaa apua: kuka sen osaisi erottaa niistä muista avunhuudoista joita kuului terveiden hylkäämistä taloista, jos niitä nyt kukaan edes oli kuulemassa.

Marchionne di Coppo di Stefanon kolkon humoristinen vertaus joukkohautojen ja lasagnen tekemisen välillä kiinnittää huomion kaupunkien kohtaamien ongelmien makaaberiin laatuun, vaikka nämä ongelmat huomion humoristisesta sävystä huolimatta tuskin ovat olleet kenenkään mielestä hauskoja. Kuinka saattoikaan olla, että ihmisten kuoleminen ei ollut ennen kaikkea surullinen asia, vaan puhtaanapidollinen ongelma? Ehkä kuitenkin naurulla haluttiin viedä valtavalta kuolemalta sen voima – voittaa se edes hengessä, kun se fyysisessä maailmassa oli niin mahdotonta.

Kuinka tällaisessa ympäristössä saattaisi tehdä muuta kuin surra ja pelätä omaa vuoroaan? Kaikesta huolimatta ne, jotka taudilta säästyivät tai selvisivät sen sairastamisesta hengessä, tekivät jotakin näiden pitkien kuukausien aikana. Seuraavat luvut pyrkivät valottamaan joitakin puolia siitä elämästä, jota vietettiin tämän luvun kuvaamassa synkässä ympäristössä.

2.2 Hallinto kriisin aikana

Tässä luvussa kuvaan niitä kuvaan keinoja, joita toscanalaiskaupungeissa käytettiin mustan surman torjumiseksi ja samalla sitä, mihin nämä keinot perustuivat. Lisäksi käsittelen sitä, kuinka nämä

toimenpiteet vaikuttivat kaupunkilaisten elämään. Aluksi kuitenkin kerron lyhyesti siitä, millä tavoin Toscana ja sen kaupunkeja hallittiin, ja kuka vallan kahvassa oikein oli. Tämän jälkeen käsittelen kronikoiden kuvauksia erityisistä puhtaanapitokomissioista, joita perustettiin kaupunkeihin. Seuraavaksi aiheena ovat tavarankäytön ja ihmisten liikkumisen rajoitukset, ja viimeisenä käsittelen vielä muita sellaisia rajoituksia ja säännöksiä, joita mustan surman aikana kaupungeissa asetettiin taudin leviämisen estämiseksi lähinnä sen ajatuksen perusteella, että lievennyttämällä Jumalan vihaa saattaisi tautikin väistyä.

2.2.1 Kuinka Toscana hallittiin

Erilaiset hallitsijat olivat yrittäneet saada Italiaa haltuunsa, mutta epäonnistuneet yksi toisensa jälkeen. Keskiajalla Italia tarkoittaa jonkinlaista kokonaisuutta lähinnä niille, jotka asuvat sen ulkopuolella tai haaveilevat sen tulevaisuudesta. Pienet yksiköt sen sijaan kasvattavat voimiaan ja kukoistavat.¹²⁷ Keskiajan Italian poliittinen perusyksikkö oli *comune*, joka yleensä käännetään kaupunkivaltioksi. Niiden tarkempi muoto vaihteli sekä ajan että paikan mukaan, mutta olennaisia piirteitä *comunessa* olivat pysyvät konsulineuvostot – edustajien määrä vaihteli vain neljästäkymmenestä jopa 4000 jäsenen –, ylimmän laillisen vallan hallussapito kaupungissa (yli jopa kirkollisen vallan), ja oikeuksien hankkiminen kaupungin ulkopuolella ja suhteiden kehittäminen muihin *comuneihin*. Suuri osa Pohjois- ja Keski-Italian suurista kaupungeista muotoutui *comuneksi* 1000- ja 1100-lukujen aikana. Koska neuvostojen jäsenet olivat usein suvuista, jotka olivat riidoissa keskenään, hankittiin tasapainottajaksi neutraaleja ulkopuolisia, joita kutsuttiin *podestàksi*. Tämän tehtäviin saattoi kuulua myös ulkopuolisten valtojen kanssa toimiminen ja konsulien tehtävien hoitaminen kriisiaikoina. Yleensä he olivat lainoppineita jostakin toisesta *comunesta*, ei kuitenkaan kaikkein lähimmäistä, ja he olivat toimessaan kuusi kuukautta tai vuoden. Näiden lisäksi *comunessa* oli joukko muita virkamiehiä, jotka hoitivat omia tehtäviään, muun muassa verotusta, sotatoimenpiteitä ja oikeusistuimia. Hallinnon tehtävät olivat moninaiset: peruselintarvikkeiden hintojen säätely ja joidenkin tuotteiden monopolin hallinta, palkkojen säätely, yleisten paikkojen puhtaanapito, lakien säätäminen esimerkiksi kulutuksesta ja muista tärkeistä asioista, elintärkeiden ammatinharjoittajien, esim. lääkäreiden hankkiminen. Opetus saattoi olla joko kaupungin tai kirkon järjestämää.¹²⁸

Kaupungin ympärillä olevaa maaseutua, *contadoa*, hallittiin omanlaisillaan järjestelmillä kaupungista käsin. Yleensä *comune* määräsi jyvien tai muiden tuotteiden määrän, joka *contadon* eri

¹²⁷ Lerner 1980, 38.

¹²⁸ Waley 1988, 32–37, 40–42, 59–64.

alueiden oli tuotettava, joko annettavaksi verona tai joskus se oli vain vietävä kaupunkiin myytäväksi.¹²⁹

Vendetta-perinne oli sotkenut 1240-luvulle tultaessa ylempien luokkien johtavien sukujen välit, ja ajan myötä jokaisessa kaupungissa oli muodostunut kaksi johtavaa puoluetta, jotka olivat joko suoranaissessa sodassa keskenään tai ainakin suhtautuivat toisiinsa varauksella. Nämä konfliktit kietoutuivat lopulta laajempiin näkemyseroihin muun muassa siitä, kellä tulisi olla ylin valta, ja puolet tultiin tuntemaan nimillä ghibelliinit (keisarilliset) ja guelfit (paavilliset, tai keisarinvastaiset), joskaan keskiajalla nämä nimitykset eivät olleet käytössä kaikissa Italian kaupungeissa, eikä niitä käytetty aina aivan yhdenmukaisesti.¹³⁰ Kussakin kaupungissa puolueet valitsivat sen puolen, jonka katsoivat paremmin ajaneen etujaan pääasiassa taistelussa kotikaupungin vihollista vastaan, mutta nämä asetelmat eivät aina olleet kovin pysyviä. Pistoia ja Siena olivat perinteisesti olleet ghibelliinikaupunkeja ja Firenze taas guelfien puolella, mutta kuten sanottu, tilanne oli tätä huomattavasti monimutkaisempi. Kaupungin hallinnossa puolue pyrki valtaamaan kaikki virat, yhteistyötä ei juuri yritetty nykypuolueiden tavoin. Kaupunkien sisäiset jännitteet purkautuivat välillä kahakoina tai laajempina taisteluina, eikä *vendettakaan* näyttänyt hiipumisen merkkejä. Vihollisuuksien lisäksi tässä samalla solmittiin ystävyys- tai liittolaissuhteita niihin, jotka olivat naapurikaupungeissa samalla puolella, ja näitä liittoja vahvistettiin mieluusti esimerkiksi avioliitoilla.¹³¹

1200-luvun alkupuolelta lähtien alkoi nousta vastavoimaksi näille puolueille *popolo*-liike, joka oli ei-aatelisten yhteenliittymä. Tähän kuuluvia oli kahta luokkaa: varakkaat kauppiaat, pankkiirit, maanomistajat ja muut sellaiset, jotka eivät päässeet johtavan oligarkian joukkoon, sekä hyvinvoivat käsityöläiset ja kaupanpitäjät. Maaseudun työntekijät jätettiin yleensä näiden joukkojen ulkopuolelle. Heidän tarkoituksenaan oli edistää aatelisten ja aatelittomien välistä tasa-arvoa ja estää aatelittomien alistamista ja hyväksikäyttöä, saada aikaan jonkinlainen julkinen järjestys. Yleensä *popolares* eivät tavoitelleet itselleen valtaa, vaan yhteisön institutionaalista uudelleenorganisointia, jonkinlaista edustus- ja kontrollijärjestelmää joka takaisi järjestyksen ja rauhan. Lopulta *popolosta* kuitenkin muodostui laajempi organisaatio, joka hallinnoi virallisen hallituksen rinnalla, pyrkimättä kuitenkaan syrjäyttämään sitä tai *podestaa*. Laajimmassa muodossaan sillä oli oma jalkaväen osastonsa, ja yleensä oma kapteeni, joka oli *podestàn* tavoin ulkopaikkakuntalainen. Popololla oli myös omat paikalliset virkamiehensä, yleensä nimeltä *anziani*,

¹²⁹ Waley 1988, 76–79.

¹³⁰ Heers 1977, 36; Hyde 1973, 132–133.

¹³¹ Heers 1977, 36, 54–57; Lerner 1980, 106–107; Waley 1988, 146–148, 154–158.

vanhemmat. Sen muoto oli kuitenkin erilainen jokaisessa kaupungissa, samoin kuin sen menestys. Korkein popolon virkailijoista oli kansan kapteeni, joka ei voinut olla toscanalainen, ja jonka virkakausi kesti kuusi kuukautta.¹³²

Lähes kaikissa suuremmissa *comuneissa* Toscanan ulkopuolella ja joissakin sen sisällä päädyttiin antamaan korkein valta yksittäiselle henkilölle, *signorelle*, tai joskus jollekin suvulle. Tämä nähtiin monesti keinona päästä kilpailevien ryhmien luomasta jatkuvasta epävarmuuden ja tasapainottomuuden tilasta pysyvään sopusointuun. Tulokset olivat usein niin hyviä, että *signoria* oli monessa *comunessa* lopulta hyvin pitkäikäinen ratkaisu.¹³³

2.2.2 Vailla lakien vartijoita?

Tässä ensimmäisessä kappaleessa käsittelen kaupunkien hallintoa mustan surman aikana. Kappaleen tavoitteena on selvittää kuka oli määrävässä asemassa kriisin aikana, ja kuinka yhteiskuntajärjestystä ja kaupunkien elinkelpoisuutta pyrittiin suojelemaan.

Heti huomattaessaan, että kaupungeja uhkasi vakava vaara, kaupunkien hallinnoissa ryhdyttiin toimiin tuhojen estämiseksi. Koska musta surma ei ollut ensimmäinen epidemia, joka Toscanaa kiusasi, oli kaupunkien hallinnoilla jonkinlaisia ennakkosuunnitelmia tai toimintamalleja valmiina tämäntyyppisiä tilanteita varten, ja näihin toimiin ryhdyttiin kun kuultiin taudin olevan liikkeellä. Katastrofin laajuuteen ei kuitenkaan kukaan ollut osannut varautua. Monessa kaupungissa oli jo 1200-luvun loppupuolella alettu parantaa hygieniaa kaupungin muurien sisäpuolella. Esimerkiksi Firenzessä oli 1325 kielletty muurien sisäpuolella sellainen liiketoiminta, josta aiheutui epämiellyttäviä hajuja. Kadut oli pidettävä puhtaina, jätekaivoja sai tyhjentää vain yöaikaan, ja vesiväylät tai ojat oli pidettävä esteettöminä. Samoin Bolognassa oli jo 1245 määrätty, että jokaisessa talossa oli oltava jonkinlaiset pesu- tai saniteetitilat, roskien heittäminen kadulle oli kielletty, ja kunkin kadun asukkaiden oli pidettävä huolta oman katunsa puhtaudesta. Monet näistä määräyksistä perustuivat juuri siihen ajatukseen, että taudit levisivät saastuneen ilman välityksellä.¹³⁴

Viranomaisten kuultua ruton olevan liikkeellä, kaupunkilaisia muistutettiin aiemmin annetuista määräyksistä ja niiden tottelemista valvottiin tarkemmin. Ruttovuonna 1348 Pistoiaassa annettiin määräyksiä ”ihmisruumiiden terveyden suojelemiseksi monilta ja erilaisilta taudeilta”, ja ne olivat

¹³² Herlihy 1967, 216–217; Larner 1980, 113–114, 119; Waley 1998, 131–135.

¹³³ Hyde 1973, 141–142; Waley 1988, 165–169.

¹³⁴ Henderson 1992, 143–144.

sisällöltään hyvin samankaltaisia kuin muidenkin lähialueiden kaupunkien määräykset samasta aiheesta: kaupungin keskustassa ei saanut pitää eikä teurastaa eläimiä, minkä lisäksi rajoitettiin kankaiden kuljettamista ja säilyttämistä kaupungissa. Kissoja ja koiria hävitettiin kun epäiltiin niiden kantavan tautia, mikä kuitenkin vain lisäsi rottien määrää. Ilman puhtauden suojelemiseksi kaupungista oli poistettava kaikki saastaiset asiat ja sairastuneet ihmiset, ja sairastuneiden vaatteet oli tuhottava. Komissio määrättiin vahvistamaan näiden lakien täytäntöönpanoa ja valvomaan hautajaisia.¹³⁵

Monissa kronikoissa kerrotaan, että kaupunginhallitukset keskeyttivät kokoontumisensa pahimpien ruttokuukausien ajaksi. Ne, joilla siihen oli mahdollisuus, pakenivat maalle ”parempaan ilmaan”.¹³⁶ Siellä pyrittiin eristäytymään muista. Anonyymi kertoo kotiseuduilta pakenemisen olleen joillain alueilla niin laajaa, että esimerkiksi Sisiliassa Trapanin kaupunki ja muita alueita tyhjensi kokonaan, ja muutkin kronikoitsijat kertovat lähes kaikkien kynnelle kykenevien paenneen kaupungeista.¹³⁷ Maaseudulla kartanoita oli lähinnä yläluokalla, joka myös pyöritti julkista hallintoa. Voidaan siis päätellä, että suurehko osa heistä, jotka kaupunkeja yleensä hallitsivat, oli muualla. Monissa kaupungeissa todettiin parhaaksi lakkauttaa kaupunginhallinnon toiminta, oikeudenkäynnit ja muut vähemmän välttämättömät toiminnot pahimpien kuukausien ajaksi, lukuun ottamatta niitä toimintoja jotka huolehtivat kaupungin siisteydestä.¹³⁸ Lähes kaikkialla yhteiskunta hidastui huomattavasti ainakin muutamaksi kuukaudeksi. Näiltä ajoilta säilyneet hallinnon dokumentit ovat lähinnä testamentteja ja muita ruttoon läheisesti liittyviä asiakirjoja. Pian yhteiskunnan pyörät lähtivät kuitenkin taas pyörimään ja monesti kaupunkien hallinnot pyrkivät auttamaan asukkaita selviämään katastrofin jälkeen.¹³⁹ Vallassa olleiden, rikkaiden ja mahtavien laajamittaisesta paosta kertoo myös se, että kuten edellisessä kappaleessa on todettu, kaikenlaiset poliittiset kahnaukset niin kaupunkien sisällä kuin niiden välilläkin lakkasivat ruttokuukausien ajaksi.

Valtatyhjiöitä kaupungeissa ei kuitenkaan ollut, sillä ennen pakoan hallinnot nimittivät hätätilan ajaksi kriisijoukot huolehtimaan kaupungeista ja valvomaan toimenpiteitä, jotka oli suoritettava hätätilan aikana. Komissioiden koko vaihteli; esimerkiksi Firenzessä tehtävässä oli kahdeksan, Sienassa vain kolme miestä. Myös heidän tehtäviensä tarkemmissa sisällöissä oli variaatioita. Painopiste oli kuitenkin epäpuhtauksien siivoamisessa ja järjestyksen ylläpidossa, tarvittaessa pakkokeinoin. Viranomaisten toimenpiteiden laatu ja laajuus vaihtelivat suuresti kaupunkien välillä,

¹³⁵ Byrne 2004, 110, 115; Carmichael 1986, 98–99, 108–110; Hays 1998, 44; Henderson 1992, 141–144.

¹³⁶ IMV, CAP II, 13 D.

¹³⁷ SP, RIS XI:V, s. 235, r.11–12; CF, RIS XXX:I, s. 230 r. 23, s. 232 r. 8–9; IMV CAP II, 13 E.

¹³⁸ Bowsky 1964, 14–16.

¹³⁹ Hays 1998, 44–45.

mutta joskus myös kaupungin sisällä. Samoin niiden onnistuminen vaihteli: esimerkiksi kaupunginosien väliset karanteenit tai uskonnollisten joukkotapahtumien estoyritykset eivät juuri onnistuneet.¹⁴⁰

Jo kaupunkia elinympäristönä käsitelleessä luvussa kuvasin näiden komissioiden toimia siltä osin, kun se liittyi hautaamiseen. Tehtävät olivat kuitenkin tätä monimuotoisempia: komissiot huolehtivat melko kokonaisvaltaisesti siitä, että kaupungeissa ylipäätään saattoi elää. Monissa kaupungeissa viranomaiset esimerkiksi totesivat hyvin pian, että kaupungin oli huolehdittava tavalla tai toisella köyhimmistään ruton aikana. Näitä ongelmia pyrittiin purkamaan siten, että erityisesti köyhistä vastuussa oleva virkamies huolehti köyhempien asuinalueiden jätehuollosta. Välittömintä hätää pyrittiin lieventämään jakamalla tai myymällä köyhille leipää tai antamalla heille almuja. He organisoivat kaupunkiin alkeellista terveydenhoitoa, ja järjestivät ruumiiden poiskuljetuksen ja hautauksen. Kuolleet pyrittiinkin hautaamaan niin pian kuin mahdollista, vaikka silloin olisikin luovuttava joistakin perinteisistä tavoista, kuten vainajan asettamisesta näytteille talonsa eteen.¹⁴¹

Kaupungeissa tuskin oli taudin aikana muuta esivaltaa, kuin nämä puhtaanapitojoukot, jotka, kuten edellä mainittu, saattoivat tarvittaessa käyttää pakkokeinojakin tehtävänsä suorittamiseksi. Koska olemme edellä todenneet kaupungissa liikkumisen ylipäätään epämiellyttäväksi, on vaikeaa kuvitella, että kukaan olisi siellä kierrellyt järjestystä pitämässä ilman, että hänellä olisi ollut siihen ajurinaan pakko tai valtaisa palkkio.

Ylimmät virat pois lukien kaupunkien puhtaanapitotehtäviin, ruumiiden kuljetukseen ja muihin epämiellyttäviin toimiin raportoidaan kronikoissa päätyneen hyvinkin epämääräistä väkeä. Ne, jotka suostuivat haudankaivajiksi, perivät töistään hurjia palkkioita, etenkin niiltä jotka halusivat omaisensa haudattaviksi erikseen, eikä joukkohautoihin. Marchionne di Coppo di Stefanon mukaan:

Haudankaivajat, jotka suorittivat palveluksiaan, saivat niin suuria palkkioita, että monet heistä rikastuivat vaikka monet kuolivatkin, jotkut olivat olleetkin rikkaita ja toiset ansainneet rahaa, huolimatta korkeista hinnoista.¹⁴²

Kaikkiin kaupunginosiin oli löydettävä ihmisiä tekemään nämä työt. Jos vapaaehtoisia ei löytynyt, saattoivat komissiot määrätä siihen tietyt tekijät. Niitä, jotka vastuutaan yrittivät pakoilla,

¹⁴⁰ Nohl 1971, 73–74; Marjomaa, Nurmiainen, Weiss 2000, 227–228.

¹⁴¹ Carmichael 1986, 98–99, 103; Henderson 1992, 141–145.

¹⁴² CF, RIS XXX:I, s. 231 r. 20–21. “Li’beccamorti, che facevano gli servigi, erono prezzolati di si gran prezzo, che molti n’aricchirono, e molti ne morirono, chi ricco e chi con poco guadagno, ma gran prezzo avieno”. Myös rivit 14–15.

rangaistiin ankarasti.¹⁴³ Varmasti ne, jotka määrättiin käsittelemään ruumiita, tunsivat kauhua, sillä tällainen toimeksianto saattoi osoittautua kohtalokkaaksi tartuntavaaran takia.

Hallinnolliset toimet laitettiin siis jäihin välttämättömiä toimintoja lukuun ottamatta. Voimavarat keskitettiin siihen, mikä oli pakollista – näin oli pakkokin toimia ylempien luokkien paettua kaupungeista. Kronikoitsijat tuntuvat suhtautuvan ymmärtäväisemmin siihen, että kaupungin toiminnasta vastanneet jättivät tehtävänsä hoitamatta kuin siihen, että esimerkiksi lääkärit tekivät samoin. Tekstit eivät kerro, viettivätkö kirjoittajat itse ruttokuukaudet kaupungeissa vai maaseudulla, mutta voitaneen olettaa heillä olleen edes kohtalaiset mahdollisuudet paeta tautia.

Muutoinkaan viranomaisten toimet eivät saa osakseen kritiikkiä, vaan päätökset nähdään yhteisen edun tavoitteluna. Toimet vaikuttavat näin esitettyinä lukijankin silmään hyvin järkeviltä ja harkituilta, mutta on hyvä pitää mielessä tiedon välittäjien asema osana hallitsevaa luokkaa. On todennäköistä, että kysyttäessä köyhimmiltä suhtautuminen viranomaisiin saattaisi olla kriittisempää. Pidän myös jokseenkin mahdollisena sitä, että kaupunkien puhtaudesta huolehtineet työntekijät käyttivät etenkin köyhemmissä kaupunginosissa ankariakin pakkokeinoja tehtäviään suorittaessaan, vaikka lähteeni eivät tällaisesta kerrokaan. On vaikeaa kuvitella kovia kokeneen köyhemmän kansanosan hyväksyneen ehkä mielivaltaisiltakin tuntuneet säädökset, jotka tulivat heidän elämiinsä. Erityisesti uskon, että ruumiiden pois kuljettaminen oli ymmärrettävästi sellainen tehtävä, johon juuri kukaan ei tahtonut ryhtyä. Olisikin mielenkiintoista tietää millä perusteella ihmiset valittiin tähän tehtävään. Tuskin komissiot määräisivät näin tartunta-alttiiseen työhön niitä, jotka olivat heille kaikkein läheisimpiä. Samoin saattaa vain arvailla, saiko kaupunki todella kansan ruokittua tyydyttävästi ilmaiseksi jaetulla tai edullisesti myydylle leivällä, kun siltä oli viety mahdollisuudet pitää kotieläimiä kaupungissa tai ansaita jokunen kolikko myymällä lumppuja.

2.2.3 Kiellettiin tuomasta kaupunkiin

Mustaa surmaa vastaan taisteltiin paitsi yrittämällä estää sen aiheuttamia tuhoja kaupunkien muurien sisällä, myös pyrkimällä estämään sen tulo kaupunkiin. On helppoa todeta, että pienimmillä uhri-luvuilla selvittäisiin, jos taudin tulo kaupunkiin saataisiin estettyä kokonaan. Tähän kunnianhimoiseen tavoitteeseen pyrittiin kaupunkien välistä liikennettä rajoittamalla. Tässä kappaleessa käsittelemkin erilaisia ihmisten ja tavaroiden liikkumiselle asetettuja rajoituksia.

¹⁴³ Søndergaard 2009, 222.

Monessa kaupungissa kiellettiin taudin riivaamilta alueilta tulevien ihmisten päästäminen kaupunkiin, tai sairastuneiden ihmisten vaatteiden omistaminen tai myyminen kaupungissa. Joissain kaupungeissa, esimerkiksi Firenzessä, sairastuneita myös (ilmeisesti taudin alkuvaiheessa) karkotettiin kaupungista. Pistoiaan kiellettiin tuomasta tai siellä säilyttämästä minkäänlaisia käytettyjä vaatteita tai kankaita riippumatta niiden alkuperästä.¹⁴⁴ Satamakaupungit kielsivät laivoja, joiden kyydissä oli sairastuneita, tulemaan satamiinsa. Vaikka kaupankäynti etenkin ulkomaiden kanssa olikin Toscanan monelle kaupunkivaltiolle tärkeimpiä tulonlähteitä, ryhdyttiin pian rajoittamaan sitä, minkälaisia tuotteita ja mistä sai kaupungin muurien sisäpuolelle tuoda. Joissakin tapauksissa saatettiin tuotavat tavarat hyväksyä, kunhan ne ensin asetettiin ihmisten lailla karanteeniin.¹⁴⁵ Karanteeniin malli saatiin ilmeisesti Raamatusta, jossa kerrotaan spitaalisten eristämisestä. Tämän mallin mukaan karanteeniaika oli yleensä 40 päivää.¹⁴⁶

Sen lisäksi että kaupunkiin saatettiin kieltää tuomasta tavaroita, joiden mukana tauti saattaisi levitä, kiellettiin muutenkin haitallisina pidettyjä tuotteita. Esimerkiksi Marchionne di Coppo di Stefano kertoo, että Firenzessä:

Kaikkia terveydelle vaarallisia hedelmiä kiellettiin tuomasta kaupunkiin, kuten kypsymättömiä luumuja, oraalla olevia manteleita, tuoreita papuja, viikunoita ja muita hedelmiä jotka eivät olleet välttämättömiä vaan jotka tiedettiin vaarallisiksi.¹⁴⁷

Näiden vaarallisuus perustui ilmeisesti niiden edustamiin elementteihin. Se, että jonkin asian saaminen loppuu kokonaan, useimmiten lisää muiden vastaavien asioiden kysyntää. Kuten seuraavassa luvussa tulemme huomaamaan, monesta päivittäistavarasta tulikin pian pula.

Vaikka monenlaisia rajoituksia asetettiin sille mitä tai kuka saatettiin kaupunkiin päästää, kuitenkin ilmeisesti missään Toscanassa ei kaupungeja edes yritetty eristää kokonaan ulkomaailmalta siinä toivossa, että tauti ei näin tulisikaan. Liekö tähän ollut syynä kaupunkien suuri riippuvaisuus sekä *contadon* tuottamista elintarvikkeista, että kauempana harjoitetusta kaupankäynnistä.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Carmichael 1986, 109; Henderson 1992, 141–144; Søndergaard 2009, 222, Virginian yliopiston humanististen tieteiden laitoksen mustaa surmaa käsittelevä sivusto osoitteessa <http://www2.iath.virginia.edu/osheim/pistoia.html>.

¹⁴⁵ Hays 1998, 44.

¹⁴⁶ Nohl 1971, 73–74; Marjomaa, Nurmiainen, Weiss 2000, 227–228.

¹⁴⁷ CF, RIS XXX:I, s. 231 r. 41–43 “Tutte le frutta novice vietarono a entrare nella città, come susine acerbe, mandorle in erba, fave fresche, fichi ed ogni frutta non utile e non sana.”

¹⁴⁸ Henderson 1992, 144.

Ihmiset, joiden elinkeino riippui tavalla tai toisella sellaisten tuotteiden tuonnista tai viennistä, joita ei haluttu päästää kaupunkiin, tunsivat varmasti pian rahapusseissaan tavaraliikenteen pysähtymisen. Rikkaimmilla kauppiailta oli tietenkin säästöjä puskuroidessa näitä vaikutuksia, mutta alemmilla asteilla toimineiden voi kuvitella olleen pian pulassa. Tuonin ja viennin rajoitukset vaikuttivat varmasti myös köyhimpiin, vaikka heidän elantonsa ei olisikaan ollut kaupasta kiinni, jos heidän ruokavalionsa supistui niiden takia entistä tiukemmin perusasioiden ympärille. Ravinneköyhä ruoka on saattanut entisestään lisätä taudin tarttumista kurjimpien väestönsien edustajiin.

Olisipa vallan mielenkiintoista tietää, kuinka paljon näitä rajoituksia yritettiin kiertää lahjonnalla, salakuljetuksella tai väärennetyillä asiakirjoilla. Näistä asioista kronikat eivät myöskään puhu – joko niin ei tapahtunut ainakaan kirjoittajien siitä tietäen tai, ehkä todennäköisemmin, kirjoittajilla oli syy olla tällaisesta toiminnasta hiljaa joko tuotuaan itse tavaraa laittomasti tai otettuaan vastaan lahjuksia jonkun toisen tuodessa. Koska kronikkani kuitenkin todella ovat hyvin vaitonaisia ylipäänsä koko tästä aiheesta, olisi varsin liioiteltua vetää mitään kovin tuomitsevia johtopäätöksiä tämän päätelmäketjun varaan.

Vaikka kirjoittajat olivatkin läheisissä tekemisissä kaupan kanssa he kirjoittavat hyvin vähän näistä karanteeneista tai rajoituksista. Yksi mahdollisuus on, että kirjoittajien mielestä hetkellinen hidastuminen ulkomaankaupassa ei vain ollut niin tärkeä asia kaiken mustan surman tuottaman surun ja kauhun keskellä, että siitä olisi edes kehdannut kirjoittaa sen pidemmin. Toinen mahdollisuus on se, että kirjoittajat pitivät näitä rajoituksia niin hyvinä päätösinä, etteivät kokeneet tarvetta käsitellä niitä sen pidemmin, kuin toteamalla että nämä rajoitukset asetettiin. Kolmantena mahdollisuutena pidän sitä, että nämä rajoitukset eivät syystä tai toisesta vaikuttaneet juuri kirjoittajien elämään: heillä ei ollut tarvetta tuoda kaupunkiin jotakin sellaista, jonka tuonti oli kiellettyä, heidän itsensä ei tarvinnut vieraila toisessa kaupungissa johon heidän tulonsa olisi estetty koska heidän kotikaupungissaan riehui rutto tai kiellot olivat muulla tavoin merkityksettömiä heille.

Tavara- ja ihmisliikenteen rajoitukset olivat siis melko laajoja ja ankaria. Yleisesti voinee sanoa, että tavaroiden ja ihmisten liikkumisen rajoitukset ovat varmaankin vaikuttaneet ihmisten elämiseen kaikilla varallisuustasoilla – ehkä eri tavoin kullakin tasolla, mutta joka tapauksessa jotenkin. Seuraavaksi käsittelemäni rajoitukset lienevät vaikutuksiltaan hieman rajallisempia.

2.2.3 Jumalan sallima tauti

Kun taudin leviämistä kaupungista toiseen tai niiden sisällä ei onnistuttu estämään, haluttiin kuitenkin tehdä edes jotain sen hillitsemiseksi. Seurauksena tästä oli sarja erilaisia yrityksiä, jotka saattavat vaikuttaa sokealta huitomiselta, mutta perustuivat kuitenkin siihen logiikkaan, että kaupungeissa riehuva tauti oli Jumalan rangaistus. Tässä kappaleessa kuvaan näitä yrityksiä hillitä mustaa surmaa lieventämällä jumalallista vihaa.

Jumalan lepyttäminen oli pääosin kirkon tehtävä ja se tekikin osuutensa. Tietenkin Jumalalta ja asiaankuuluvilta pyhimyksiltä rukoiltiin armoa, mutta lisäksi rakennutettiin uusia kirkkoja ja alttareita pyhälle kolminaisuudella, neitsyt Marialle ja pyhimyksille, kuten pyhälle Sebastianille. Näihin töihin kirkko saikin paljon lahjoituksia ihmisiltä, jotka halusivat varmistaa taivaspaikkansa, mikäli ruttoa ennaltaehkäisevät keinot osoittautuisivat tehottomiksi.¹⁴⁹ Kuitenkin myös hallinnot, tai muun hallinnon puuttuessa edellä kuvatut komissiot, tekivät osansa mustan surman vastaisessa taistelussa myös tällä rintamalla.

Rutto ja monet muut taudit tosiaan uskottiin Jumalan lähettämiksi rangaistuksiksi. Näitä uskomuksia heijastelevat myös kronikkateksteissän esiintyvät ilmaukset: esimerkiksi Pistoian Anonyymi kirjoittaa, että nälkä ja rutto vallitsivat erityisesti vääräuskoisten joukossa.¹⁵⁰ Kenties hän näin haluaa ilmaista, että hänen mielestään tauti on tullut nimenomaan kostona Jumalalta. Myös Giovanni Villani kertoo, että tauti oli äärettömän ankara ja pitkäkestoinen Turkissa ja tataarien keskuudessa, ja mainitsee taudin syyksi Jumalan tuomion:

Mutta meidän täytyy uskoa, ja olla varmoja, että Jumala sallisi nämä taudit ja muut asiat kansalle, ja Kaupungille, ja maaseudulle, rangaistakseen syntisiä[...]¹⁵¹

Myös Firenzen osalta hän uskoo, että tauti tuli Jumalalta rangaistuksena: ”Ja niin oli tehty Jumalan tuomio syntisten rankaisemiseksi elävistä”.¹⁵² Matteo Villani intoutuu käsittelemään tätä teemaa myös laajemmin: hän käy ensin läpi historiallisia (tai raamatullisia) tapahtumia, joissa Jumala on

¹⁴⁹ Nohl 1971, 45–46, 84–85.

¹⁵⁰ SP, RIS XI:V s. 235, rivit 9–10.

¹⁵¹ IGV, CAP. LXXXIII, 964 C–D. ”Ma noi dovemo credere, e havere per certo, che Dio permette le dette pestilenze e l’altre cose a’popoli, e alle Città, e a’paesi per punizione de’peccati [...]”.

¹⁵² IGV, CAP. LXXXIII, 965 D. ”E tali son fatti i giudicj di Dio per punire i peccati de’viventi.”

vastaavalla tavalla rankaissut ihmiskuntaa, päästen lopulla mustaan surmaan saakka. Hän korostaa taudin rangaistusluonnetta ja sen jumalaista alkuperää useammin kuin muut kirjoittajat.¹⁵³

Jumalallisen tuomion pelko herätti uskonnollista kiihkoa ja saattueita, lupauksia rakentaa uusia kirkkoja ja sairaaloita. Moraalisia lakeja ei kuitenkaan säädetty kovin paljoa, ja niistäkin jotka oli asetettu, monet peruttiin ruton päätyttyä.¹⁵⁴ Joissakin kaupungeissa kiellettiin kaikki, mikä saattaisi vihastuttaa Jumalan, esimerkiksi uhkapelaaminen (etenkin hautuumailla), kiroilu, juopottelu, avoliitot, tai noppien myynti ja valmistus.¹⁵⁵

Etsittäessä takimmaista syytä tällaiselle laajalle tuholle syyttävä sormi kääntyi usein osoittamaan yhteiskunnan ”toisia”: prostituoituja, juutalaisia ja homoseksuaaleja. Joissain kaupungeissa koston suuruutta pyrittiin omatoimisesti pienentämään ”poistamalla” häiriötekijä. Prostituoitujen ja homoseksuaalit lähetettiin ulos kaupungista.¹⁵⁶ Mahdollista jumalallista raivoa pyrittiin lieventämään myös siten, että ympäri kaupunkia kuljetettiin kirkkojen pyhäinkuvia suurissa rukouskulkueissa.¹⁵⁷

Jostakin syystä nämä yhteiskunnan ”toisiin” kohdistuneet toimenpiteet ilmenevät ainoastaan muista lähteistä ja tähän tutkimukseen tutkimuskirjallisuudesta: kronikat eivät niistä puhu. Kuitenkin ne puhuvat syistä, joiden takia niitä tehtiin, eli moraalista närkästyksestä. Olisi vaikeaa uskoa, etteivät kirjoittajat olisi tällaisista toimista tienneet, kun he kerran olivat itsekkin mukana hallinnossa tai ainakin läheisissä suhteissa niiden kanssa, jotka näitä sääntöjä tekivät. Olisiko mahdollista, että näiden moraalinvastaisina pidettyjen ryhmien elämää rajoitettiin vain alemmissa yhteiskuntaluokissa? Pidän hyvin mahdollisena sitä, että kaupungit siivosivat mielellään pois kadunkulmissa ja kapakoissa maleksineet prostituoitujen ja köyhempien luokkien homoseksuaalit, mutta jättivät rauhaan ne, joiden kanssa ylemmät luokat olivat tekemisissä: prostituoitujen joiden palveluja he käyttivät ja homoseksuaalit jotka olivat itsekkin tarpeeksi korkealla sosiaalisessa arvoasteikossa. Se, että näistä toimista vaietaan kokonaan, on kuitenkin hieman kummallista siksi, että ne ovat saman moraalin aikaan saamia kuin minkä mukaan kirjoittajat tuntuvat ajatelleen. Olisin odottanut erityisesti Matteo Villanin kirjoittavan mielissään syntisten saadessa rangaistuksen myös yhteiskunnan taholta. Kuitenkin myös hän on aiheesta vaiti.

* * *

¹⁵³ IMV, CAP. I, 11 B–E, CAP. II, 12 A, 13 A.

¹⁵⁴ Bowsky 1964, 14–16.

¹⁵⁵ Nohl 1971, 73–74; Marjomaa, Nurmiainen, Weiss 2000, 227–228.

¹⁵⁶ Carmichael 1986, 98–99; Byrne 2004, 110.

¹⁵⁷ CF, RIS XXX:I, s. 233,r. 1–3.

Vaikuttaisi siis siltä, että kaupunkien hallintojen toimet ovat vaikuttaneet eri tavoin erilaisten ihmisten elämänmenoon. Etenkin köyhemmillä alueilla kaupunki toisaalta jakeli leipää tai muutoin huolehti heikoimmassa asemassa olleista, toisaalta taas piti ankaraakin kuria taudin hillitsemiseksi. Kauppiaiden asuinalueilla kurinpito ja rajoitukset eivät ehkä olleet niin ankaria, mutta heidän elinkeinoaan rajoitettiin sekä omassa kaupungissa tuonnin osalta että muualla johon he eivät rajoitusten takia ehkä saaneet viedä joitakin tuotteitaan. Kaikkia kaupunkilaisia kosketti se, että joidenkin tuotteiden saaminen lakkasi niiden tuonnin estämisen myötä lähes kokonaan.

Köyhille ja paheksutuille marginaaliryhmille ajat olivat varmasti vaikeammat kuin rikkaammille kaupunkilaisille, vaikka tästä puolesta kronikat vaikenivatkin. On toki luontevaa, että se, minkä ihminen tuntee, ei vaikuta yhtä suurelta uhalta kuin se, mitä ei tunneta. Näin ollen hallinnonkin on helpompaa rajoittaa ”toisten” kuin omien piiriensä elämää. Tavatessaan jonkun tuntemansa hienostuneen kurtisaanin saattoivat järjestystä valvoneet ehkä ajatella, että ei hän ole minkäänlainen uhka kaupungille, mutta samaa ammattia harjoittava katunainen saattoikin tuntemattomana jo edustaa uhkaa ja joutua siksi kaupungista vasten tahtoaan poistetuksi. Toisaalta tauti verotti väestöä eniten juuri köyhimmillä, tiheimmin asutuilla alueilla, jolloin näihin kohdistuneet toimenpiteet saattoivat olla tiukimpia varsin humaaneista syistä.

Näin lopuksi on ehkä aiheellista mainita, että vaikka kaupunkien hallitukset varmasti tekivätkin parhaansa, niin hyvin harvoin ennaltaehkäisevät toimenpiteet estivät taudin puhkeamista kaupungissa. Poikkeuksena esiintyy kuitenkin Milano: tauti kyllä tuli kaupunkiin, mutta se saatiin pian kuriin reippailla toimenpiteillä; kaupunkiin päästettiin vain muutamia valikoituja matkustajia, ja viranomaiset sulkiivat sairastuneet koteihinsa muuraamalla heidän talojensa ovet ja ikkunat kiinni heti taudin ilmettyä ja näin vain kolme perhettä kuoli kaupungissa.¹⁵⁸

2.3 Työ ja talous

Tämä luku käsittelee niitä vaikutuksia, joita mustalla surmalla oli toscanalaisissa kaupungeissa työelämään ja kaupunkilaisten raha-asioihin. Mustan surman vaikutukset työntekoon ja työllisyyteen laajemmin ja sen kauaskantoisemmat merkitykset talouteen ovat paljon tutkittuja seikkoja, mutta tässä käsittelen näitä asioita lähempänä ruohonjuuritasoa. Taudin aikana monet sellaiset palvelut ja toiminnot, jotka eivät olleet suoraan kytköksissä sairaanhoitoon, kuolemiseen

¹⁵⁸ Benedictow 2004, 95; Henderson 1992, 144; CS, RIS XV:VI (II), s. 553, r. 18–19.

tai kirkollisiin tehtäviin, lakkasivat. Tähän saattoi olla useampia syitä: joillakin aloilla työvoimaa ei ollut saatavissa tarpeeksi toiminnan ylläpitämiseksi, toisilla taas toiminta oli lakkautettu, koska ihmiset eivät halunneet olla tekemisissä toistensa kanssa tartuntoja välttääkseen. Kun työpaikat ovat kiinni, siitä seuraa ainakin kaksi asiaa: ensiksi, ihmiset olivat jossakin muualla kuin työpaikoillaan suuren osan päivästä, ja toiseksi, valtava määrä tuotteita ja palveluita jäi tuottamatta.. Tässä luvussa käsittelen ensin kronikoiden kuvauksia siitä, että lähes kaikki paikat, joissa ihmiset normaalisti työskentelivät, olivat keskeyttäneet toimintansa pahimpien ruttokuukausien ajaksi. Seuraavaksi aiheena on tästä ja edellisessä luvussa käsitellyistä tuontikielloista aiheutunut yleinen pula ja kallistuminen. Lopuksi käsittelen vielä omana osuutenaan työvoimapulaa ja sen seurauksia kaupunkien sisäisiin taloudellisiin suhteisiin. Aluksi kuitenkin esittelen yleisemmin Toscanan taloutta, elinkeinoja ja hyvinvoinnin jakautumista.

2.3.1 Työ, talous ja raha Toscanassa

Kuten jo aiemmin on mainittu, Pohjois-Italia oli 1300-luvun puolivälissä paitsi koko Euroopan teollisesti ja kaupallisesti kehittyneimpiä, myös kaupungistuneimpia ja tiheimmin asuttuja alueita.¹⁵⁹ Suurin osa ihmisistä asui kuitenkin edelleen kaupunkien ulkopuolella, ja kaupungin kohtalo oli tiukasti sidottu siihen, kuinka sen *contado* pärjäsi. Yleensä viljely hoidettiin jonkinlaisella vuokraviljelyjärjestelmällä, mutta se, miten ja minkälaista vuokraa maksettiin samoin kuin isännän oikeudet vuokralaistensa suhteen ja toisinpäin vaihtelivat. Työntekijät saattoivat olla myös palkattuja ilman vuokrasuhdetta. Suuri osa maalaisista omisti maata, mutta sitä oli niin vähän, ettei se riittänyt perheen elättämiseen ja monesti se vielä pilkottiin entisestä pienempiin osiin perinnönjaoissa. Maatyöläisistä enemmistö eli köyhyysrajalla.¹⁶⁰ Maaorjuus oli kielletty muutamaankin otteeseen 1300-luvulle tultaessa. Tämä ei kuitenkaan ollut pääosin humaaneista syistä suoritettu teko, vaan kaupungin tapa pyrkiä saamaan itselleen valtaa yhä useammissa asioissa – myös maaseudun köyhimpiin nähden. Elintarvikkeiden lisäksi kaupunkivaltiot keräsivät maaseudulta veroja ja sotajoukkoja.¹⁶¹

Contado ei aina riittänyt ruokkimaan kaupunkilaisia, minkä takia viljaa, suolaa ja karjaa lähdettiin ostamaan kauempaa. Suuremmat kaupungit joutuivat usein ohjaamaan yhä laajemman lähiympäristön kaupankäynnin itselleen tai kulkemaan satamiensa kautta, jotta kaikki saataisiin ruokittua. Jo 1200-luvun alussa Välimeren alueen kauppa oli Pisan, Genovan ja Venetsian hallussa,

¹⁵⁹ Benedictow 2004, 92.

¹⁶⁰ Lerner 1980, 154–156, 163, 166–167.

¹⁶¹ Waley 1988, 69, 84–85.

ja näillä kauppakaupungeilla oli lähetystöjä, varastoja ja kirkkoja kaukaisissakin satamissa, ja ajan myötä myös kolonioita. Itään vietiin puuta, rautaa ja aseita, länteen tuotiin mausteita, silkkiä ja arvoesineitä. Tärkeimmistä kauppapaikoista taisteltiin tarvittaessa verisestikin.¹⁶²

Kaupunkien oma teollisuus toi myös tuloja, vaikka se perustuikin pienehköihin työyksiköihin. Esimerkiksi Firenzessä 1330-luvulla villan tuotanto työllisti kolmasosan kaupunkilaisissa tavalla tai toisella.¹⁶³ Monimutkaisten tuotteiden tuotanto jaettiin pienempiin osiin, minkä takia niiden hinta laski ja tuotannon volyyymi nousi. Käsityöläiset ja muut ammattilaiset kuuluivat omiin kiltoihinsa, jotka säätelivät työolosuhteita ja palkkoja. Joskus ne myös tukivat jäseniensä leskiä tai orpoja, tai muuten heikossa asemassa olevia, jotka kokivat ”omikseen”.¹⁶⁴

Kaikille ei rikkauksia riittänyt kaupungissakaan, ja köyhien osuus oli huomattava. Yhteiskunnan alimpiin kuuluivat ammattimaiset kerjääjät, sairaat, vanhat, orvot, konkurssin tehneet käsityöläiset, työttömät, huonosti palkatut ja maaseudulla ne edellä mainitut, joiden maa ei riittänyt elättämään taloutta.¹⁶⁵ ”Alemmille” aloille kuuluneet työntekijät, köyhimmät artesaanit, palvelijat, kulkurit, kerjääjät, prostituoidut parittajineen, rikolliset ja muut kaupungin alamaailman edustajat muodostivat niin sanotun *popolo minuto*n. Tämän joukon toimeentulo oli parhaimmillaankin vain siedettävällä tasolla ja huonompina aikoina, kuten huonon sadon jälkeen, epidemioiden aikana ja sodittaessa heidän joukkonsa kärsi hintojen noususta, nälästä ja työttömyydestä.¹⁶⁶

Talouden muutokset johtivat siihen, että rikkaimmat kauppiaat saattoivat hyvin nousta arvoasteikossa samalle tasolle kuin aateliset.¹⁶⁷ Uusriikkaista, *gente nuova* tai *novi cives*, ei aina puhuttu kovinkaan kauniisti. Monesti heitä pidettiin tahdittomina nousukkaina, jotka halusivat vaikuttaa paremmilta kuin mitä olivatkaan, ja kirjallisuudessa heidän tapojaan pidettiin avoimesti pilkkana.¹⁶⁸

Lähes kaikki yläluokkaan kuuluvat olivat tavalla tai toisella sukua toisilleen. Osa suvuista oli omaksunut yhteisen sukunimen käyttöönsä jo 1000-luvulla, ja monilla oli myös sukuvaakuna. Sukua haluttiin pitää yhdessä, jolloin yhden talon tullessa liian suureksi kasvavalle väkimäärälle, siitä eroavat osat pyrkivät ryhmittäytymään toistensa läheisyyteen, muodostaen joskus jopa omia

¹⁶² Larner 1980, 183–184.

¹⁶³ Becker 1967 I, 194–195.

¹⁶⁴ Larner 1980, 194–197.

¹⁶⁵ Larner 1980, 204.

¹⁶⁶ Brucker 1972, 155–157, 160.

¹⁶⁷ Larner 1980, 189–190.

¹⁶⁸ Becker 1967 I, 181–184; Waley 1988, 26–27.

”nimikkokaupunginosiaan”. Aina perheet eivät kuitenkaan pysyneet väleissä edes suvun sisällä: erityisesti perimysasioista saattoi seurata verisiäkin riitoja, kun maaomaisuudesta omistettiin esimerkiksi 1/72 tai vastaavia osuuksia. Aatelisto, *magnati*, ei sinänsä ollut mikään erityisen tarkasti määritelty ryhmä, ja heidän varallisuutensa, statuksensa ja elintapansa poikkesivat toisistaan suuresti, samoin kuin heidän nauttimansa privilegiot. Pohjois-Euroopassa läheskään kaikki *magnati*-luokkaan kuuluneet eivät olisi olleet aatelisia, sillä monet eivät olleet sotilaita lainkaan, ja ainakin puolet heistä harjoitti jossakin muodossa kauppaa. Maaseudulla oli oma aatelistonsa, jonka varakkuus vaihteli niin ikään suuresti. Osa heistä sekoittui ajan mittaan kaupunkiaateliin.¹⁶⁹

Yleisesti Toscanan talouselämä oli siis vilkasta ja monimuotoista. Tämä talouden runsaus koki kuitenkin mustan surman aikana suuria muutoksia.

2.3.2 Yksikään kilta ei työskennellyt

Tässä kappaleessa erottelen syitä siihen, että musta surma vaikutti työntekoon niin lamauttavasti. Kulkutauteja oli kuitenkin nähty ennenkin ja muunlaisia kriisejä oli Toscanassa koettu yksi toisensa perään. Nyt koetun taudin vaikutus työntekoon oli kuitenkin suurempi kuin koskaan aiemmin.

Marchionne di Coppo di Stefano kertoo, että Mustan surman aikana kaikki kauppiat ja käsityöläiset, jotka vain suinkin pystyivät, pakenivat kaupungista, jolloin:

Yksikään kilta ei työskennellyt Firenzessä: kaikki verstaat olivat suljettuina, kaikki tavernat kiinni, vain apteekit ja kirkot olivat avoinna.¹⁷⁰

Tässä esitetty tilanne vaikuttaa hurjalta. Kuinka tuonnista ja kaupankäynnistä niin monin tavoin riippuvaisissa kaupungeissa saatettiin elää, kun sen peruselintoiminnot näin äkkiä lakkasivat? Kauppojen, verstaiden ja muiden työpaikkojen yleinen sulkeminen johtui varmasti osaltaan jonkinlaisesta dominoefektistä: kun kaupunkikin ei tuotu raaka-ainetta, eivät verstaat voineet sitä jalostaa ja kun kauppatavara ei liikkunut, ei kauppiaille ollut mitään myydä. Yhden sulkiessa liikkeensä kokonaan se saattoi viedä toiselta, jos ei useammaltakin yrittäjältä mahdollisuuden toimintaan. Yksin ei rikaskaan kauppias voi pyörittää koko kaupungin taloutta.

Kaupungeissa talous siis pysähtyi. Omistava luokka oli muualla, ja vaikka joku olisi halunnutkin pyörittää yritystensä, työntekijöitä ei niin vain löytynyt. Vaikka työntekijät jäivätkin kaupunkiin,

¹⁶⁹ Becker 1967 I, 205; Lerner 1980, 61–63, 83–87; Waley 1988, 86, 122–123.

¹⁷⁰ CF, RIS XXX:I, s. 232, r. 9–10. “Niuna Arte si lavorava in Firenze: tutte le botteghe serrate, tutte le taverne chiuse, salvo speziali e chiese.”

heistä suuri osa oli sairaana, kuollut tai ei uskaltanut olla toistensa seurassa. Kuten edellisessä luvussa on todettu, ilmeisen pian päättävissä asemissa olevat totesivat parhaaksi lopettaa omatkin kokoontumisensa. Suurin osa hallinnosta supistui minimiin tai pysähtyi kokonaan, lukuun ottamatta edellä käsiteltyjä puhtaanapitoyksiköitä.¹⁷¹ Työnteko tuntui siis lakanneen kaikilla yhteiskunnan tasoilla.

Joillekin aloille työvoimapula oli niin kova isku, että niiden toiminta lakkasi kokonaan. Agnolo di Turan mukaan Sienessa:

[...] hylättiin monia muureja ja muita asioita, ja kaikki hopea- ja kulta- ja kuparikaivokset, jotka olivat Sienessa hylättiin ja jätettiin sellaisiksi kuin ne olivat [...].¹⁷²

Suurilla työllistäjillä oli varmaankin ongelmana työntekijöiden puute kahdella eri tavalla. Toisaalta työntekijöitä oli vähän, jolloin kuitenkin voitiin tehdä työtä pienemmällä teholla, mutta kaikilla aloilla se ei niin vain onnistukaan. Joillakin suurilla työllistäjillä uskon ongelmana olleen myös sen, että vaikkapa kaivokseen tai laivaan saatetaan tarvita tietty määrä työntekijöitä, ennen kuin voidaan tehdä yhtään mitään. Vaikka muutama työntekijä olisikin löytynyt, ei heitä voitu käyttää ennen kuin käytettävissä olevan työvoiman määrä oli tarpeeksi suuri.

Tauti koetteli kovasti myös maataloustuotantoa. Kesän 1348 aikana lähes kaikki työt maaseudulla olivat pysähtyneet; peltoja tai eläimiä ei ollut hoidettu, myllyt olivat kiinni ja ne pysyivät suurelta osin suljettuina vielä helmikuussa 1349. Maaseutu ei tyhjentynyt ainoastaan kuolleisuuden takia, vaan siihen vaikutti myös muuttoliike joko muualle maaseudulle tai sitten kaupunkiin. Näin suuret alat maata jäivät viljelemättä vielä pitkiksi ajoiksi mustan surman jo mentyä.¹⁷³ Tämä taas luonnollisesti vaikutti jälleen kaupankäyntiin, kun seuraavanakin satovuonna oli pulaa tuotteista.

Pian ongelmaksi muodostui myös se, että ammattitaitoisia ihmisiä oli kaupungeissa yksinkertaisesti liian vähän. Matteo Villanin mukaan myös Firenzessä:

[...] työ, ja kaikkien taiteiden [arte] tekeminen, ja mestaruus pysähtyi aiheuttaen vain lisää epäjärjestystä.¹⁷⁴

¹⁷¹ Bowsky 1964, 14–16.

¹⁷² CS, RIS XV:VI (II), 2. 555 r. 32–34. ”[...] abandonarsi mole muragie e altre cose, e tutte le cane dell’ariento e oro e rame, che erano in quel di Siena, s’abandonaro come si vede [...]”.

¹⁷³ Bowsky 1964, 23–25.

¹⁷⁴ IMV, CAP. V, 16 A. ”[...] li lavoro, e le manifatture d’ogni arte, e mestiero montò oltre al doppio consueto disordinatamente.”

Ei ainoastaan ollut pula ammattilaisista jotka voisivat tehdä työtä, vaan myös ammattitaidon opettaminen seuraavalle sukupolvelle oli vaarassa opettajien, ja oppijien, puutteessa. Pulaa paikkaamaan tuli kuitenkin väestöä maaseudulta, mutta tällöin kaupunkien vetäessä puoleensa yhä enemmän työvoimaa, maaseutu puolestaan tyhjeni.¹⁷⁵ Tällä oli myöhemmin sellainen vaikutus, että alemmiltakin varallisuustasoilta ponnistaville aukeni mahdollisuus päästä kiltoihin tai saada koulutusta, mutta nämä ilmiöt eivät kuulu sen laajemmin tämän työn piiriin.

Tauti siis varmasti vaikutti kaikkiin työnteon muotoihin jollakin tapaa, mutta eniten se näyttää vaikuttaneen niihin aloihin, joille halpa työvoima oli ollut menestymisen ehtona. Toisaalta hetkellisesti suuri vaikutus tuli myös runsaasti ammattitaitoa ja koulutusta vaatineisiin töihin, kun työntekijää ei voinut niin vain korvata toisella. Vaikka kronikat kertovatkin, että kaikki työnteko lakkasi, on sitä vaikeaa uskoa koko totuudeksi. Joku kuitenkin edelleen möi leipäviljaa ja muita peruselintarvikkeita – eiväthän ne muuten olisi voineet seuraavassa kappaleessa käsiteltävällä tavalla kallistua. Kertoessaan kaiken työnteon loppuneen kirjoittajat eivät tunnu laskevan työksi sitä kaikkea, mitä kaupungeissa tehtiin puhtaanapidon ja ruumiiden takia – kyse lieneekin ennemmin heidän oman luokkansa suorittamasta, tai suorittamatta jättämästä, tuottavasta työstä.

Uskon kuitenkin, että taudin aikana kaupunkilaisten elämään työn ja talouden alalla vaikutti eniten nimenomaan se, miten seuraavaksi käsittelemäni kaupankäynti muuttui ruttokuukausina.

2.3.3 Ennenkuulumaton kalleus

Tässä kappaleessa käsittelen sitä, kuinka musta surma vaikutti tavaroiden ja palveluiden kysyntään, tarjontaan ja hintoihin, ja sitä, kuinka nämä muutokset taas vaikuttivat kaupunkilaisten jokapäiväiseen elämään.

Vaikka kaupungeissakin oli jonkin verran pieniä viljelypalstoja, suurin osa elintarvikkeista ostettiin kaupoista. Nyt kuitenkin kaupat olivat suurimmaksi osaksi kiinni. Toisaalta kun myös tavaroiden tuontia kaupunkiin rajoitettiin, ja myös pajat joissa osa tuotteista oli tehty, olivat lakkauttaneet toimintansa, ei kaupoissa välttämättä olisi ollutkaan paljoa myytävää. Huolimatta siitä, että kaupungissa oli nyt vain osa sen normaalista asukasmäärästä, jonkin verran kysyntää kaikista peruselintarvikkeista oli jatkuvasti.

¹⁷⁵ Byrne 2004, 62–63.

Monet kronikoitsijoista mainitsevat, että jo ennen mustaa surmaa maailmassa oli vallinnut kalleus, *carestia*, joka taas johtui 1340-luvun alun huonoista sadoista ja nälänhädästä, mutta että tämä kalleus paheni entisestään taudin tultua. Lähes kaikkien asioiden hinnat nousivat, mutta joidenkin asioiden hintakehitys oli hurjempaa kuin toisten. Matteo Villani kirjoittaa tästä kalleudesta, että:

Vaikka luulisi, että ihmisten puuttumisen takia täytyisi olla yltäkylläisyys kaikissa asioissa, joita maa tuottaa, ja päinvastoin ihmisten kiittämättömyyden takia kaikki asiat muuttuvat ennenkuulumattoman kalliiksi, ja [kalleus] jatkui pitkän ajan: mutta tietyillä alueilla (kuten tulemme kertomaan) tuli vakava, ja ennenkuulumaton nälkä.¹⁷⁶

Hän tuntuu tässä syyttävän peräti omiaan, kauppiasluokkaa, ”kiittämättömyydestä” ja sen aiheuttamasta kaiken kallistumisesta. Tämä on ainoa lähteeni, joka vihjaa kauppiaiden nostaneen hintojaan; muissa teksteissä hintojen nousu esitetään jollakin tapaa passiivissa, itseksensä tapahtuneena tai se laitetaan esimerkiksi vastarikastuneiden tuhlareiden syyksi.

Sellaisista elintarvikkeista, joiden koettiin olevan sairaille hyväksi, oli valtaisa kysyntä. Tällaisia elintarvikkeita olivat esimerkiksi sokeri, kakut, siipikarja ja munat. Niiden hinnat nousivat päätähuimaaviksi, jos niitä ylipäänsä oli saatavilla. Marchionne di Coppo di Stefanon mukaan:

Asiat joita sairastuneet söivät, kakut ja sokeri olivat äärettömän kalliin hintaisia. Oli ostettu 3/8 floriinilla pauna sokeria ja samalla lailla [maksettu] muista herkuista. Kananpoikia ja muuta siipikarjaa erinomaisen kalliisti, ja munia 12 – 24 denaarin hinnalla kappale; ja onnellinen se joka niitä löysi kolme koko kaupungista. Vaha oli ihme; pauna olisi noussut yli floriinin [...].¹⁷⁷

Muutkin asiat, jotka liittyivät jollain tavoin sairastamiseen tai kuolemaan, kallistuivat. Tällaisia olivat esimerkiksi arkut, kynttilät, lääkkeet, yrtit ja kankaat. Näiden hinnat nousivat nopeasti taudin alettua.¹⁷⁸ Samoin oli pulaa aineista, joita tarvittiin hautaamisen yhteydessä: kuten edellä on sanottu, vaha oli ”ihme”, ja siksi kynttilöiden käyttöä hautajaisissa pyrittiin rajoittamaan. Pula koetteli kansan lisäksi myös kaupunkia ja kirkkoa: ruumisvaunuja ei ollut tarpeeksi kuljettamaan vainajia,

¹⁷⁶ IMV, CAP V, 15 D. “Stimossi per lo mancamento della gente, dovere essere dovizia di tutte le cose, che la terra produce, e incontrario per la ingratitude de gli huomini ogni cosa venne in disusata carestia, e continovò lungo tempo: ma in certi paesi (come narreremo) furono gravi, e disusate fami.”

¹⁷⁷ CF, RIS XXX:I, s. 231 r. 23–26. “Le cose che mangiavono i malati, confetti e zucchero, smisuratamente valevano. Fu venduta di tre in otto fiorini la libbra di zucchero e al simile gli altri confetti. Li pollastri ed altri pollami a meraviglia carissimi, e l’uovo di prezzo di denari 12 in 24 l’uno; e beato chi ne trovava tre il di con cercare tutta la città. La cera era miracolo; la libbra sarebbe montata più d’un fiorino [...]”.

¹⁷⁸ Byrne 2004, 62.

käärinliinojen hinta nousi kymmenkertaiseksi ja olisi noussut enemmänkin, ellei niiden käyttöä olisi lopetettu, kun materiaalia ei kerta kaikkiaan ollut tarpeeksi.¹⁷⁹

Kirjoittajat kuvaavat runsain sanoin kaikkea tätä puutetta. Kuten edellä on todettu, hintojen nousu kuvataan usein joko tavallaan passiivissa tai uusriikkaista johtuneena tai sitten syyksi esitetään kysynnän ja tarjonnan epäsuhtaa. Ehkä muut kuin Matteo Villani halusivatkin puolustella itseään, sikäli kun he olivat itse kaupan alalla, myymiensä tuotteiden hintojen noususta.

Monen tuotteen kohdalla puute jatkui vielä pitkään taudin alettua jo hellittää otettaan. Vaikka ihmiset olivatkin jo palaamassa työpaikoilleen, *contado* toipui kaupunkia hitaammin. Kesän 1348 aikana lähes kaikki työt olivat pysähtyneet; peltoja tai eläimiä ei ollut hoidettu, myllyt olivat suljettuja ja olivat suurelta osin kiinni vielä helmikuussa 1349. Kuolleisuus oli maaseudullakin suurta, mutta vaihteli laajalti paikasta toiseen. Maaseutu ei tyhjentynyt ainoastaan kuolleisuuden takia, vaan siihen vaikutti myös muuttoliike joko muualle maaseudulle tai sitten kaupunkiin. Näin suuret alat maata jäivät viljelemättä vielä pitkiksi ajoiksi mustan surman jo mentyä.¹⁸⁰ Tämä oli omiaan pitämään hinnat edelleen varsin korkealla.

Tuotteista oli siis pulaa, ne olivat kalliita ja monelta kaupunkilaiselta oli vielä palkkatulotkin saamatta yhteiskunnan lamaannuksen vuoksi. Valitettavasti kronikkani eivät avaa sen enempää näköaloja siihen, kuinka kaupungin ihmiset ruokkivat itsensä. Aiemmassa luvussa on todettu, että jonkin verran ruokaa jaettiin kaupunkien puolesta, mutta siitä on niin vähän mainintoja että se tuskin oli keino, jolla suurin osa kaupunkilaisista ruokki itsensä. Toisaalta vähäinen aiheen käsittely voi johtua vain siitäkin, että kirjoittajat itse tuskin olivat julkisin varoin ruokittavien joukossa. Todennäköisempää kuitenkin on, että talous ei mennyt aivan niin täydellisesti pysähdyksiin kuin mitä kronikkateksteistä saattaa lukea, ja että kalleudesta huolimatta suurin osa väestöstä sai kuitenkin jokseenkin tarpeeksi ravintoa.

On mahdollista, että kauppiaat eivät varsinaisesti surreet tätä tässä kuvattua hintojen nousua: pulan aikana he saattoivat määritellä pyytämänsä hinnat melko vapaasti sellaisiksi kuin tahtoivat. Kronikkani eivät mainitse, että kauppiaat olisivat itse nostaneet hintojaan vaan hintojen sanotaan muodostuneen kalliiksi koska tavaraa ei ollut, mutta toisaalta kuten seuraavassa kappaleessa ilmenee, teksteissä syytetään joidenkin alemmina pidettyjen ammattiryhmien edustajia tilanteesta

¹⁷⁹ CF, RIS XXX:I, s. 231 r. 26–35.

¹⁸⁰ Bowsky 1964, 23–25.

hyötymisestä heidän pyytäessään suurempia palkkioita. Tässä lienee jälleen nähtävissä se, että kirjoittajat todella tarkkailivat tapahtumia oman viiteryhmänsä näkökulmasta.

2.3.4 Ja paljon kallistuivat työntekijät

Tämä kappale käsittelee sitä, kuinka musta surma vaikutti työvoiman kysyntään ja tarjontaan eri aloilla, ja minkälaisia vaikutuksia näillä muutoksilla taas oli muuhun yhteiskuntaan.

Hintojen nousu koski siis sellaisia asioita, joista oli pulaa. Yksi tällainen asia oli myös työvoima. Ruton aikana, ja erityisesti sen jälkeen tuli suuri pula työvoimasta niin maaseudulla kuin kaupungissakin. Työvoima oli sairaana, kuollut tai ei uskaltanut olla toistensa seurassa.¹⁸¹ Tauti loi myös uutta kysyntää tietynlaisten töiden tekijöille: pääasiassa haudankaivajia, pappeja ja lääkäreitä kaivattiin ja jo tämän luvun ensimmäisessä kappaleessa ilmeni, että heidän palkkionsa kasvoivat nopeasti hyvin suuriksi.

Lääkäreistä oli lopulta niin suuri pula, että lääkäreiksi itseään alkoivat nimittää puoskarit, joilla ei ollut mitään koulutusta tehtävään, ilmeisesti myös naiset. Palkkiot nousivat myös notaareilla, joita oli huomattavasti vähemmän kuin mitä olisi tarvittu, ja joiden tehtävän suorittamiseen edes siedettävällä tavalla tarvittiin ainakin perustiedot asiakirjojen laatimisesta, esimerkiksi kirjoitustaito.¹⁸² Kirkko antoi pakon edessä maallikoillekin, jopa naisille, oikeuden suorittaa viimeisen voitelen. Sama ilmiö, tehtävien antaminen epäpätevien tekijöiden käsiin ammattilaisten puuttuessa, on ilmeisesti ollut todettavissa lähes alalla kuin alalla.¹⁸³

Giovanni Villani huomauttaa tekstissään, että kuolleisuus oli erityisen suurta köyhimpien joukossa.¹⁸⁴ Alemmissa luokissa tauti todella vaikutti kovimmin; he asuivat tiiviisti ja olivat jo valmiiksi heikompia oltuaan vuosikaudet huonommalla ruualla kuin rikkaammat. He eivät myöskään päässeet pakenemaan kartanoille. Myös Matteo Villani toteaa, että rutto teki tuhojaan köyhempien keskuudessa:

[...] korvaten *minuto popolon mezaneilla* ja *maggioreilla*, jotka [minuto popolo] jonkin verran tulivat enemmän vammautuneiksi, koska [tauti] alkoi ensin

¹⁸¹ CF, RIS XXX:I, s. 232 r. 9–10.

¹⁸² Bowsky 1964, 29–30.

¹⁸³ Herlihy 1997, 40–42, 45.

¹⁸⁴ IGV, CAP. LXXXIII., 964 A.

[heidän keskuudessaan], ja heillä oli vähemmän apua, ja enemmän vaivoja ja puutteita.¹⁸⁵

Samalla henkiin jääneet köyhät rikastuivat, ja näin köyhien joukko kokonaisuutena pieneni suhteessa enemmän kuin rikkaiden. Tämä vielä myöhemmin myöhäis-keskiajalla vahvistunut ilmiö tuli siis näkyviin jo hyvin varhain mustan surman aikana.

Aikaisemmin toscanalainen talous oli pyörinyt jokseenkin sen varassa, että työvoimaa oli helposti ja halvalla saatavissa. Pian ne, jotka olivat aikaisemmin hyötynet halvasta työvoimasta, saattoivat todella havaita tilanteen muuttuneen. Myös työntekijät huomasivat pian olevansa entistä suuremmassa arvossa, ja alkoivat hinnoitella itseään korkeammalle. Tämä oli huomattavissa kaikkien alojen työntekijöiden kohdalla, myös palvelusväen ja maatalouden työntekijöiden keskuudessa. Heidän käytöksensä oli muuttunut Marchionne di Coppo di Stefanon mukaan tyykeäksi ja heidän pyytämänsä palkkiot hyvin suuriksi:

Apulaiset olivat niin epämiellyttäviä ja mitä kalleimpia että sopivat tekevänsä suuren työn jäädyttääkseen ne [palkkansa]. *Contadon* maatyöläiset tahtoivat sellaisen sopimuksen, he saivat itse päättää kuinka paljon he korjaisivat satoa. Ja he olivat oppineet käyttämään isännän härkiä isännän riskillä [...] ja paljon kallistuivat työntekijät; joilla oli, jos saa sanoa, maatiloilla valtaa yli härkien, siemenien, kiireen ja heillä oli etuasema kuten halusivat.¹⁸⁶

Työläisten ei ollut myöskään mikään pakko pysyä vanhalla työnantajallaan, vaan he saattoivat vaihtaa työpaikkaa mikäli paikka tai palkka ei ollut mieluisa. Matteo Villanin mukaan "[...] minuto popolo, miehet ja naiset [...] eivät halunneet työskennellä vanhoille mestareilleen [...]"¹⁸⁷ Joillain alueilla pyrittiin estämään tätä palkkojen nousua asetuksin, tai työvoimaa yritettiin hallita muilla keinoin, kuten liikkuvuutta rajoittavilla säännöksillä. Näistä pyrkimyksistä seurasi usein poliittisia kamppailuita.¹⁸⁸

Samalla kun työntekijöitä oli vähemmän, heillä oli myös vähemmän intoa itse työn tekoon. Taudin aikana ihmisten työinto väheni, kun kuka tahansa saattoi kuolla seuraavana päivänä. Ihmiset eivät

¹⁸⁵ IMV, CAP II, 14 A. "[...] compensando il minuto popolo co' mezani, e co' maggiori, che alquanto fu più menomato, perchè cominciò prima, e hebbe meno ajuto, e più difagi e difetti."

¹⁸⁶ CF, RIS XXX:I, s. 232 r. 35–41. "Li fanti e fante erano sì spiacevoli con grandissimi prezzi che convene farvi grosse pene a raffenarle. Li lavoratori delle terre del contado volieno tali patti che quasi ciò che si ricogliea era loro si potea dire. Ed avevano imparato a tórre li buoi dall'oste a rischio dell'oste [...] e molto rincararono li lavoratori; li quail, erano, si potea dire, loro I poderi tanto di buoi, di seme, di presto e di vantaggio voleano."

¹⁸⁷ IMV, CAP. IV, 15 C. "E il minuto popolo, huomini e donne [...] non voleano lavorare a gli usati mestieri [...]"

¹⁸⁸ Hays 1998, 47.

halunneet käyttää viimeisiä hetkiään raadantaan, etenkin jonkun toisen hyväksi, vaan toteuttivat mieluummin erilaisia halujaan.¹⁸⁹

Työnteosta neuvoteltiin siis uusista asemista: tekijäluokka osasi ja uskalsi pyytää paitsi enemmän palkkaa, myös muutoin edullisempia ehtoja työsuhteilleen. Jos palkanmaksaja ei halunnut suostua heidän vaatimuksiinsa, he voisivat siirtyä neuvottelemaan ehdoista seuraavan työnantajaehdokkaan kanssa.

* * *

Toscanassa suuret tuotannonalat olivat siis pysähtyneet työntekijöiden puutteen takia, kauppa oli hyvin rajallista tuontirajoitusten ja kauppiaiden poissaolon takia, harvat myytävät tuotteet olivat kalliita ja lisäksi työvoima oli siinä määrin aiempaa vapaampaa, että he saattoivat valita kenelle he tekivät töitä ja jossakin määrin myös millä hinnalla ja minkälaisilla ehdoilla. Kirjoittajien luokalle tilanne oli nähtävästi aiempaa epäedullisempi.

Kronikoitsijat huomaavat kyllä arvostella kovin sanoin näitä työntekijöitä, jotka osasivat hyötyä mustan surman luomasta tilanteesta aivan samalla tavoin kuin kauppiaatkin. Kauppiaat eivät kuitenkaan joutuneen samanlaisen arvostelun kohteiksi. Heidän hintojensa nousun esittää ahneuden aiheuttamaksi ainoastaan Matteo Villani. Palkkavaatimukset sen sijaan olivat ”röyhkeitä”, käytös nöyristelemätöntä – nämä ihmisethän käyttäytyivät kuin olisivat olleet lähes samanarvoisia kuin kirjoittajien edustama sosiaaliluokka!

Nämä ilmiöt ovat myöhemmin osoittautuneet melko pysyviksi ja jossain määrin laajeneviksikin. Nousevat palkat ja laskevat vuokrat johtivat siihen, että alemmat luokat saivat enemmän ostovoimaa, mikä taas muutti heidän tapaansa kuluttaa ja loi uutta kysyntää kulutushyödykkeille. Kysynnän myötä tuli halpojen kulutushyödykkeiden massatuotanto.¹⁹⁰ Kun työn tekijöitä oli vähemmän tai heidän palkkaamisensa oli kalliimpaa, oli mielekästä kehitellä keinoja tehdä työt vähemmällä työvoimalla. Työvälineitä kehiteltiin paremmiksi ja tekninen innovaatio lähti huimaan nousuun.¹⁹¹ Pikku hiljaa laajimmatkin rakenteet alkoivat murtua: maaorjuus alkoi kadota ja työntekijän ja -antajan välinen suhde ei enää pelannut niinkään ylemmän ja alemman, vaan kysynnän ja tarjonnan säännöillä. Suurmaanomistajien, kuten kirkon ja aateliston, omaisuus väheni

¹⁸⁹ Byrne 2004, 62–62; Herlihy 1997, 40–41.

¹⁹⁰ Benedictow 2004, 388–389; Cipolla 1980, 218–219; Herlihy 1965 hyvin selkeät taulukot maanvuokrasta s. 239; Herlihy 1997, 46–49, 57.

¹⁹¹ Benedictow 2004, 390–391; Herlihy 1997, 48–50.

kahdesta suunnasta, kun he toisaalta saivat vähemmän vuokratuloja ja toisaalta joutuivat maksamaan työvoimasta enemmän.¹⁹² Nämä olivat kuitenkin myöhäisempiä ilmiöitä, enkä käsittele niitä sen laajemmin tämän työn puitteissa. Sen sijaan siirrymme seuraavaan aiheeseen.

2.4 Elämä kaikesta huolimatta

Tämä luku käsittelee muutamia piirteitä ihmisten sosiaalisesta elämästä työajan ulkopuolella. Luku on melko suppea, sillä lähteeni eivät näistä asioista paljoa kerro. Halusin kuitenkin ottaa tämän aiheen osaksi käsittelyä, sillä mielestäni se on tarpeen haluttaessa luoda edes jollakin tapaa monipuolista kuvaa arkielämästä mustan surman aikana. Lisäksi minusta on hyvä pitää mielessä se, että taudista huolimatta inhimillinen elämä ei missään vaiheessa pysähtynyt kokonaan, vaikka ehkä muuttikin muotoaan. Ilman tätä lukua kokonaisuus muodostuisi liian synkäksi. Kaiken surun ja kuoleman keskellä oli edelleen ilon pilkahduksia.

Vapaata aikaa oli monilla varmaankin melkoisesti, kun, kuten edellä todettu, kohtalainen osa työpaikoista oli kiinni taudin aikana. Toisaalta aikaisemmissa luvuissa on joissakin yhteyksissä ilmennyt, että ihmiset välttelivät toistensa tapaamista tartunnan saamisen pelossa. Kuitenkin tauti oli kaupungissa kuukausia ja kurjuuden keskellä ihmisillä on monesti tapana hakea toisistaan tukea.

Kirkko oli varmasti monelle erityisen tärkeä taudin aikana. Uskonto on varmasti tarjonnut monille henkistä helpotusta perinteisemmin tavoin, toisille se ehkä tarjosi mahdollisuuden kanavoida kaikki negatiiviset tunteet johonkin syntipukkiin, syntiseen, jota syyttää kaikesta tapahtuneesta. Musta surma ja sitä seuraavat ruton ja muiden tautien aallot lisäsivät ihmisten kiinnostusta uskonnolliseen fanatismiin ja ennakkoluuloihin. Flagellantit kulkivat kaupungista toiseen, tunnustaen tekemiään syntejä kerran toisensa perään ja sitten ruoskien toinen toistaan, tarkoituksenaan ottaa niskoilleen koko ihmiskunnan synnit ja siten pelastaa maailma Jumalan vihalta. Juutalaisten vainoaminen sai uutta pontta, kun jotkut keksivät nimetä heidät syypäiksi joukkokuolemiin – joko niin, että he olisivat suoranaisesti levittäneet tautia myrkyttämällä kaivoja, tai sitten siten, että Jumala rankaisisi kristittyjä, koska he antoivat vääräuskoisten elää keskuudessaan. Klemens VI yritti turhaan lopettaa nämä vainot kahdella bullalla, ja tuomitsi myös flagellantit, jotka muun harhaoppinsa lisäksi

¹⁹² Benedictow 2004, 391.

agitoivat kulkiessaan ihmisiä juutalaisia vastaan. Raivostuneiden kansanjoukkojen hyökkäyksiltä pelastuneiden juutalaisten oli kuitenkin paettava vainoja Itä-Eurooppaan.¹⁹³

Tässä työssä jätän kuitenkin uskonnollisen elämän pääasiassa käsittelyn ulkopuolelle, sillä kronikkani eivät juuri kerro näistä asioista. Tässä kappaleessa tutkin siis muunlaisia vapaa-ajan viettomuotoja, joista nämä kronikat sen sijaan kertovat. Kuinka ihmiset ylipäänsä viettivät aikaansa ruton kaupungeissa? Kovin paljoa valaistusta tähän kysymykseen ei teksteistä tule, eikä käyttämässäni tutkimuskirjallisuudessakaan ei juuri puututa tähän aihepiiriin. Minun on siis tyydyttävä niihin suppeisiin kuvauksiin, joita tekstit antavat siitä, mitä ihmiset ylipäänsä tekivät kaupungeissa mustan surman aikana.

Tässä luvussa esiintyvät kuvaukset koskevat pääasiassa mustan surman loppuaikoja, jolloin tauti oli jo jonkin aikaa ollut kaupungeissa. Luvussa on kaksi pääteemaa: ensimmäisenä käsittelen niitä elämästä nauttimisen muotoja, joita kirjoittajat ovat kuvanneet. Nämä koskevat pääosin alempia luokkia kuin mitä kirjoittajat edustivat, tai sitten niitä, jotka olivat vasta vähän aikaa sitten saaneet kerrytettyä omaisuutta. Tämän jälkeen käsittelen erityyppisiä juhlia, joita kaupungeissa järjestettiin.

2.4.1 Tilaisuus elää mielensä mukaan

Taudin alkaessa hellittää otettaan monet huomasivat, että he olivat kaikesta huolimatta edelleen elossa ja heille olikin käynyt lopulta melko hyvin. Palkat olivat kasvaneet, työnantajan määräysvalta oli aiempaa pienempi, omaisuutta oli ehkä kertynyt hiukan perinnöistä ja kaupunki alkoi herätä jälleen eloon. Millaista elämää tässä tilanteessa elettiin?

Matteo Villani paheksui aikalaisiaan liiallisesta nautiskelusta:

Kuitenkin ne joka olivat joutilaisuudessa vapaana, syyllistyivät huikentelevaisesti ahneuden syntiin, juhla-ateriat, viinituvat, ja herkut, hieno elämä, leikki, kulkien hillitsemättä luksusta, tehden vaatteista oudot, ja levisi muoti, ja vilpilliset tavat[...].¹⁹⁴

Hän oli pettynyt, sillä hän oli odottanut, että ihmiset olisivat pelastumisestaan kiitollisina alkaneet elää kunnollisemmin. Yksi syy tähän moralisointiin saattaisi olla se, että hän puhui kaupungin

¹⁹³ Benedictow 2004, 392–393; Hays 1998, 44; Herlihy 1997, 65–68; Nohl 1971, 114–119, 134–137, 141–142.

¹⁹⁴ IMV, CAP. IV, 15 B. “Però che vacando in ozio, usavano dissolutamente il peccato della gola, I conviti, le taverne, e delitie, con le delicate vivande, I giuochi, scorrendo senza freno alla lussuria, trovando ne’ vestimenti strane, e disusate soggie, e disoneste maniere [...]”.

köyhemmästä väestönosasta, joiden ei soisi käyttäytyvän tällä tavalla. Tekstistä ilmenee paheksuntaa paitsi juhlintaa, myös koreilua kohtaan.

Ihmiset, jotka olivat selvinneet taudista ja ehkä jopa huomanneet olevansa paremmassa asemassa kuin aikaisemmin, tuntuivat ottaneen elämästään kaiken irti. Kronikoitsijat kertovat siitä, että monet sellaiset ihmiset, joilla ei aikaisemmin ollut mitään, saivat nyt omaisuutta. Tämä rikastuminen saattoi tapahtua kahta reittiä: joko heidän palkkansa nousi tai sitten he perivät omaisuutta. Näiden rikastuneiden ”säädystä” käytöstä paheksutaan monin sanoin. Paheksunta kohdistuu sekä ylipäättään hienostelevaan elämäntyyliin, että etenkin siihen, että he eivät käyttäydy kuten köyhien pitäisi, vaan kuten rikkaat käyttäytyvät, tai ennemminkin kuten he kuvittelivat rikkauten käyttäytyvän. Etenkin naisten ulkomuoto tuli koreammaksi: kaula-aukot laajenivat ja käytettiin peruukkeja, entistä kireämpiä vaatteita ja teräväkärkisiä kenkiä. Miehet saivat käyttöönsä uudet, lyhyet takit jotka oli napitettava ja jotka olivat vartalonmyötäisiä, moralistien suureksi kauhistukseksi. Molempien sukupuolten vaatteita koristeltiin ja värejä käytettiin rohkeasti.¹⁹⁵

Marchionne di Coppo Stefano kertoo, että sekä miehet että naiset alkoivat pöyhkeillä vaatteilla ja hevosilla.¹⁹⁶ Matteo Villani kertoo tästä tarkemmin:

Minuto popolo, sekä miehet että naiset, ylpeinä etsivät yltäkylläisyyttä asioista, eivätkä he tahtoneet työskennellä vanhoille mestareilleen, vaan halusivat viettää kalliimpaa ja hienompaa elämää [...].¹⁹⁷

Ehkä se, että elämän hetkellisyys oli varmasti iskeytynyt jokaisen tietoisuuteen, johti siihen, että elämästä haluttiin nyt ottaa kaikki irti. Miksi pitää kynttiläänsä vakan alla, kun voi olla korea ja nauttia? Musta surma oli tehnyt tuhojaan niin hurskaiden kuin hillittömienkin joukoissa, eikä tämä taudin tasapuolisuus varmastikaan ollut omiaan painostamaan ihmisiä askeettiseen elämään, kun siitä ei tuntunut olevan mitään hyötyä.

Uusi kuluttajaryhmä varmaankin vaikutti osaltaan työtä ja taloutta koskeneessa luvussa mainittuun palkkioiden ja hintojen nousuun, kun he ryhtyivät teettämään koreita vaatteitaan ja hankkimaan muita ylellisyystuotteita. Nämä rikastuneet palkkasivat varmasti myös palvelijoita tai muuta henkilökuntaa, jolloin näissä ammateissa toimivien ei ollut pakko jäädä samojen henkilöiden palkollisiksi kuin missä aiemmin olivat olleet. Ehkä tämä valinnanvapaus johtikin palvelijoiden

¹⁹⁵ Nohl 1971, 153–154.

¹⁹⁶ CF, RIS XXX:I, s. 233 r. 22–23.

¹⁹⁷ IMV, CAP. IV, 15 C. ”E il minuto popolo, huomini e femine per la soperchia abbondanza che si trovava delle cose, non voleano lavorare a gli usati mestieri; e le più care, e delicate vivende voleano per loro vita [...].”

”töykeyteen”, jota Marchionne di Coppo di Stefano jo työtä käsitelleessä luvussa lainatussa tekstissään paheksuu.¹⁹⁸ Toki töykeytenä on varmasti pidetty jo sitä, että nämä ihmiset omaksuivat ylempien luokkien käytöstapoja.

Tätä huikentelevaista käytöstä pidettiin niin paheksuttavana, että katsottiin tarpeelliseksi toimia sitä vastaan. Marchionne di Coppo di Stefano kertoo, että:

Tänä vuonna, kun kuolleisuus oli loppunut, oli Firenzessä nukkavieruja miehiä ja naisia puvuissa ja pään ja rinnan koristeissa; ja tästä tehtiin määräys ja sanottiin tuomion seuraavan [tästä toiminnasta ja heidän olevan] tuomarin määräysten armoilla.¹⁹⁹

Laadittiinkin säädöksiä, joiden mukaan ihmisten oli pukeuduttava luokkansa mukaisesti, eikä sitä paremmin. Muitakin kulutusta hillitseviä lakeja säädettiin, sekä avioliitoille eri säätyjen välillä asetettiin rajoituksia, mutta nämä yritykset jäivät usein tehottomiksi.²⁰⁰

Rikastuneet ihmiset halusivat siis toteuttaa itseään pukeutumalla, kuten olivat nähneet rikkaampiensa pukeutuvan ja käyttäytymällä, kuten olivat nähneet heidän käyttäytyneen. Vaikka omaisuutta ei olisikaan tullut lisää, niin elämästä haluttiin tehdä itselle mieluisampi nyt, kun oltiin niin julmasti jouduttu toteamaan kaiken katoavaisuus. Tätä ei voitu toscanalaisessa yhteiskunnassa hyväksyä, vaan nämä pöyhkeilijät haluttiin panna kuriin. On kuitenkin hyvin helppoa ymmärtää näiden ihmisten halua juhlistaa elämäänsä kaiken heidän kokemansa jälkeen pukeutumalla ja tekemällä kuten mielivät, kulkemalla viinituvissa ja ehkä näin yrittämällä unohtaa mustan surman synkeydet nyt, kun heillä siihen kerrankin oli syy ja mahdollisuus.

2.4.2 Kokoontuivat joukoissa

Tässä kappaleessa paneudun mustan surman aikaiseen sosiaaliseen elämään. Lähteissäni asiaa käsitellään vain juhlien kautta. Näitä esiintyy tekstissä kahdessa muodossa, illallisjuhlinta tai laajempina, julkisina kansanjuhlina.

¹⁹⁸ CF, RIS XXX:I, s. 232–233 r. 33–2.

¹⁹⁹ CF, RIS XXX:I, s. 232 r. 31–33. ”Nel ditto anno, essendo ristata la mortalità, era in Firenze trasandato gli uomini e le donne nel vestire e negli ornamenti di capo e di dosso; e fessi ordine sopra ciò, e diessi balia e seguire gli ordini al giudice della grascia.”

²⁰⁰ Bowsky 1964, 28-29; Nohl 1971, 153–154.

Monet lähteistäni kertovat katujen olleen vailla elämää: ne, jotka jäivät kaupunkiin, viettivät aikaansa siis lähinnä sisätiloissa. Tämä olisikin johdonmukaista, sillä tällöin ihmiset saattoivat ainakin jonkin verran kontrolloida sitä, kenen kanssa joutuivat tekemisiin. Lisäksi miasmateorian mukaan tauti tarttui saastuneen ilman välityksellä, ja tätä saastunutta ilmaa oli hajusta päätellen selvästi kaupungeissa paljon – sisätiloissa sen vaikutusta saattoi sentään kumota polttamalla erilaisia hyväntuoksuisia aineita.

Vaikka kokonaiskuva mustan surman aikaisista kaupungeista onkin – ymmärrettävistä syistä – hyvin synkkä, esiintyy kronikoissa myös välkähdyksiä iloisemmasta elämästä. Joidenkin kirjoittajien mielestä heidän aikalaistensa käytös oli jopa säädytöntä ja he arvostelivat tällaista kovin sanoin. Yleinen moraalitila oli monien mielestä väljentyneenä jo ennen mustan surman puhkeamista, mutta keskiluokka yritti pitää vielä yllä jonkinlaista kunnioitettavuutta. Tässä lienee kuitenkin ollut kyse lähinnä siitä, että vanhoja aikoja tavataan pitää aina jollakin tapaa moraalisesti parempina kuin omaa aikaa, joka nähdään veltona ja selkärangattomana. Taudin rohkaisemina ihmiset, joilla ei ollut paljoa menetettävää, alkoivat kuitenkin tehdä mitä mielivät. Jotkut ehkä katsoivat myös, että paras lääke tautia vastaan oli humaltuminen, juhlinta, laulu, nauru ja halujensa tyydytys. Joissakin ranskalaisissa kirkoissa on näiltä ajoilta jäänteinä homoseksuaalista yhdyntää esittäviä freskoja tai muita eroottisia kuvaelmia.²⁰¹

Matteo Villanin mukaan ihmiset tapasivat toisiaan vähemmän kuin ennen, vaikka hänen mielestään olisi ollut luontevaa, että he olisivat kokoontuneet yhteen toistensa kanssa kriisin hetkellä.²⁰² Ilkikurisempi saattaisi ehkä ajatella, että helposti moralisoivaan paheksuntaan taipuvaista Matteota ei vain kutsuttu juhliin pilaamaan tunnelmaa, kun muut kronikoitsijat kuitenkin kertovat erilaisista kokoontumisista. Tämä olisi kuitenkin varsin pitkälle menevää päättelyä ilman kovinkaan tukevaa pohjaa.

Muut lähteeni kertovat lähinnä hyväntuulisesta, viattoman oloisesta juhlimisesta. Kaupunkien tyhjennyttyä eläjistään tyhjyys koettiin niin vaikeaksi, että tartuntavaarasta huolimatta ihmiset alkoivat kokoontua yhteen aterioimaan piristääkseen itseään ja toisiaan kaiken kuoleman keskellä. Marchionne di Coppo di Stefano kuvaa:

Tästä suuresti pelottavasta asiasta [musta surma] seurasi, että ihmiset kokoontuivat joukoissa syömään saadakseen itselleen piristystä; ja joku tarjosi illalla aterian kymmenelle kumppanille, ja toisena iltana olisi vuoro syödä jonkun

²⁰¹ Nohl 1971, 127–129.

²⁰² IMV, CAP. IV, 15 B.

toisen luona, ja milloin uskoivat syövänsä tuon kanssa, ja hänellä ei ollutkaan arteriaa, koska hän oli sairastunut, tai hän oli tehnyt illallisen kymmenelle, [mutta] siellä heistä olikin kaksi tai kolme vähemmän.²⁰³

Jossain vaiheessa he siis ehkä totesivat, että eivät pelänneet tartuntaa niin paljon, etteivätkö olisi senkin uhalla halunneet tavata toisiaan. Yksinäisyys olisikin varmasti käynyt musertavaksi: jokainen tunsu useita tautiin menehtyneitä, jokaiselta puuttui nyt lähipiiristä ihmisiä taudin takia. Seurankaipuu voitti kuolemanpelon. Tämän kuvauksen perusteella on vaikeaa löytää illalliselle kokoontumisesta mitään kovinkaan riehakasta, kuvaus on jopa melko arkinen.

Juhlia ei kuitenkaan pidetty vain tuttavapiirin kesken. Sienasta on luettavissa kuvaus yleisemmistä juhlista: taudin hellitettyä otteensa Sienassa ne, jotka olivat jääneet henkiin, kokoontuivat yhteen juhlimaan:

Munkit, papit, nunnat ja maallikot ja naiset kaikki juhlivat välittämättä tuhlaamisesta ja pelaamisesta, ja kaikki vaikuttivat olevan rikkaita, koska maailma oli selviytynyt ja säästynyt, eikä kukaan odottanut kenenkään tekevän mitään.²⁰⁴

Itselleni on tekstistä välittynyt sellainen kuva, että kirjoittaja ei paheksu tämän tyyppistä juhlintaa – toisaalta Agnolo di Tura on kirjoittajista vapaamielisemmästä päästä. En kuitenkaan usko, että kyseessä olisi sellainen eroottinen joukkotilaisuus, jollaista on ylempänä kuvattu tutkimuskirjallisuuden kautta, vaan ennemmin kansanjuhlan tyyppinen riemukas karnevaali. Mukana juhlinnassa mainitaan olleen munkkeja, pappeja ja nunnia, eikä heidän mukanaoloaan varmaankaan mainittaisi näin neutraaliin sävyyn jos kyseessä olisi ollut jotakin todella normaalista moraalista poikkeavaa juhlintaa. Matteo Villani sen sijaan paheksuu kyllä juhlimista, kuten muutakin ylellisyyttä ja tuhlailevaisuutta.²⁰⁵

Kronikkani eivät kuitenkaan intoudu kertomaan juhlinnasta tämän enempää. Ehkä yleiset juhlat eivät olleet niin kuitenkaan niin yleisiä kuin oletan, tai sitten niistä kertomista ei pidetty tärkeänä muutoin kuin moralisoinnin kannalta. Voihan olla, että kirjoittajat halusivat jo kertoa muista, ylevämmistä asioista kuin tavallisen kansan karkeloinnista. Jos kuitenkin nämä yleiset juhlat ovat

²⁰³ CF, RIS XXX:I, s. 233 r. 4–8. “Fu questa cosa di tanto sbigottimento e di tanta paura che le genti si ragunavano in brigata a mangiare per pigliare qualche conforto; e dava l’uno la sera cena a dieci compagni, a l’altra sera davono ordine di mangiare con uno di quelli, e quando credevono cenare con quello, ed egli era senza cena, che quegli era malato, o quando era fatta la cena per dieci, vi se ne trovava meno due o tre.”

²⁰⁴ CS, RIS XV:VI (II), s. 555 r. 16–19. ”Fрати, preti, monache e secolari e donne tutti godevano, e non si curavano lo spendere e giocare, e a ognuno pareva essere richo, poichè era scanpato e riguardagnato al mondo, e nissuno si sapea assettare a far niente”.

²⁰⁵ IMV, CAP. IV, 15 B.

olleet yleisiä, niin ne ovat varmasti olleet osallistujilleen tärkeä hengähdystauko kaiken kurjuuden jälkeen ennen arkisiin töihin siirtymistä, jonkinlainen virallinen päätös mustan surman kauhuille.

* * *

Vapaa-ajan ja sosiaalisen elämän vietosta saamme siis kronikoiden kautta tarkasteltuna melko rajallisen kuvan. Uskon tämän olevan käsittelyluvuistani sen, joka jättää ulkopuolelleen eniten asioita jotka kuitenkin olivat mustan surman aikana todellisuutta. Suurimpia näistä asioista ovat esimerkiksi perhe-elämä, johon en tässä työssä puutu lainkaan, vaikka varmasti suuri osa vapaa-ajasta on vietetty juuri perheen kanssa. Lisäksi uskon ihmisten seurustelleen taudin aikana muutoinkin kuin illallisjuhlissa, mutta tällaista arkipäiväisyyttä kronikoitsijat eivät vaivaudu kuvaamaan.

Kuitenkin selkeitä ilmiöitä on havaittavissa. Pahimpien tautikuukausien aikana ihmiset halusivat kontrolloida jollakin tapaa sitä, keitä he tapasivat, minkä takia he eivät juuri viettäneet aikaansa kaduilla, toreilla ja tavernoissa. Silti sosiaalisuuden tarve ajoi heidät lopulta toistensa seuraan, minkä johdosta he alkoivat tuttavapiirinsä kesken kokoontua milloin kenenkin luo illalliselle. Pahimman taudin alkaessa väistyä ihmiset alkoivat kokoontua laajemmin juhlimaan omaa eloonjäämistään ilmeisesti jonkinlaisiin karnevaalihenkeisiin massatapahtumiin. Varmaankin kaikki kansan kerrokset juhlivat joillakin tavoin, mutta alempien luokkien juhlimisen tapoja paheksuttiin niiden ollessa normista poikkeavia, ja siksi ne ovatkin tallentuneet näihin kronikoihin. Se, mitä muuta taudin aikana tehtiin jää kuitenkin muunlaisen tutkimuksen selvitettäväksi.

3. Loppusanat

Millaista siis oli elämä kaupungissa, jota musta surma piteli otteessaan? Elinympäristönä kaupunki näyttäytyy kronikkakertomuksissa melko luotaantyöntävältä. Sairastuneet ja kuolleiden ruumiit hallitsivat tavalla tai toisella katukuvaa: vielä elossa olleet pyysivät apua ohikulkijoilta, jo kuolleet odottivat, että joku veisi heidät haudattavaksi. Valtavia joukkohautoja kaivettiin joka puolelle kaupunkeja ja niitä täytettiin lähes liukuhihnatyönä aina uusilla vankkurilasteilla ruumiita.

Sairaus ja kuolema olivat läsnä kaikkialla, mikä lamaanutti kaupungin ja esti normaalin toiminnan monilla aloilla. Kaikilla oli joku, jonka kuolemaa surra. Tässä ympäristössä kaupunkien hallitukset toivat elämään uusia rajoituksia taistellessaan tautia vastaan. Järjestystä pitivät laajat valtuudet

saaneet puhtaanapitokomissiot, joiden tehtävät koskivat lähes kaikkia elämän osa-alueita: he saattoivat määrätä mitä ihmiset saivat syödä, kuinka he saattoivat asua ja mitä heille tapahtuisi kuoleman jälkeen. Samalla rajoitettiin sitä, mitä kaupunkiin sai tuoda tai kuka sinne saattoi tulla. Ihmisten elämä tässä ympäristössä vaikuttaa jollakin tavalla vajaalta: jotkut kävivät vielä töissä, mutta monet työllistävät alat olivat lakanneet toimintansa taudin ajaksi. Tästä seurasi yleinen pula ja asioiden kallistuminen. Toisaalta myös työvoimasta oli monella alalla pulaa, mikä johti palkkojen ja joidenkin osalta ehkä yhteiskunnallisen arvostuksenkin nousuun. Kuitenkin ihmiset jaksivat edelleen pitää kiinni elämästä: he kokoontuivat yhteen illallisille ja taudin alettua hellittää laajempiinkin karnevaaleihin, jossa juhlittiin henkiinjäämistä.

Tämän kokonaisuuden on kuitenkin Giovanni Boccaccio ehtinyt jo tiivistää *Decameronen* esipuheessaan niin hienosti, että jätän sen tässä tämän tarkemmin kertaamatta ja liitän tämän kuvauksen työni loppuun. Boccaccion teksti vastaa tämän työn antamaa kuvaa hyvin tarkasti osittain siksi, että hän on työtään kirjoittaessaan konsultoinut osin samoja lähteitä kanssani.

Tässä työssä antamani kuva kaupunkilaisten elämästä ei ole kokonainen eikä siihen edes pyri, vaan ennemmin tarjoaa joitakin näkökulmia kaupunkien elämään mustan surman aikana. Käsittelyn ulkopuolelle jää suuria osia inhimillisen elämän monista ulottuvuuksista, kuten perhe-elämä, taiteet ja uskonto. Lisäksi suuri osa kaupunkien asukkaista jää vaille ansaitsemaansa huomiota: naiset, lapset ja köyhimmät, mutta myös rikkaimmat jäävät ainakin osin tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Osaa niistä, joiden elämää olen voinut tutkia, lähteeni käsittelevät epäreilusti: epävarmimpia ovat varmaankin ne tulokset, jotka koskevat alempia kansanryhmiä, joihin kirjoittajani suhtautuvat vähintäänkin alentuvasti, pahimmillaan vihamielisesti. Valitettavasti nämä ovat muutenkin se ryhmä, josta on vaikeinta saada tietoa, kun he ovat itse niin harvoin olleet tekemässä mitään lähteitä, jotka olisivat nykyaikaan säilyneet. Kronikoideni kirjoittajienkaan luokasta saatava tieto ei ole sellaista, jonka voisi ottaa vastaan ilman minkäänlaista kritiikkiä, sillä kuten alussa olen maininnut, nämä kronikkatekstit luotiin tietynlaiseen tarkoitukseen, ajamaan tietynlaista asiaa. Varsinaisten tutkimuskysymysteni lisäksi tämä työni kertoo keskiajan ihmisistä itsestään, ja heidän käyttäytymisestään järkyttävän kriisin aikana.

Nämä esittämäni kuvaukset mustan surman aikaisesta elämästä sopivat monilta osin yhteen, mutta joitakin ristiriitajakin löytyy. Esimerkiksi jotkut kronikoitsijat kertovat kaiken työnteon kaupungeissa lakaneen, ja toiset taas kertovat siitä, kuinka työtä tehneiden pyytämät palkkiot kasvoivat. Samoin toisaalla kerrotaan, että kaupungit ja niiden asukkaat olivat surun ja kaipauksen lamaannuttamia, mutta toisaalla taas kuvataan, että kukaan ei jaksanut surra enää toisia. Nämä

ristiriidat ovat kuitenkin melko pieniä, ja selitettävissä sillä, että kuten Boccacciokin liitteenä olevassa tekstissä kuvaa, ihmiset reagoivat tautiin monin erilaisin tavoin. Tämän tekstin mukaan erot olivat paitsi yksilöiden välisiä, myös osittain sosiaaliluokkien merkitsemiä. Tulkintojeni ristiriidat johtuvat siis tästä monimuotoisuudesta. Osan ristiriidoista voi selittää myös sillä, että kronikkani kertovat kuitenkin suhteellisen lyhyissä teksteissä kuvauksia pitkiltä, noin kuuden kuukauden mittaisilta ajanjaksoilta, jolloin aivan muutaman rivin päässä toisistaan saattaa olla kuvaus mustan surman ensimmäisiltä päiviltä ja sen viimeisiltä.

Tässä työssä esitellyt ilmiöt ovat kuitenkin enemmän yhteen kietoutuneita kuin keskenään ristiriitaisia. Yksi asia vaikutti toiseen: esimerkiksi komissioiden päätökset vaikuttivat paitsi arkisimpiinkin elämänpiirteisiin katutasolla, myös kauppiaiden mahdollisuuksiin toteuttaa ammattiaan. Kauppojen sulkeminen johti kallistumiseen, kallistuminen johti nälkään, nälkä johti yhä uusiin kuolemiin. Syy- ja seuraussuhteet muodostavat kattavan verkon.

Usein kronikoiden kerronnan kohteeksi pääsevät asiat, jotka poikkeavat jollakin tapaa siitä mikä oli normaalia. Tältä pohjalta olisi kuitenkin melko rohkeaa väittää, että jos jotakin asiaa erikseen ei mainita yhdessäkään kronikassa niin sen on täytynyt jatkua rutosta huolimatta entiseen tapaan. Kronikoitsijat eivät mitenkään voi huomata saati kirjata ylös jokaista havaitsemaansa seikkaa vaikka se poikkeaisikin rutiinista – vain ne asiat, jotka he kokevat merkittävimmiksi tai kiinnostavimmiksi yleisölleen tulevat kirjoitetuiksi. Yksikään kronikka ei esimerkiksi mainitse sitä, että taudin aikana avioliittoon vihittyjen määrä oli ymmärrettävästi huomattavasti normaalia pienempi, vaikka ero normaaliin avioliittojen solmimistahtiin oli huomattava. Tämän tutkija saattaa saada selville vasta tutustuessaan hallinnon asiakirjoihin, jotka näiltä kuukausilta käsittelevät lähes ainoastaan kuolemia. Kaikki mustan surman mukanaan tuomat muutokset eivät siis mahtuneet kronikoiden sivuille. Toisaalta moni arkipäiväinen asia pysyi ainakin osittain samanlaisena kuin ennenkin taudista huolimatta, mutta tätäkään puolta kronikat eivät kuvaa. On hyvin mahdollista, että normaalielämästä ei kerrottu siksi, että haluttiin korostaa mustan surman kauheuksia syystä tai toisesta. Jos haluttiin vaikkapa saada kauppiaisiin kohdistunutta verotaakkaa pienemmäksi, saatettiin kirjoittaa siitä, kuinka heillä meni ruton takia kurjasti ja pyrkiä näin saada veroista päättävät taivuteltua pienemmän verotuksen kannalle.

Joihinkin tekemistäni tulkinnoista on varmasti vaikuttanut se, että tiedän mitä maailmassa on tapahtunut mustan surman jälkeen. Kun esimerkiksi tiedän, että 1400-luvun aikana työtä tekevien ja työtä antavien suhteet alkoivat lopullisesti muuttua osin juuri sen takia, että musta surma oli verottanut niin paljon työntekijöiden määrää, että jäljelle jääneet saivat neuvoteltua itselleen

edullisemmat työehdot, osaan etsiä teksteistäkin sellaisia kohtia, jossa tästä kerrotaan. Samalla saatan jättää huomioimatta jonkin toisen ilmiön teksteistä, joka on ollut yleinen mustan surman aikana, mutta jolla ei ole ollut vastaavanlaisia vaikutuksia myöhäisempään historiaan. Tämä riski lienee kaikessa historian tutkimuksessa, kun ihmisen on mahdotonta irrottautua ajastaan ja sen tietämyksestä.

Vaikka pääpaino tässä työssä onkin ollut arjessa, ovat tämän työn tulokset liitettävissä mielestäni moniin historian eri genreihin. Toisaalta on aiheellista pohtia, voidaanko sanoa tutkittavan arkipäivän historiaa, kun tutkittava ihmisryhmä on niin rajallinen kuin tässä työssä. Miten voisi olla arkea tai sen historiankirjoitusta ilman, että siinä on mukana naisia tai lapsia? Esiin nostamani teemoja voisi käsitellä aivan hyvin kaupunkihistorian, sosiaalishistorian, taloushistorian tai mentaliteettihistorian tutkimuksissa. Tämän laaja-alaisuuden vuoksi ei voida sanoa tämän tutkimuksen tulosten olevan yleisesti samassa tai eri linjassa kuin jonkun tietyn tutkijan tulokset – ennemmin sanoisin, että vaikutteita tai viitteitä on moniin suuntiin. Toisaalta, sellaista arjen historia juuri onkin: erilaisista osista muodostuva kokonaisuus.

Kuitenkin alaviitteistäni ja kirjallisuusluettelostani saattaa huomata joidenkin tutkijoiden tutkimusten saaneen suurempaa painoarvoa kuin muiden, mikä on varmasti vaikuttanut siihen, millaiseksi tämä työ muodostui. Etenkin David Herlihy ja William M. Bowsky ovat talous- ja sosiaalishistoriaa koskevine näkemyksineen melko suurella osalla tässä työssä, eivätkä omat tulokseni ole ainakaan ristiriidassa heidän näkemystensä kanssa, joskaan tämä työ ei ole käsitellyt täysin samoja aiheita kuin mitkä ovat heidän tutkimustensa fokuksessa.

Tämän työn tulokset eivät ole varsinaisesti täysin uutta tietoa, vaan näitä asioita on jo käsitelty eri historiagenrejen tutkimuksissa. Kuitenkin uskallan sanoa, että tämän tyyppisestä aiheesta – kriisin arjesta keskiajalla – ei ole tehty sen ansaitsemaa tutkimuksellista kokonaisuutta. Kriisejähän on ollut muitakin kuin juuri musta surma: käsittelyä voisi hyvin laajentaa koskemaan vaikkapa nälänhätiiä tai sotia. Mielestäni aiheen laajempi tutkimus toisi valaisua paitsi tähän kriisin aikaiseen arkeen, se antaisi mahdollisesti myös lisätietoa siitä, minkälaista arki oli keskiajalla silloin, kun elämä kulki vähemmän dramaattisia polkuja. Joskus yksityiskohdat tulevat paremmin esiin, kun asioita voi tutkailla kontrastien avulla. Tässä työssä olen koonnut joitakin piirteitä tästä aihepiiristä yhteen, mutta edelleen olisi aiheellista tutkia asiaa laajemmalla työllä ja etenkin monipuolisemman lähdeaineiston ja erilaisten metodien avulla.

Vaikka tämä tutkimus koskeekin maantieteellisesti hyvin rajallista aluetta, on siitä saatavaa tietoa monessa suhteessa mahdollista yleistää muidenkin eurooppalaisten alueiden kohdalle. Keskiajan Toscana oli alueena erityislaatuinen sillä olleen vahvan kauppaa-aseman ja vaurauden takia, ja Toscanan sisälläkin Firenze oli oma poikkeuksensa harvinaisen suurena ja vauraana kaupunkina. Kuitenkin musta surma oli kansainvälinen ilmiö, samoin kuin se tieto, mitä siitä keskiajalla oli, ja sen takia myös suhtautuminen ja reaktiot tähän tautiaaltoon olivat jos eivät maailmanlaajuisesti, niin ainakin kristikunnan sisällä hyvin samantyyppisiä. Monet tässä tutkimuksessa ilmi tulleet asiat – yhteiskunnan hetkellinen pysähtyminen ja sen jälkeinen nopea palautuminen, suhteellinen rauhallisuus olosuhteista huolimatta, yksilöiden taloussuhteiden muutokset ja niin edelleen – voisivat varmaankin olla löydettävissä tutkittaessa vastaavia lähteitä muista eurooppalaisista kaupungeista. Yleistettävyyttä lienee sekin, että vastaavia tapahtumaketjuja olisi varmaankin ollut löydettävissä kuvauksista, jotka koskevat muunkinlaisia suuria kriisejä: se, että kriisin aiheuttaja oli juuri rutto, ilmenee vain osassa tämän kriisin seurauksista.

Ehkä mustan surman pidempiaikaisempiakin seuraamuksia voi ymmärtää uudella tavalla, kun pääsee lähemmäs sitä kokemusta, jonka sanotaan ainakin edesauttaneen niin monien muutosten syntymistä maailmassa. Tiedämme, että taiteessa yleistyivät *Danse Macabre* -aiheet 1400-luvulla, tiedämme tuotantoa tehostetun jo ennen mustaa surmaa, mutta etenkin sen jälkeen, tiedämme yksilöllisyyden ja humanismin noususta, mutta ymmärrämmekö ne taustat, joista nämä asiat nousivat? Maailma on asukkaidensa luomus, ja ne henkilöt, jotka eurooppalaista maailmaa loivat 1300-luvun jälkipuoliskolla olivat itse kokeneet mustan surman kauhut, ja on hyvin vaikeaa kuvitella kenenkään säilyvän muuttumattomana elettyään tällaisen kokemuksen läpi.

Olen kokenut hyvin palkitsevana arkipäiväisen elämän tutkimisen. Keskiajan ihmiset ovat tulleet lähemmäksi, kun olen päässyt tutkimaan ja pohtimaan heidän arkielämänsä piirteitä, jotka usein tutkimuksessa jäävät sivuun suuremman huomion mennessä perinteisesti merkittävänä pidetyille asioille: kuninkaille, sodille ja suurille linjoille. Mielestäni kaikki, mitä historia voi tutkia palaa kuitenkin aina lopulta ihmisiin. Ei ainoastaan niihin, jotka ovat tehneet suuria, maailmanhistoriaa muokanneita päätöksiä, vaan myös niihin, jotka ovat muodostaneet yhteiskunnan eri tasot. Näin on aiheellista ottaa heidätkin välillä tutkimuksen pääosaan.

4. Lähteet ja kirjallisuus

4.1 Painetut lähteet

Agnolo di Tura del Grasso: *Cronaca Senese*. Editoinut A. Lisini ja F. Iacometti,. RIS XV:VI(II). Città di Castello, 1935.

Anonimo: *Storie Pistoresi*. Editoinut S.A. Barbi. RIS XI:V. Città di Castello, 1906.

Giovanni Villani: *Istoria (Nuova Cronica)*. Editoinut Giovanni Battista Recanati. Milano 1721. Samasta tekstistä osin käytössä Maria Agnostellin editio, joka on ladattavissa osoitteesta http://www.liberliber.it/biblioteca/v/villani/nuova_cronica/pdf/nuova__p.pdf (luettu 8.1. 2010)

Giovanni Boccaccio: *Decamerone*. Suomentos Ilmari Lahti ja Vilho Hokkanen. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki. 1984.

Marchionne di Coppo di Stefano: *Cronaca Fiorentina*. Editoinut Niccolò Rodolico. RIS XXX:I. Città di Castello, 1935.

Marco Battagli da Rimini: *Marcha*. Editoinut A. F. Massèra. RIS XVI:III. Città di Castello, 1912.

Matteo Villani: *Istoria (Nuova Cronica)*. Editoinut Giovanni Battista Recanati. Milano 1729.

4.2 Kirjallisuus

Bassett, Steven (ed.): *Death in Towns urban responses to the Dying and the Dead, 100-1600*. Leicester University Press London and New York. 1992.

Becker, Marvin B., *Florence in Transition I-II*. The John Hopkins Press, Baltimore. 1967.

Benedictow, Ole J., *The Black Death 1346-1353. The Complete History*. The Boydell Press, Woodbridge. 2004.

Bisgaard & Søndergaard (eds.): *Living with the Black Death*. University Press of Southern Denmark, Odense. 2009.

Bowsky, William M., *The Impact of the Black Death upon Sienese Government and Society*, *Speculum*, Vol. 39, No. 1. 1964.

Bowsky, William M., *The Medieval Commune and Internal Violence: Police Power and Public Safety in Siena, 1287-1355*. *The American History Review*, Vol 73, No.1. 1967.

Bowsky, William M., *The Anatomy of Rebellion in Fourteenth-Century Siena: From Commune to Signory?*. *Kokoelmasa Violence and Civil Disorder in Italian Cities, 1200-1500* ed. Martines, Lauro. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London. 1972.

Braid, Robert, *Behavioural Economics, The Black Death and the Labour Market*. *Kokoelmasa Living with the Black Death*, eds. Bisgaard & Søndergaard. University Press of Southern Denmark, Odense. 2009.

Brucker, Gene A., *The Florentine Popolo Minuto and its Political Role, 1340-1450*. *Violence and Civil Disorder in Italian Cities, 1200-1500* ed. Martines, Lauro. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London. 1972.

Byrne, Joseph P., *The Black Death*. *Greenwood guides to historic events of the medieval world*. Greenwood Press, Connecticut and London. 2004.

Carmichael, Ann G., *Plague and the Poor in Renaissance Florence*. (*Cambridge history of medicine*), Cambridge University Press, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney. 1986.

Cipolla, Carlo M., *A Plague Doctor*. *Kokoelmasa The Medieval City* eds. Miskim, Harry A., Herlihy, David ja Udovitch, A.L.. Yale University Press New Haven and London. 1977.

Cipolla, Carlo M., *Before the Industrial Revolution European Society and Economy, 1000 – 1700*. (2. ed.) Routledge, London. 1980.

Cohn, Samuel K, Jr., *The Black Death: End of a Paradigm*. *The American Historical Review*, Vol. 107, Issue 3. Ladattu 10.7.2009. osoitteesta <http://www.historycooperative.org/journals/ahr/107.3/ah0302000703.html> . 2002.

Hays, J.N., *The Burdens of Disease Epidemics and Human Response in Western History*. Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London. 1998.

Heers, Jacques, *Parties and Political Life in the Medieval West*. Kääntänyt englantiin Nicholas, David. *Europe in the Middle Ages Selected Studies: Volume 7*. North-Holland Publishing Company Amsterdam, New York and London. 1977.

Henderson, John, *The Black Death in Florence: medical and communal responses*. Kokoelmassa *Death in Towns urban responses to the Dying and the Dead, 100-1600*. Ed. Bassett, Steven. Leicester University Press London and New York. 1992.

Herlihy, David, *Population, Plague and Social Change in Rural Pistoia, 1201-1430*. *Cities and Society in Medieval Italy*. Collected Studies Series. Variorum Reprints, London 1980. Alunperin julkaistu: *Economic History Review*, 2nd series, XVIII. London 1965.

Herlihy, David, *Medieval and Renaissance Pistoia The Social History of an Italian Town, 1200-1430*. Yale University Press, New Haven and London. 1967.

Herlihy, David, *Women in Medieval Society*. *The Social History of Italy and Western Europe, 700-1500*. Variorum Reprints, London 1978. Alunperin *The Smith History Lecture*, 1971.

Herlihy, David, *Roots of Violence in the Tuscan Cities*. Kokoelmassa *Violence and Civil Disorder in Italian Cities, 1200-1500* ed. Martines, Lauro. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London. 1972.

Herlihy, David, *Life Expectancies for Women in Medieval Society*. *The Social History of Italy and Western Europe, 700-1500*. Variorum Reprints, London 1978. Alunperin ilmestynyt kokoelmassa *The Role of Women in the Middle Ages*, ed. Rosemarie Thee Morewedge, State University of New York Press, Albany, N.Y. 1975.

Herlihy, David, *The Social History of Italy and Western Europe, 700-1500*. Variorum Reprints, London 1978.

Herlihy, David, *Cities and Society in Medieval Italy*. Collected Studies Series. Variorum Reprints, London 1980.

Herlihy, David, *The Black Death and the Transformation of the West*. ed. Samuel K. Cohn, Jr. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts/London, England. 1997.

- Hyde, J.K., *Society and Politics in Medieval Italy The Evolution of the Civil Life, 1000-1350*. The Macmillan Press Ltd, London and Basingstoke, 1973.
- Lamberg, Marko, Lahtinen, Anu, Niiranen, Susanna (toim.), *Keskiajan avain*. SKS, Helsinki. 2009.
- Larner, John, *Italy in the Age of Dante and Petrarch 1216–1380*. A Longman History of Italy Volume Two. Longman, London and New York. 1980.
- Le Goff, Jacques, *Medieval Civilization 400-1500*. Alkuperäinen *La civilisation de l'Occident médiéval*, B. Arthaud, Paris, 1964. Englantiin kääntänyt Barrow, Julia. Basil Blackwell Ltd, Oxford, 1988.
- Marjomaa, Risto, Nurmiainen, Jouko ja Weiss, Holger, *Ilmestyskirjan ratsastajat Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa*. Vastapaino, Tampere. 2000.
- Miskim, Harry A., Herlihy, David ja Udovitch, A.L. (ed.), *The Medieval City*. Yale University Press New Haven and London. 1977.
- Moriarty, Catherine (ed.), *The Voice of the Middle Ages in Personal Letters 1100–1500*. Peter Bedrick Books, New York. 1990.
- Nohl, Johannes, *The Black Death A Chronicle of the Plague Compiled from Contemporary Sources*. Unwin Books, London. 1971 (2. painos).
- Søndergaard, Leif, *Imagining Plague: The Black Death in Medieval Mentalities*. Bisgaard & Søndergaard (eds.): *Living with the Black Death*. University Press of Southern Denmark, Odense. 2009.
- Vasold, Manfred, *The Diffusion of the Black Death 1348-1350 in Central Europe*. Bisgaard & Søndergaard (eds.) *Living With the Black Death*. 2009.
- Waley, Daniel, *The Italian City-Republics* (3rd edition). Longman, London and New York. 1988.
- Wray, Shona Kelly, *Boccaccio and the doctors: medicine and compassion in the face of plague*. Ladattu osoitteesta www.ScienceDirect.com 10.6.2009. *Journal of Medieval History* vol. 30, issue 3. 2004.
- Ziegler, Philip, *The Black Death*. Pelican books, Middlesex, England. Pelican 1970.

4.3 Kirjallisuus internetissä

Brownin yliopiston Italian historian laitoksen kotisivut:

http://www.brown.edu/Departments/Italian_Studies/dweb/dweb.shtml luettu 8.1. 2010.

http://www.brown.edu/Departments/Italian_Studies/dweb/plague/perspectives/marchionne.shtml
luettu 2.1.2010

Consiglio Nazionale delle Ricerchen ylläpitämä historiallisen italian web-sanakirja.

<http://tlio.ovc.cnr.it/TLIO/>

Firenzen yliopiston Firenzen historian tutkimuksen laitoksen kotisivut:

http://www.dssg.unifi.it/SDF/dizionario/Villani_G.htm luettu 2.1.2010.

http://www.storia.unifi.it/SDF/dizionario/Villani_M.htm luettu 2.1.2010.

<http://www.dssg.unifi.it/SDF/dizionario/Stefani.htm> luettu 2.1.2010.

Liite 1: Giovanni Boccaccio: Decamerone. Katkelmia esipuheesta. Suomennos Ilmari Lahti ja Vilho Hokkanen.

Sanon siis teille, että oli saavuttu vuoteen 1348 jälkeen Kristuksen syntymän, kun kuolemaa tuova rutto puhkesi mainiossa Firenzessä, Italian kauneimmassa kaupungissa. Joko taivaankappaleiden vaikutuksesta tai myös jumalattomien tekojemme seurauksena oli Jumalan vanhurskas viha lähettänyt tämän vitsauksen meille kuolevaisille rangaistukseksi. Muutamia vuosia aikaisemmin rutto oli raivonnut itämailla ja vienyt muassaan lukemattomia ihmisiä. Sitten se jatkoi kulkuaan seudulta toiselle, ollenkaan pysähtymättä, ja nyt se oli onnettomuudeksi kohdannut meidänkin maamme. Ei tiede eivätkä inhimilliset varotoimenpiteet mahtaneet mitään tälle kamalalle kulkutaudille. Turhaan perustettiin terveydenhoitolautakuntia, jotka lakkaamatta puhdistuttivat kaupungin katuja, turhaan kiellettiin sairailta sisäänpääsy, turhaan annettiin lukuisia neuvoja terveyden säilyttämiseksi. Turhaan järjestettiin – ei vain kerran, vaan useastikin – julkisia jumalanpalveluksia ja kirkollisia juhlakulkueita hurskaiden rukoillessa Jumalalta laupeutta.

Kevään 1348 alkaessa rutto oli saanut kaupungissamme lujan jalansijan ja levitti kauhujaan kaikkialle. [...] Ei ollut lääkäriä, joka olisi pystynyt parantamaan ne, ei lääkettä, jolla olisi ollut vaikutusta. Päinvastoin! tekipä taudin luonne sen mahdottomaksi, tai olivatpa lääkärimme taitamattomia – todella tieteellisesti koulutettujen ohella harjoittivat lääkärin tointa myös monet miehet ja naiset, joilla ei siitä ollut minkäänlaista käsitystä – niin heidän näytti olevan mahdotonta saada selville taudin syytä, minkä vuoksi he eivät tietenkään osanneet myöskään käyttää oikeita hoitokeinoja. Hyvin harvat tautiin sairastuneista toipuivat. Melkein kaikki kuolivat kolmen päivän kuluessa edellä kuvattujen merkkien esiintymisestä – ilman kuumetta ja muista sairauden merkkejä. [...]

Näistä ja monista samankaltaisista syistä syntyi vielä elossa olevien kesken paljon pelkoa ja monenlaisia kuvitteluja, ja melkein kaikki olivat niin julmia, että hylkäsivät sairait ja karttoivat näitä sekä kaikkea, millä oli yhteyttä heihin. Näin menettelemällä luuli jokainen pelastuvansa. Monet arvelivat, että kohtuullinen elämä ja kaikesta ylellisyydestä pidättäytyminen lisäisi huomattavasti heidän vastustuskykyään. He muodostivat pieniä piirejä ja elivät elossa muista sulkeutuneina sellaisiin huoneisiin, joissa ei ollut ketään ruttoon sairastunutta. He söivät vain hienoja ruokia ja joivat parhaita viinejä, mutta perin kohtuullisesti. He eivät puhuneet kenenkään kanssa eivätkä tahtoneet ulkoa päin mitään tietoja kuolleista tai sairaita. He kuluttivat aikaansa kuuntelemalla soittoa ja huvittelemalla muuten parhaansa mukaan.

Toiset sen sijaan olivat sitä mieltä, että paras keino pahaa vastaan oli juoda runsaasti, pitää hyviä päiviä, kulkea laulaen ja leikkiä laskien, tyydyttää mikäli mahdollista kaikki halunsa sekä nauraa sille, mitä oli tulossa. Ja he tekivät parhaansa elääkseen mielipiteittensä mukaan. Yötä päivää he juoksivat ravintolasta toiseen, joivat määrättömästi ja tunkeutuivat usein toisten taloihin anastamaan haluamiaan esineitä. Näin he saattoivat tehdä hyvinkin helposti, sillä jokainen oli ajatellen, ettei hänellä kenties ollut pitkäkkään aikaa jäljellä, jättänyt omaisuutensa oman onnensa nojaan. Näin oli melkein kaikista taloista tullut yhteistä omaisuutta, ja tarpeen tullen vieras käytti niitä omistajan häikäilemättömyydellä. Mutta näitä orgioita vietettäessä kartettiin sairaita edelleenkin niin paljon kuin voitiin. Tämän suuren koettelemuksen aikana kaupunkimme oli vailla niin hyvien jumalallisten kuin inhimillisten lakien vartijoita. He, samoin kuin muutkin kansalaiset, olivat joko kuolleet tai sairaina tai menettäneet niin monta perheenjäsentään, etteivät voineet hoitaa toimiaan, joten jokaisella oli tilaisuus elää mielensä mukaan.

Muutamat eivät pysytelleet sisälle sulkeutuneina, vaan liikkuivat vapaasti, pitäen käsissään kukkia tai hyväntuoksuisia ruohoja ja aromaattisia hajuaaineita, joita he usein veivät nenälleen. He olivat

nimittäin sitä mieltä, että paras suojakeino kulkutautia vastaan oli piristää aivoja tällaisilla tuoksuilla, koska ilma oli raskasta ja ruumiiden, sairaiden ja lääkeaineiden saastuttamaa. Toiset taas arvelivat – ja tämä kai olikin turvallisinta – että paras keino ruttoa vastaan oli paeta kaupungista. Tämän käsityksen mukaan, ja ajattelematta muita kuin itseään, lähtivät monet miehet ja naiset Firenzestä. He hylkäsivät kotikaupunkinsa, talonsa, tavaransa ja omaisensa ja hakivat turvaa omalta tai toisten maatiloilta – ikään kuin Jumalan viha, joka kauhean kulkutaudin avulla tahtoi rangaista ihmisiä näiden jumalattomuudesta, ei saavuttaisi heitä, olivatpa he missä tahansa, vaan kohtaisi ainoastaan kaupungin muurien sisälle jääneitä. Tai kenties he ajattelivat, että Firenzen viimeinen heti oli lyönyt ja ettei siksi kenenkään pitäisi jäädä sinne.

Niistä, jotka elivät näiden erilaisten käsitysten mukaan, eivät tietenkään kaikki kuolleet, mutta kaikki eivät selviytyneet hengissäkään. Monet heistä sairastuivat ja saivat sitten vuorostaan maata hylättyinä – tällöinhän oli vain tarkkaan seurattu sitä esimerkkiä, minkä he itse olivat antaneet terveytensä päivinä. Ei siinä kyllin, että kaupungin asukkaat karttoivat toisiaan tai ettei kukaan kysynyt naapuriensa vointia, vaan sukulaisetkaan eivät koskaan käyneet toistensa luona tai tapasivat mahdollisimman harvoin ja silloinkin pysytellen etäällä toisistaan. Yleinen koettelemus oli järkyttänyt niin suuresti sekä naisia että miehiä, että veli hylkäsi veljensä, setä veljentyttärensä, sisar veljensä ja vaimo miehensä. Ja vielä pahempaa ja uskomattomampaa oli, että isät ja äidit kieltäytyivät katsomasta ja hoitamasta omia lapsiaan, ikään kuin nämä eivät olisi heille kuuluneetkaan. Tästä syystä lukuisilla sairailta ei ollut muuta apua kuin armeliaat ystävät – joita ei ollut monta – tai myös ahneet palvelijat, jotka saatiin suunnattomia palkkoja maksamalla pysymään paikoillaan. Palkkojen suuruudesta huolimatta ei palvelijain saanti ollut kuitenkaan helpottunut, ja useimmat heistä olivat tottumattomia tehtäviinsä. [...] Monia sellaisiakin kuoli, jotka olisi voitu pelastaa, jos olisivat saaneet parempaa hoitoa. Ruton ankaruus ja hoidon puute kohotti tautiin kuolleitten luvun niin suureksi, että oli kauheaa nähdä sitä ja kuulla siitä puhuttavan. Ja eloon jääneiden tavat muodostuivat aivan toisenlaisiksi kuin Firenzessä aikaisemmin vallinneet.

[...] Ihmiset kuolivat sankan naisjoukon kerääntymättä heidän arkkunsa ympärille; monet jopa nukahtivat yhdenkään ainoan olematta näkemässä heidän kuolinkamppailuaan. Oli hyvin harvinaista, että kenenkään kuollessa itkettiin katkeria kyyneliä. Kyynelten tilalle tuli useimmiten naurua, sukkelia huomautuksia ja juhlimisia. [...]

Alempi kansa ja ehkä myös suuri osa keskiluokkaa olivat vielä huonommassa asemassa. He pysyivät enimmäkseen kotonaan, toivon tai köyhyiden pidättäminä – tai oleilivat naapureidensa luona; heitä sairastui tuhansia päivässä ja he makasivat hoidotta ja avutta ja kuolivat melkein kaikki. Monien elämä päättyi yleisellä tiellä, yöllä tai päivällä. Toiset kuolivat kotiinsa, ja heidän naapureilleen kertoi kuolemantapauksesta se hirvittävä haju, joka levisi mätänevistä ruumiista. Ja kaupunki oli kuolleita täynnä. Osaksi tämän kamalan hajun pelosta ja osaksi säälistä kuolleita kohtaan oli otettu käytäntöön menettelytapa, jota kaikki kuolintalojen naapurit käyttivät. Joko itse tai kantajien avulla, milloin näitä oli saatavissa, he korjasivat ruumiit taloista ja asettivat ne tietyille paikoille, missä ohikulkijat aamuisin näkivät niitä röykyköittäin. Sitten hankittiin rumisarkut, mutta niiden puutteessa ruumiit laitettiin pöydälle. Joskus oli yhdessä arkussa kaksi tai kolmekin vainajaa [...] Vainajia ei enää ollut kunnioittamassa kyyneleet, loisto, komeus eikä runsaslukuinen saattoväki, vaan oli päinvastoin jouduttu siihen, ettei ihmishengistä piitattu sen enempää kuin nykyään vuohista. [...] Siunattu maa ei riittänyt kätkemään niitä lukemattomia ruumiita, joita joka päivä ja melkein joka hetki tuotiin eri kirkkoihin.

